

ISSN: 1840-3301

educa

Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu

Godina VI, br. 6.

Mostar, juli 2013.

Educa, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu
Godina VI, br. 6.

Izdavač: Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Telefon: +387 36 514 205

Web: www.nf.unmo.ba

E-mail: educa@unmo.ba

Za izdavača: dr. sc. Salko Pezo, dekan

Uredništvo: prof. dr. Đulsa Bajramović, prof. dr. Asim Peco (glavni urednik), doc. dr. Denisa Žujo Zekić (zamjenica glavnog urednika), prof. dr. Mirsad Begović, doc. dr. Ekrem Čolakhodžić i doc. dr. Lejla Riđanović

Lektor i korektor: Sanja Merzić

Tehnički urednik: mr. Elmir Čatrnja

Naslovna strana: doc. mr. Dženita Huseinović

Grafika u prostoru — scena, radnja, pokret i zvuk

Štampa: IC „Štamparija“ Mostar

Za štampariju: Ibro Rahimić

Tiraž: 200

Mostar, juli 2013.

SADRŽAJ

PRIRODNE I MATEMATIČKE NAUKE

- mr. Vedrana Komlen, mr. Alma Rahimić
Uticaj klimatskih faktora na pojavu bolesti vinove loze na području mostarskog vinogorja 3
- dr. sc. Sejit Bobar, asist. Sanela Konjarić, profesor hemije
Kvantitet i korelacija azotnih jedinjenja sa nivoom vodotoka rijeke Rama 13

DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE

- prof. dr. Asim Peco, mr. Jasmin Peco
Obrazovanje i mediji 23
- dr. sc. Rifat Redžović
Thymos kao princip suživota 31
- dr. sc. Rifat Redžović
Ljudska prava i političko djelovanje 39
- mr. sc. Elma Čolaković, dr. sc. Husejn Musić
Uloga i značaj komunikacije u motivaciji i vođenju učenika 49
- mr. sc. Elma Čolaković
Uzroci neuspjeha učenika u osmom razredu osnovne i prvom razredu srednje škole 57
- mr. sc. Ivana Visković
Akcijska istraživanja u funkciji razvoja institucionalnog predškolskog odgoja i obrazovanja 67
- Dževdet Šošić, Husejn Musić
Islamska pedagoška misao u Bosni i Hercegovini tokom druge polovine XVIII i prvih godina XIX vijeka – kratki historijski presjek 77

Mujo Kućanović, Husejn Musić
**Stil rada nastavnika kao determinanta odnosa između
učenika i nastavnika u nastavi** 85

Husejn Musić, Dževdet Šošić
**Odnos između učenika i nastavnika u kontekstu Vinkelove
kritičke teorije nastavne komunikacije** 99

mr. Adnan Fočo
**Odnos između domaćeg i međunarodnog krivičnog prava –
teorija i praksa na primjerima Bosne i Hercegovine** 107

mr. sc. Hatidže Burnić
**Semantičke promjene germanizama nakon integracije u
bosanski jezik** 117

Sanja Merzić
Alofoni u bosanskom i engleskom standardnom jeziku 127

doc. dr. Ljubomir Milutinović
**Metodički pristup pripovijeci *Kad ječam zažuti*, Alekse
Mikića, u tradicionalnoj i interaktivnoj nastavi** 133

mr. sc. Elmida Burina
**„Smart defense“ („Pametna odbrana“) kao mogućnost
razvoja regionalne saradnje** 143

KULTURA I MEDIJI

mr. sc. Ivka Grbešić
Javna mnijenja u Bosni i Hercegovini 151

Miroslav Vasilj
**Primjena teorije selekcije vijesti u bosanskohercegovačkim
dnevničkim novinama** 161

PRIRODNE I MATEMATIČKE NAUKE

mr. Vedrana Komlen

Agromediteranski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru
e-mail: vedrana.glavas@unmo.ba

mr. Alma Rahimić

Agromediteranski fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru
e-mail: alma.rahimic@unmo.ba

UDK 632.9

572.021 : 634.8(497.6 Mostar)

UTICAJ KLIMATSKIH FAKTORA NA POJAVU BOLESTI VINOVE LOZE NA PODRUČJU MOSTARSKOG VINOGRJA

SAŽETAK

Klimatski i zemljišni uslovi od presudnog su značaja za postizanje visokih prinosa i dobrog kvaliteta grožđa. Stoga, cilj ovog istraživanja je da se ispita uticaj klimatskih uslova na pojavu tri najznačajnije bolesti vinove loze (plamenjača, pepelnica i siva trulež) na području Mostarskog vinogorja. Za istraživanja, izvršen je odabir vinograda na četiri lokacije u okviru Mostarskog vinogorja. Na tri lokacije — Humčine, Mukoša i Žitomislić — radilo se o plantažnim vinogradima, dok se na četvrtoj lokaciji — Hodbina — radilo o vinogradu na malom posjedu. U toku vegetacije osnovne mjere zaštite u svim vinogradima svodile su se na sprječavanje pojave pepelnice, plamenjače i sive truleži grožđa. Uticaj klimatskih faktora na pojavu tri vodeće bolesti vinove loze u 2011. godina mogao bi se okarakterisati kao povoljan za plamenjaču i pepelnicu, i nepovoljan za sivu trulež grožđa u vrijeme njegovog dozrijevanja, kada ovaj patogen pravi najveće štete. Poduzeta usmjerena tretiranja fungicidima u posmatranim vinogradima pokazala su se kao dobra, jer nisu zabilježene bolesti, izuzev pepelnice u porodičnom vinogradu na lokaciji Hodbina.

Ključne riječi: vinova loza, klimatski faktori, plamenjača, pepelnica, siva trulež.

UVOD

Vinova loza je kultura koja uspijeva u umjerenom klimatskom pojasu gdje su srednje godišnje temperature između 10 i 20 °C. Za uzgoj grožđa i zaštitu vinove loze od bolesti najvažnije su temperatura, količina padavina i svjetlost.

Temperaturna obilježja nekog područja primarna su za procjenu njegove prikladnosti za uzgoj vinove loze. Područje Hercegovine je pogodno za uzgoj vinove loze zahvaljujući visokoj temperaturnoj sumi tokom vegetacije, koja prelazi 4.800 °C, i

blagim zimama čiji apsolutni minimum rijetko prelazi $-10\text{ }^{\circ}\text{C}$ (Kojić, 2000). Tokom ljeta visoke temperature u kombinaciji sa niskom vlagom vazduha i direktnim sunčevim osvjetljenjem u Hercegovini mogu dovesti do oštećenja u obliku ožegotina na bobicama. Temperatura vazduha uz povoljnu količinu vlage ima veliki uticaj na pojavu bolesti vinove loze. Pojava mnogih bolesti biljaka usko je povezana sa količinom padavina, a posebno rasporedom padavina tokom vegetacije. Tako, plamenjača vinove loze (*Plasmopara viticola*) može da djeluje razorno jedino u oblastima sa visokim količinama padavina ili sa visokom relativnom vlažnošću tokom vegetacije. Za razvoj *Plasmopara viticole* potrebna je slobodna voda na listu u vidu kapi tečnosti (kiša, rosa, magla) ili veoma visoka relativna vlažnost vazduha. Infekcija sa *Botrytis cinerea* također se ostvaruje u direktnoj zavisnosti od prisustva vode i temperature. Kiša nepovoljno djeluje na razvoj pepelnice vinove loze jer spira konidije i razara kolonije gljive na zaraženim organima vinove loze. Poslije dugotrajne suše, visoka količina padavina može uticati na pucanje pokožice bobica koje kao takve predstavljaju idealno mjesto za razvoj gljivice *Botrytis cinerea*, uzročnika sive truleži grožđa. Problem se može javiti kada nakon dužeg sušnog perioda dolazi do obilnih padavina u avgustu, jer zbog mogućih rezidua botriticida u grožđu i vinu nije moguće provoditi mjere hemijske zaštite. Razvoj nekih uzročnika bolesti podliježe uticaju svjetlosti, iako ona po svom značaju dolazi iza temperature i padavina. Formiranje i oslobađanje spora gljiva je u mnogim slučajevima zavisno od svjetlosti, ali je njihovo klijanje kod većine gljiva vrlo malo potpomognuto svjetlošću. Slaba difuzna svjetlost pospješuje razvoj pepelnice vinove loze (*Uncinula necator*), dok direktna sunčeva svjetlost sprječava klijanje konidija (Pearson, 1988 – sve prema Ivanović, Ivanović, 2001). *Plasmopara viticola* ili plamenjača vinove loze obrazuje svoje spore (konidije) samo noću, a njihove i oospore i konidije kličaju podjednako dobro i na svjetlu i u tami (Babović, 2003).

MATERIJAL I METODE

Praćenje uticaja vremenskih uslova na pojavu bolesti vinove loze vršeno je uporedo sa oglednim istraživanjem uticaja vremenskih uslova na sadržaj šećera i ukupnih kiselina sorti *Žilavka* i *Blatina* na području Mostarskog vinogorja.

Za planirana istraživanja izvršen je odabir vinograda na četiri lokacije u okviru Mostarskog vinogorja. Na tri lokacije — Humčine, Mukoša i Žitomislić — radilo se o plantažnim vinogradima, dok se na četvrtoj lokaciji — Hodbina — radilo o vinogradu na malom posjedu. U tabeli 1. dati su osnovni podaci o vinogradima po lokacijama. U toku vegetacije osnovne mjere zaštite u svim vinogradima svodile su se na sprječavanje pojave pepelnice, plamenjače i sive truleži grožđa.

Tokom vegetacije, u više navrata, izvršena je procjena zdravstvenog stanja grožđa.

	Lokacije			
	1. Humčine	2. Mukoša	3. Žitomisljić	4. Hodbina
Površina vinograda	2 ha	13 ha	30 ha	0,4 ha
Starost vinograda	9 godina	5 godina	7 godina	6 godina
Zastupljena sorta	Žilavka Blatina	Žilavka	Blatina	Žilavka Blatina

Tabela 1. Osnovni podaci o vinogradima uključenim u istraživanja

VREMENSKI USLOVI U PERIODU ISTRAŽIVANJA

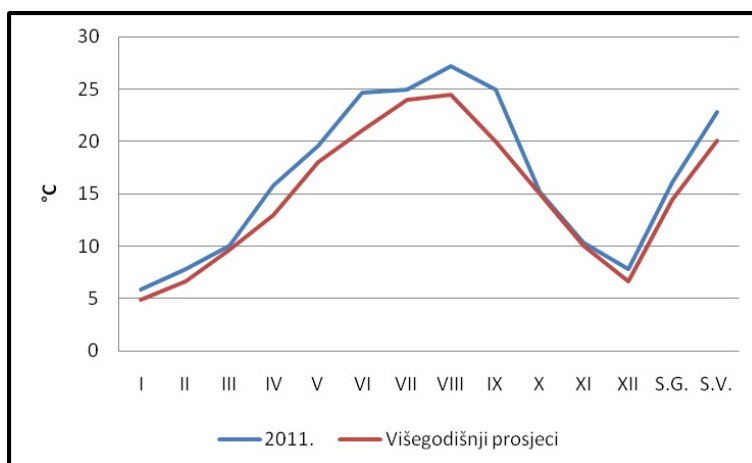
Za analizu klimatskih uslova u periodu istraživanja korišteni su podaci Federalnog hidrometeorološkog zavoda u Sarajevu za Meteorološku stanicu Mostar. Svi podaci upoređivani su sa višegodišnjim podacima (1990–2006) za istu mjernu stanicu.

Od Meteorološke stanice Mostar preuzeti su podaci o sljedećim pokazateljima:

- srednja temperatura vazduha (°C)
- maksimalne temperature vazduha (°C)
- minimalne temperature vazduha (°C)
- padavine (l/m²)
- insolacija (sati)

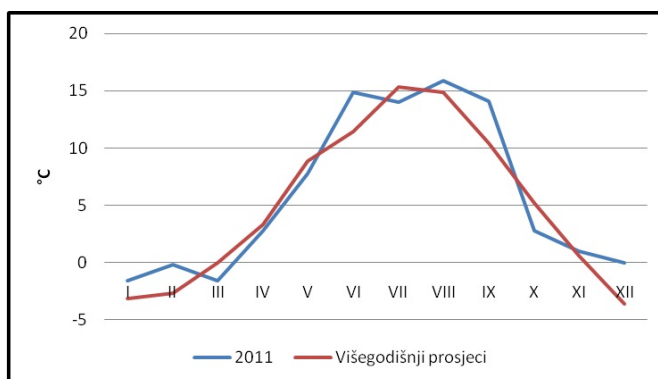
Temperatura za područje Mostara

Grafikon 1. prikazuje srednje mjesečne, godišnje i vegetacione temperature (°C) za Mostarsko vinogorje.

Grafikon 1. Srednje mjesečne, godišnje i vegetacione temperature (°C) za Mostarsko vinogorje

Kako se iz grafikona 1. vidi, prosječna srednja godišnja temperatura za višegodišnji period iznosi 14,4 °C, dok je u 2011. godini iznosila 16,1 °C. Srednja temperatura vazduha za period vegetacije u višegodišnjem periodu iznosi 20,08 °C, dok je u godini istraživanja ona bila znatno veća i iznosila je 22,8 °C. Minimalne temperature vazduha za područje Mostara u 2011. godini i višegodišnji prosjeci za isto područje prikazani su u grafikonu 2.

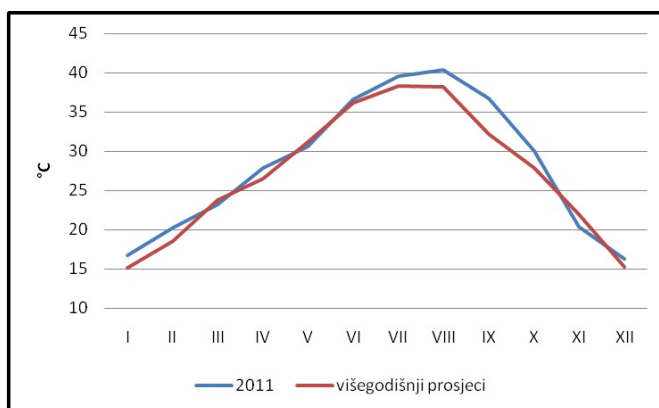
Grafikon 2. Minimalne mjesečne temperature za 2011. godinu i višegodišnji prosjeci za područje Mostara

Minimalna temperatura vazduha u 2011. godini registrovana je 26.01. i 10.03. i iznosila je -1,6 °C. Prema višegodišnjim pokazateljima, prosječna minimalna temperatura vazduha zabilježena je u decembru i iznosila je -3,6 °C. Minimalna temperatura vazduha u vegetacionom periodu, izuzev mjeseca jula, bila je veća u odnosu na višegodišnje prosjeke, što dovodi do zaključka da je 2011. godina bila izuzetno topla.

U grafikonu 3. su prikazane maksimalne temperature vazduha za područje Mostara u 2011. godini i poređenje sa maksimalnim temperaturama vazduha za višegodišnji period.

Maksimalna zabilježena temperatura vazduha u 2011. godini izmjerena je u avgustu i iznosila je 40,4 °C. Prema višegodišnjim prosjecima, maksimalna temperatura vazduha izmjerena je u julu i iznosila je 38,3 °C. Posmatrajući vegetacioni period za područje Mostara, maksimalne temperature vazduha su bile veće u 2011. godini u poređenju sa maksimalnim temperaturama zabilježenim višegodišnjim praćenjem.

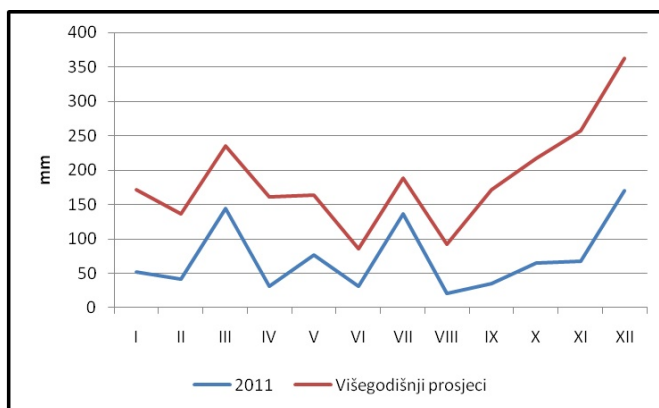
Visoke temperature vazduha djeluju nepovoljno na odvijanje pojedinih faza u toku vegetacije. Tako u fazi razvoja bobice, visoke temperature stvaraju ožegotine na mladim bobicama. Također, ekstremno visoke temperature utiču i na značajno smanjenje uroda grožđa, što je bio slučaj u 2011. godini.

Grafikon 3. Maksimalne mjesečne temperature vazduha za 2011. godinu i za višegodišnje prosjeke

Padavine za područje Mostara

U grafikonu 4. prikazane su mjesečne količine padavina u 2011. godini te prosječne mjesečne količine padavina za višegodišnji period prema podacima Meteorološke stanice Mostar.

Grafikon 4. Prosječne mjesečne količine padavina u mm (1990–2006) i 2011.

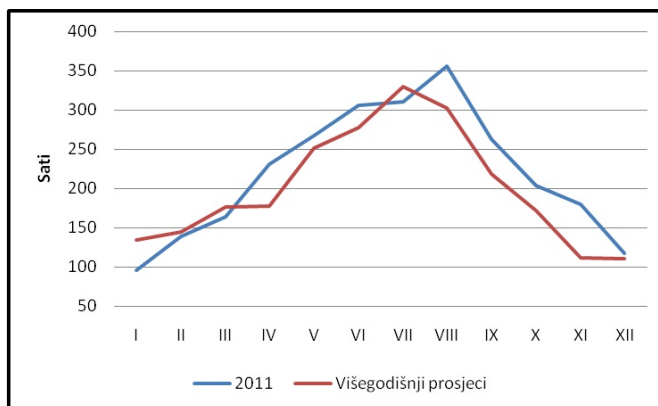
Prema višegodišnjim podacima tokom godine na području Mostara padne 1.369 mm padavina. Godišnja suma padavina za 2011. godinu iznosila je 872,5 mm. Tokom vegetacije za višegodišnji period prosječno padne 530 mm padavina, dok je u vegetacionom periodu u 2011. godini palo svega 331,6 mm.

Prema ovim podacima, može se zaključiti da je 2011. godina bila znatno sušnija u odnosu na višegodišnje prosječne količine padavina. Posebno je niska količina

padavina zabilježena tokom vegetacionog perioda, iako je nešto više od 130 mm padavina u julu ove godine moglo biti od koristi za kvalitetno sazrijevanje grožđa.

Insolacija za područje Mostara

Insolacija u 2011. godini i njeno poređenje sa višegodišnjim podacima o insolaciji za Mostarsko vinogorje prikazana je u grafikonu 5.

Grafikon 5. Poređenje insolacije za područje Mostarskog vinogorja u 2011. godini sa višegodišnjim prosjecima

Poređenje insolacije za područje Mostarskog vinogorja u 2011. godini sa višegodišnjim prosjecima Broj sunčanih dana u 2011. godini iznosio je 2.629 sati, odnosno 224 sata više u odnosu na višegodišnje prosjeke (2.405). Sunce je najviše sijalo u julu i avgustu, dok je najmanje sijalo u januaru i decembru 2011. godine. U periodu vegetacije sunce je najkraće sijalo u aprilu. U odnosu na višegodišnje prosjeke u toku vegetacije samo je mjesec jul imao manji broj sati sučevog sijanja.

REZULTATI I DISKUSIJA

Zdravstvena ispravnost grožđa kao i osnovni pokazatelji tehnološke vrijednosti grožđa (sadržaj šećera i ukupnih kiselina) zavise od uslova godine u kojoj je grožđe proizvedeno. Rezultati ovog istraživanja su prezentirani kroz pregled uticaja najvažnijih klimatskih faktora na tri najčešće bolesti vinove loze (*Plasmopara viticola*, *Uncinula necator* i *Botrytis cinerea*) u našim agroekološkim uslovima za 2011. godinu.

Uticaj temperature na pojavu plamenjače (*Plasmopara viticola*), pepelnice (*Uncinula necator*) i sive truleži (*Botrytis cinerea*) u 2011. godini

Plasmopara viticola: Za ostvarivanje infekcije gljivom *Plasmopara viticola* bitno je da dnevna temperatura bude viša (20–25 °C), da noćne temperature ne padaju

ispod 12 °C, da bude najmanje 10 mm kiše ili rose, te da je u vinogradu magla u toku 2–3 dana. Optimalna temperatura za sporulaciju *Plasmopara viticole* je 18–22 °C (Cvjetković, 1996). Proljeće 2011. godine može se okarakterisati kao dosta povoljno za razvoj plamenjače, uzme li se u obzir podatak da je krajem aprila i tokom maja često padala kiša, a uz to su temperature bile u granicama optimalnim za razvoj plamenjače. Minimalna temperatura vazduha u 2011. godini iznosila je -1,6 °C i nije mogla uticati na prezimljavanje *Plasmopara viticole*, jer prema Cvjetkoviću (1996) oospore mogu izdržati vrlo niske temperature, do -26 °C u razdoblju od 5 dana.

Uncinula necator: Optimalne temperature za infekcije i razvoj pepelnice su 20–27 °C, ali se giljivica može razvijati u rasponu vrijednosti 6–32 °C (Šubić, 2006). Za početak epidemiološkog razvoja pepelnice vinove loze potrebna su tri uzastopna dana sa temperaturom vazduha 21–30 °C u neprekidnom trajanju ≥ 6 sati. Širenje pepelnice je uobičajno nakon cvatnje, čemu pogoduju topli, slabo vjetroviti i sparni dani. U 2011. godini u vrijeme cvjetanja loze, temperature vazduha su bile iznad 22 °C i nisu padale do septembra, pa su se u porodičnom vinogradu javili simptomi pepelnice. Iznad 35 °C porast gljive je zaustavljen, a temperatura iznad 40 °C ubija gljivu, tako da su se visoke temperature u avgustu 2011. godine odrazile na smanjenje brojnosti prezimljujućih oblika pepelnice. Minimalna temperatura koja može uticati na prezimljujući potencijal pepelnice u pupovima je -15 °C. Naravno, Meteorološka stanica Mostar nije bilježila tako niske temperature, pa je stoga bilo za očekivati potencijalnu infekciju pepelnice uz povoljne meteorološke uslove.

Botrytis cinerea: Optimalna temperatura za klijanje sklerocija i infekciju vinove loze gljivicom *Botrytis cinerea* je od 20–25 °C, a maksimalna primarna infekcija cvjetova ostvaruje se na temperaturi od 20 °C. U praksi se infekcija ostvaruje u direktnoj zavisnosti od prisustva vode i temperature. Najniža temperatura na kojoj kličaju konidije je 8 °C, ali prisustvo kapi vode na toj temperaturi mora biti duže od 15 sati (Verhoeff et al., 1998 — prema Ivanović, Ivanović, 2001). U 2011. godini, u vrijeme dozrijevanja grožđa, temperature su bile dosta visoke, bez padavina, što je predstavljalo nepovoljne uslove za razvoj sive truleži u vinogradima.

Uticao padavina na razvoj plamenjače, pepelnice i sive truleži grožđa

Plasmopara viticola: Toplo i kišovito proljeće i ljeto, sa kišama svakih 8–15 dana, odgovaraju razvoju plamenjače. Obilje vlage stimuliše porast lastara i lišća sa aktivnim stomama, što osigurava infekciju i pojavu bolesti. Uzme li se u obzir podatak da je dovoljno 4 sata rose ili vlažnosti lista i temperatura od 11 °C da dođe do infekcije plamenjačom, uslovi za razvoj *Plasmopara viticola* bili su povoljni periodično u maju i početkom juna, kao i cijeli juli koji je obilovao padavinama.

Uncinula necator: Za razvoj pepelnice vinove loze potrebna je vlažnost od 40 do 100%. Na bobicama je pepelnica posebno značajna u fazi intenzivnog porasta i pred zatvaranje grozda, kada bobice počinju da se dodiruju, pa su zbog toga

padavine u maju i junu 2011. pogodovale razvoju pepelnice. U tom periodu, u porodičnom vinogradu, na lokaciji Hodbina, pojavila se pepelnica.

Botrytis cinerea: Infekcija sa *Botrytis cinerea* nastaje najčešće nakon dugih kišnih razdoblja. Tačnije, potrebno je 15 sati vlage pri srednjoj dnevnoj temperaturi od 15 °C. Faze cvjetanja, zatvaranja grozda i faza „šarka“ su najosjetljivije na sivu trulež. U 2011. godini faza cvjetanja je prošla sa beznačajnom količinom padavina tako da nisu postojali uslovi za infekciju. Fazu zatvaranja grozda pratile su padavine, pa je bilo za očekivati pojavu sive truleži, ali ona nije zabilježena ni u jednom od posmatranih vinograda. Poslije je u avgustu uslijedilo sušno razdoblje, što je stvorilo nepovoljne uslove za razvoj sive truleži grožđa.

Slika 1. Sorta *Žilavka* u fazi cvjetanja na lokaciji Hodbina, 02.06.2011.
(Foto: V. Komlen)

Slika 2. Sorta *Blatina* na lokaciji Žitomislić, 09.08.2011.
(Foto: V. Komlen)

ZAKLJUČCI

Istraživanje uticaja vremenskih uslova na pojavu tri najčešće bolesti vinove loze gajene na lokacijama Mukoša, Žitomislić, Humčine i Hodbina izvršeno je 2011. godine.

Uticaj klimatskih faktora na pojavu tri vodeće bolesti vinove loze u 2011. godina mogao bi se okarakterisati kao povoljan za plamenjaču i pepelnicu, i nepovoljan za sivu trulež grožđa u vrijeme njegovog dozrijevanja, kada ovaj patogen pravi najveće štete. Poduzeta usmjerena tretiranja fungicidima u posmatranim vinogradima pokazala su se kao dobra jer nisu zabilježene bolesti, izuzev pepelnice u porodičnom vinogradu na lokaciji Hodbina. Štete procjenjene na < 10% uzrokovao je grad 09.06.2011.godine na lokaciji Mukoša.

Minimalna temperatura vazduha u vegetacionom periodu, izuzev mjeseca jula, bila je veća u odnosu na višegodišnje prosjeke, što dovodi do zaključka da je 2011. godina bila izuzetno topla i nepovoljna za razvoj bolesti na vinovoj lozi.

LITERATURA

- [1] Babović, V. M. (2003). *Osnovi patologije biljaka*. Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu: Beograd.
- [2] Cvjetković, B. (1996). *Plamenjača vinove loze Plasmopara viticola*. (Berkely & Curtis) Berlese & de Toni, Glasnik zaštite bilja 5, Sekcije za biljnu zaštitu Hrvatskog agronomskog društva, Zadržna štampa: Zagreb.
- [3] Ivanović, M., Ivanović, D. (2001). *Mikoze i pseudomikoze biljaka*. Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu: Beograd.
- [4] Kojić, A., (2000). *Vinogradarstvo*. Studenska štamparija Univerziteta Sarajevo: Sarajevo.
- [5] Šubić, M. (2006). *Uticaj volumena lisne površine vinove loze na određivanje doze ili količine kemijskih sredstava za zaštitu bilja*. Glasilo biljne zaštite 6, Glasilo Hrvatskog društva biljne zaštite: Zagreb, str. 300–310.

INFLUENCE OF CLIMATE FACTORS ON APPEARANCE OF GRAPEVINE DISEASES IN MOSTAR GRAPE GROWING AREA

ABSTRACT

Climatic and soil conditions have critical significance for achievement of high yield and good quality of grape. Therefore, the aim of this research is examination of influence of climatic conditions on the appearance of the three most important grape diseases (downy mildew of grapevine, powdery mildew of grapevine and grey mould of grapevine) in the area of Mostar grape growing area. Four locations within Mostar area have been selected for this research. Three locations — Humčine, Mukoša and Žitomislić — were plantation vineyards, while the fourth location — Hodbina — was a family vineyard. During vegetation, the basic protection measures in all vineyards were based upon prevention of appearance of downy mildew of grapevine, powdery mildew of grapevine and grey mould of grapevine. The influence of climate factors on appearance of three leading grapevine diseases in 2011. might be characterized as favourable for downy mildew of grapevine and powdery mildew of grapevine, and unfavourable for grey mould of grapevine during the ripening period, when this pathogen causes the biggest losses. Undertaken focused treatments with fungicides in examined vineyards have been shown as good since no diseases were detected, with an exception of powdery mildew of grapevine in family vineyard in Hodbina.

Key words: grapevine, climate factors, downy mildew of grapevine, powdery mildew of grapevine, grey mould of grapevine.

dr. sc. Sejit Bobar

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

e-mail: sejit.bobar@unmo.ba

asist. Sanela Konjarić, profesor hemije

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

e-mail: sanela.konjaric@unmo.ba

UDK 661.717

556.531(282.249.1)

**KVANTITET I KORELACIJA AZOTNIH JEDINJENJA
SA NIVOOM VODOTOKA RIJEKE RAMA¹****SAŽETAK**

U zaštiti životne sredine, posebno u oblasti vodenih resursa, veliki problem predstavlja nekontrolirani unos organskih i anorganskih materija u površinske vodotokove. Poseban problem predstavlja činjenica da više od polovine stanovništva na Zemlji nema dovoljnu količinu vode zadovoljavajućeg kvaliteta. Stanje akvatičnih ekosistema je takvo da se oni intenzivno mijenjaju pod antropogenim utjecajem. Antropogeni utjecaji su različiti. Zagađenje vodotoka predstavlja svako odstupanje od prirodnih hemijskih, fizičkih i bioloških svojstava vode. U ovom radu dajemo uvid u kvalitet voda na šest istraživanih lokaliteta rijeke Rame u periodu niskog i u periodu visokog vodostaja (avgust, decembar). Rezultati ukazuju da se na svim lokalitetima istraživanja radi o vodama I klase.

Ključne riječi: površinske vode, amonijak, nitrati, nitriti.

UVOD

Voda je prirodno dobro od općeg interesa, predstavlja bogatstvo svake zemlje, nalazi se u društvenoj svojini, a služi zadovoljavanju općih i pojedinačnih potreba. Brz razvoj naselja uz riječna korita, povećanje standarda stanovništva, nekontrolirano odlaganje komunalnog i industrijskog otpada, uzrok su sve češćih zagađenja površinskih voda. Danas mnogi istraživači u svijetu, a i kod nas, pridaju veliku pažnju kvalitetu površinskih voda, jer se u njih slijevaju otpadne vode najrazličitijih ljudskih djelatnosti, što uzrokuje značajne kvalitetne promjene, pa one mogu postati opasne po život i zdravlje čovjeka. Naime, u mnogim našim rijekama nalazimo posebne oblike života koji su značajni samo za naše krajeve. Takav endemski karakter naših rijeka, pa i rijeke Rame, posljedica je promjena koje

¹ Magistarski rad: „Kvalitet vode u vodotoku rijeke Rame u različitim sezonskim periodima“, odbranjen na Nastavničkom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

su se dogodile u prošlosti na našem području. Rijeka Rama sa svojim pritokama nalazi se u općini Prozor, u sjevernoj Hercegovini. Najznačajnija je pritoka Neretve u koju se ulijeva u srednjem toku kao desna pritoka. Dužina toka Rame iznosi 33 km. U gornjem toku rijeke formirano je vještačko Ramsko jezero. Na obalama rijeke nema većih naselja, prekrivene su naizmjenično prirodnom vegetacijom, visokim i niskim rastinjem.

PREDMET ISTRAŽIVANJA

Osnovni motiv predmetnog istraživanja je nizak nivo istraženosti i nedostatak informacija o stanju kvaliteta voda rijeke Rama. Ovim istraživanjem želimo da utvrdimo vrijednosti definisanih parametara i njihovu korelaciju sa nivoom vodostaja u odabranim sezonskim periodima.

U skladu sa prethodnim istraživanjem definirani su i zadaci istraživanja:

- odrediti sadržaj azotnih jedinjenja u periodu niskog vodostaja rijeke Rame,
- odrediti sadržaj azotnih jedinjenja u periodu visokog vodostaja rijeke Rame,
- odrediti stepen zagađenosti organskim tvarima koje podliježu oksidaciji,
- na temelju dobijenih vrijednosti definisati stepen opterećenosti vodotoka kontaminiranim materijama kao i njihov utjecaj na korištenje vode za različite namjene.

MATERIJAL I METODE

Uzorkovanje vode izvršeno je na šest lokaliteta rijeke Rame u periodu niskog i visokog vodostaja. Lokaliteti istraživanja su sljedeći:

- Lokalitet 1: 800 m ispod brane Rama
- Lokalitet 2: Lug; lijevo od Osnovne škole na udaljenosti 100 m, nizvodno
- Lokalitet 3: Lug; Crni most
- Lokalitet 4: Ulaz u Gračanicu, udaljenost 50 m od Osnovne škole, uzvodno
- Lokalitet 5: 600 m ispod Motela u Gračanici, nizvodno
- Lokalitet 6: Marina pećina, ušće rijeke Rame u Jablaničko jezero

Uzorkovanje vode

Način uzimanja, transport uzoraka vode, kao i metode koje se koriste pri fizičko-hemijskoj analizi su u skladu sa smjernicama EU i važećim Pravilnikom o metodama za ispitivanje površinskih voda. Analize uzetih uzoraka vršene su u J.P. „Vodovod“ d.o.o. Mostar.

Hemijski parametri

Iz grupe azotnih jedinjenja određivani su: amonijak, nitriti i nitrati, i stepen zagađenosti organskim tvarima koje podliježu oksidaciji.

Amonijak

Amonijak se u vodi ne nalazi slobodan, već se veže na karbonatnu kiselinu. Nastaje iz organskih spojeva pod utjecajem enzima te pod aerobnim uslovima prelazi u nitrite i nitrata. Zbog toga je količina amonijaka u prirodnim vodama relativno malena, uslijed njegove adsorpcije i oksidacije u nitrite i nitrata. Veće količine amonijaka u određenoj vodi upućuju na prisustvo otpadnih ili fekalnih voda. Međutim, amonijak ponekad može nastati redukcijom iz mineralnog dušika. U dobro puferiranim vodama, tj. u vodama koje sadrže dovoljne količine karbonatne kiseline do stvaranja amonijaka ne može doći.

Maksimalno dopuštena koncentracija (MDK) je 0,5 mg/l.

Korištena metoda za određivanje amonijaka je spektrofotometrijska.

Princip: Amonijum-ion se može odrediti pomoću Nesslerovog reagensa (bazni rastvor tetrajod-Hg(II)-iona, HgJ_4^{2-}), pri čemu se stvara žuto do mrko obojeno jedinjenje. Nesslerov reagens sadrži živu (II)-jodid. Nesslerov reagens je toksičan i korozivan, pa se preporučuje pažljivo odmjeravanje i dodavanje ovog reagensa. Žuta boja koja nastaje proporcionalna je po intenzitetu koncentraciji amonijum jona. Određivanje se izvodi na spektrofotometru na talasnoj dužini od 425 nm.

Nitriti

Prisutnost velikih količina nitrita u ispitivanoj vodi ukazuje na djelimičnu razgradnju ili svježe zagađenje organskim tvarima. Nitriti se često koriste kao inhibitori korozije u industrijskim ili rashladnim vodama i kao konzervansi u prehrambenoj industriji. Zbog potencijalnog kancerogenog djelovanja, količina nitrita u pitkim vodama ograničena je na 0,5 mg/l.

Metoda određivanja sadržaja nitrita je spektrofotometrijska.

Princip: Sulfanilna kiselina se diazotuje sa nitratnom kiselinom, koja se kupuje sa *a*-naftil-aminom, dajući crveno-ljubičasto jedinjenje. Boja je uvijek srazmjerna sa koncentracijom. Određuje se spektrofotometrijski na 525 nm.

Nitrati

Nitrati se pojavljuju u tragovima u površinskim vodama, a veće koncentracije dolaze u podzemnim vodama. Nitrati su esencijalne mineralne tvari za fotosintetske autotrofne organizme, a u nekim slučajevima mogu biti i ograničavajući faktor rasta. Dozvoljena količina nitrata u pitkim vodama iznosi 50 mg/l.

Metoda: Spektrofotometrijska

Princip: Ova metoda se primjenjuje za određivanje nitrata u uzorcima vode za piće koja sadrži male količine organskih materija, kao što su nezagađene prirodne vode i pitke vode. Određivanje se zasniva na mjerenju apsorbcije uzorka na 220 nm. Pošto neke organske materije mogu apsorbovati na 220 nm, a nitriti ne apsorbuju na 275 nm, drugo mjerenje se izvodi na 275 nm da bi se korigovala vrijednost za nitrata.

Utrošak $KMnO_4$

Potrošnja kalijum-permanganata ($KMnO_4$) pri standardizovanim uslovima predstavlja mjerilo sadržaja organskih materija u vodi. Voda koja sadrži organske materije utrošit će određenu količinu $KMnO_4$ za njihovu oksidaciju. Količina utrošenog $KMnO_4$ zavisi od količine organskih materija u vodi, ali i njihove hemijske strukture.

Određivanje utroška kalijum-permanganata predstavlja najstariju metodu na osnovu koje se može ocijeniti opterećenje vode organskim materijama. Određivanje ukupnih organskih materija u vodi ovom metodom se izvodi u kiseloj (H_2SO_4) i u baznoj (NaOH) sredini.

REZULTATI I DISKUSIJA

Rezultati ispitivanih parametara kvaliteta vode rijeke Rame u periodu niskog i visokog vodostaja prikazani su u tabelama 1. i 2. i grafikonima 1, 2. i 3.

Iz rezultata prikazanih u tabelama 1. i 2, vidi se da na svim lokalitetima istraživanja amonijak nije bio prisutan. U periodu niskog i visokog vodostaja, sadržaj nitrita se kreće u intervalu od 0,002 mg/l do 0,006 mg/l. Sve dobijene vrijednosti su u granicama MDK. Ispitivanja su pokazala da su nitrati u rijeci Rami zastupljeni u granicama od 0,0 mg/l izmjerena na lokalitetima 1 i 4 do 0,4 mg/l izmjerena na lokalitetu 5 u sušnom periodu.

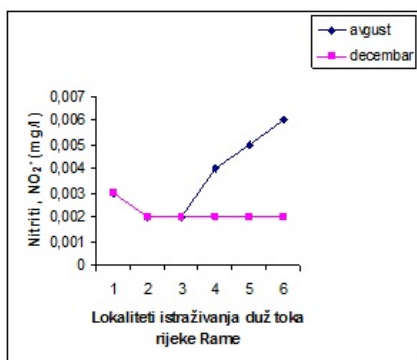
Parametar	Metoda	Lokaliteti istraživanja						MDK
		Lok. 1	Lok. 2	Lok. 3	Lok. 4	Lok. 5	Lok. 6	
Amonijak $N-NH_4^+$	Spektrofotometrijska	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	do 0,5 mg/l
Nitriti $N-NO_2^-$	Spektrofotometrijska	0,003	0,002	0,002	0,004	0,005	0,006	do 0,5 mg/l
Nitrati $N-NO_3^-$	Spektrofotometrijska	0,0	0,1	0,0	0,3	0,4	0,2	do 50 mg/l
Utrošak $KMnO_4$	Volumetrijska	8,30	8,29	5,95	8,30	7,70	8,89	do 5 mg/l

Tabela 1. Rezultati ispitivanja u periodu niskog vodostaja rijeke Rame

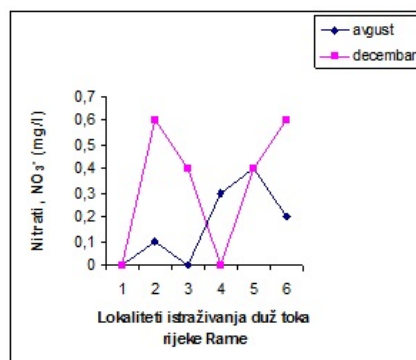
U periodu nakon padavina na lokalitetima 1 i 4 nitrati nisu bili prisutni, a na lokalitetu 6 zabilježena je najveća koncentracija koja je iznosila 0,6 mg/l. Sve dobijene vrijednosti su ispod granice MDK-a koja iznosi 50 mg/l. U vodama uzorkovanim za vrijeme niskog vodostaja dobijene vrijednosti utroška $KMnO_4$ su u intervalu od 5,95 mg/l O_2 do 8,89 mg/l O_2 . Međutim, u periodu visokog vodostaja rijeke Rame, utrošak $KMnO_4$ u ispitivanim uzorcima se znatno smanjio, te se kreće u intervalu od 1,58 mg/l do 4,74 mg/l.

Parametar	Metoda	Lokaliteti istraživanja						MDK
		Lok. 1	Lok. 2	Lok. 3	Lok. 4	Lok. 5	Lok. 6	
Amonijak N-NH ₄ ⁺	Spektrofotometrijska	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	do 0,5 mg/l
Nitriti N-NO ₂ ⁻	Spektrofotometrijska	0,003	0,002	0,002	0,004	0,005	0,006	do 0,5 mg/l
Nitrati N-NO ₃ ⁻	Spektrofotometrijska	0,0	0,1	0,0	0,3	0,4	0,2	do 50 mg/l
Utrošak KMnO ₄	Volumetrijska	2,84	1,58	3,47	2,84	2,21	4,74	do 5 mg/l

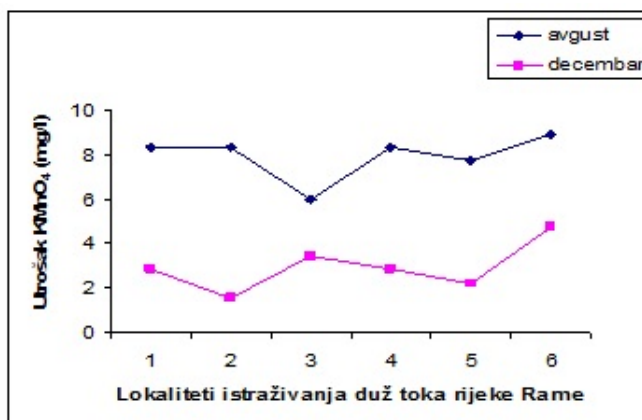
Tabela 2. Rezultati ispitivanja u periodu visokog vodostaja rijeke Rame

Grafikon 1. Sadržaj nitrita

Grafikon 2. Sadržaj nitrata

Grafikon 3. Utrošak KMnO₄

ZAKLJUČCI

Rezultati hemijske analize uzoraka vode iz perioda niskog vodostaja nam pokazuju da vode rijeke Rame ne sadrže amonijak, a izmjerene koncentracije NO₂ i NO₃ su oscilirale duž toka. Najveće koncentracije NO₂ i NO₃ izmjerene su na

lokalitetima 3–6, ispod naselja koja su smještena na obalama rijeke Rame.

U periodu visokog vodostaja rezultati nam pokazuju da su koncentracije NO₂ i NO₃ dosta ujednačene duž toka.

Iz dobijenih vrijednosti može se vidjeti da su izmjerene vrijednosti za nitrata znatno više u periodu niskog vodostaja, što je u skladu sa očekivanim ishodom na ovom terenu istraživanja (mala količina vode vodotoka, prisustvo biljaka i algi u vodi, visoke temperature vode i dr. faktori).

Utrošak KMnO₄, kao mjerila stepena zagađenosti organskim tvarima, je nizak, što ukazuje na mali sadržaj organskih tvari koje podliježu oksidaciji.

LITERATURA

- [1] Antonić, B., Marjanović, N., Grujić, R. (2011). *Metodi fizičko-hemijskih analiza namirnica i vode*. Panevropski univerzitet Apeiron: Banja Luka.
- [2] Bobar, S., Bajramović, Đ. (2011). *Hemija voda*. Off-set: Tuzla.
- [3] Đuković, J., Đukić, B., Lazić, D., Marsenić, M. (2000). *Tehnologija vode*. Tehnološki fakultet Zvornik: Beograd.
- [4] Mayer, D. (2004). *Voda od nastanka do upotrebe*. Prosvjeta: Zagreb.
- [5] Službeni glasnik BiH (40/10). *Pravilnik o ispravnosti vode za piće*. 2010.
- [6] Sl. list SFRJ (33/87). *Pravilnik o načinu uzimanja uzoraka i metodama za laboratorijsku analizu vode za piće*. 1987.
- [7] Stanisavljević, Miodrag P. (2001). *Zaštita voda*. I deo, Hemijski praktikum: Niš.
- [8] Vidić, R. (2005). *Hemija vode*. Građevinski fakultet u Beogradu: Beograd.
- [9] Vatrenjak-Velaguć, V. (1997). *Analitička kontrola kvaliteta*. Univerzitetska knjiga: Sarajevo.

QUANTITY AND THE CORRELATION OF NITROGEN COMPOUNDS WITH THE LEVEL WATERCOURSE OF RIVER RAMA²

ABSTRACT

In the protection of the environment, particularly in the field of water resources, the major problem is the uncontrolled entry of organic and inorganic substances

² Master's thesis entitled "The quality of water in the watercourse of the river Rama in different seasonal periods" has been defended at the Faculty of Education of Džemal Bijedić Univesity of Mostar.

in surface water courses. A particular problem is the fact that more than a half of the Earth's population does not have enough water of satisfactory quality. Status of aquatic ecosystems is such that they are changing under intense anthropogenic pressure. Anthropogenic effects are different. Watercourse pollution is any deviation from the natural chemical, physical and biological characteristics of water. In this paper, we provide insight into the quality of water at six locations on river Rama in the period of low and high water level (august, december). Results indicate that all of the sampled locations have water of the first class.

Key words: surface water, ammonia, nitrates, nitrites.

DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE

prof. dr. Asim Peco

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić,,u Mostaru

e-mail: asim.peco@unmo.ba

mr. Jasmin Peco

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić,,u Mostaru

e-mail: peco_jasmin@hotmail.com

UDK 316.774 : 37

OBRAZOVANJE I MEDIJI**SAŽETAK**

Sasvim je izvjesno da sredstva masovnog komuniciranja, ponajprije televizija i internet, u značajnoj mjeri utječu na ponašanje učenika osnovnih i srednjih škola, pa čak i djece predškolskog uzrasta.

Svjesni su ove činjenice, kako roditelji tako i nastavnici, ali i odgovorni u institucijama obrazovanja. Sigurno je jedno, djeci i omladini ne možemo zabraniti gledati televiziju, koristiti internet; možda možemo ograničiti vrijeme provedeno ispred televizije i na internetu, ali opet nismo adekvatno zaštitili djecu od negativnih utjecaja ovih medija i njihovih sadržaja. Problem sa kojim se suočava naše društvo u zadnjih desetak godina već odavno je modernim obrazovnim stvarnostima vrlo temeljito analiziran, istražen i stavljen u institucionalne okvire, pa ipak, bez obzira na tako ozbiljan i svestran pristup ovoj problematici, evropsko osnovno obrazovanje nije uspjelo postići saglasnost oko pitanja metodologije medijskog obrazovanja. Dakle, dilema je otklonjena oko pitanja potrebe medijskog obrazovanja u osnovnim školama, kako bi se pokušalo zaštititi djecu i omladinu od različitih medijskih sadržaja.

Nažalost, bosanskohercegovačka stvarnost se svakodnevno suočava sa vrlo negativnim posljedicama utjecaja masovnih medija, pa se opravdano pitamo, do kada ćemo samo konstatovati uočene negativnosti bez ozbiljnije namjere istraživanja i analiziranja uzroka pomenutih negativnosti?!

Ključne riječi: odgoj, obrazovanje, mediji, medijska pismenost.

UVOD

Umjesto uobičajenih uvodnih napomena, eventualnim čitaocima ćemo ponuditi izmišljeni dijalog dvojice Francuza, predstavljen u knjizi Ž. Gonea, francuskog spisatelja i teoretičara. „Pekiše, prijatelju moj, upravo mi je na um pala jedna lijepa ideja; zašto se škole ne ukinu? Zar danas putem medija nemamo pristup svim znanjima? A oni su mnogo zabavniji od škole. Sjećate li se vi vremena kada ste bili

učenik? Šta nam ostaje od škole? Kantina, crna tabla, nedjeljni odmor...“ „Bugar, zaprepastili ste me. Ne mogu da vas pratim. Prestanimo sa iluzijama. Nećete mi vjerovati. Tokom noćasnje nesanice odlučio sam da više nikada ne gledam televiziju... Gotovo je. Ne čitam više ni novine... Kraj. Upravo suprotno vašoj ideji — povratak u školu. Treba naučiti sve Francuske pokrajine. Hoćete li mi reći ko još zna da nabroji sve Francuske pokrajine.“ (1998)

Ovaj izmišljeni dijalog otvara prostor razmišljanjima, odnosno vrlo izraženoj dilemi odabira između tradicionalnog obrazovanja i obrazovanja kroz medije, to jest dilemi izbora između znanja i informacije.

Veliki broj analitičara obrazovne stvarnosti zagovara specifičan vid obrazovanja kroz medije, dok se istovremeno drugi analitički blok suprotstavlja takvoj pedagoškoj orijentaciji. I jedna i druga strana su saglasne u činjenici potrebe implementiranja medijskog obrazovanja u obrazovnoj praksi, pogotovo kada je riječ o osnovnom obrazovanju. Prioritetni cilj takve obrazovne prakse jest osposobiti učenika za razvijanje kritičkog odnosa spram medijskim porukama. Namjera ovoga teksta jest upravo pomenuta dilema posmatrana u kontekstu moderne pedagoške teorije i prakse, ali i osvrt na bosanskohercegovačku obrazovnu stvarnost. Naime, historija misli donosi neočekivana razmišljanja od kojih bismo i mi mogli imati određene koristi.

ODNOS UZROKA I POSLJEDICE

Svojevremeno je pojava pisma izazivala neobjašnjiv strah i skepticizam, tako da današnje relativizirane diskusije oko propadanja kulture i jačanja audiovizuelne civilizacije imaju potpunu opravdanost. Stoga se i nameće sasvim logično pitanje: propadaju li jezik i običaji pred sve brutalnijom i agresivnijom ekspanzijom medija?

Kakav i koliki utjecaj imaju mediji na ponašanje ljudi, prvenstveno mladih, pokazuju zastrašujuće i skoro nestvarne činjenice koje svjedoče kako se događaju monstruoza ubistva inspirirana filmskim, odnosno televizijskim motivima. Istraživanja obavljena u Francuskoj 1996. godine donose podatak da 86% ispitanih roditelja vjeruje kako nasilje u medijima ima značajan utjecaj na povećanje nasilja u školama (Gonnet, 1998).

Istina, nije mali broj analitičara koji se ne slažu sa ovakvom tvrdnjom, smatrajući da takve i slične uzajamnosti ne treba relativizirati, napominjući pri tom da je i upitnik korišten u pomenutom istraživanju sam po sebi protivrječan.

Bez namjere upuštanja u širu diskusiju oko stava navedene grupe teoretičara, među kojima je i autor istoimene knjige, smatramo potrebnim kazati sljedeće: odnos obrazovanja i medija nije moguće niti je naučno ispravno problematizirati izdvojeno iz općeg društvenog konteksta, što će reći da stručno i naučno orijentirana analiza ovoga odnosa podrazumijeva uporedni analitički pristup cjelokupnog društva.

U interesu obuhvatnijeg i ispravnijeg razumjevanja odnosa medija i obrazovanja, smatramo opravdanim, iako je to do sada bezbroj puta učinjeno, donijeti kratku elaboraciju kako jednog tako i drugog subjekta u pomenutom odnosu.

MEDIJI

Jednostrana i općeprihvaćena definicija medija ne postoji. Nekada nastala pojmovna određenja medija su mijenjana i proširivana u skladu sa društvenim promjenama i razvojem medija, kao i preuzimanjem novih društvenih uloga.

U definiranju medija koje nalazimo u ovovremenim sociološko-komunikološkim teorijama, analitičari, između ostalog, uzimaju u obzir vrste medija kao i medijske tehnike. Prepoznatljivo je ipak da u svoj raznolikosti definiranja medija, svi teoretičari ističu komunikaciju kao krajnji cilj medija. Tako, Frensis Bel medije određuje kao tehničku opremu koja omogućava ljudima komunikaciju i prenos misli bez obzira na njihovu formu i njihov krajnji cilj.

Treba također kazati da je razvoj tehnike i tržišta pretpostavio i pojavu novih pitanja kao što je sve zahtjevnija publika, odnosno konzumenti medijskih sadržaja. To je istovremeno razlog zbog kojeg odnos medija i obrazovanja ne treba relativizirati. Informacije radi, kazat ćemo da prema nekim pokazateljima dijete u toku osnovne škole ima priliku na televiziji vidjeti oko 8000 ubistava i preko 100000 činova različitih oblika nasilja. Bez obzira na pomenutu činjenicu, nemali broj analitičara predlaže masovnu upotrebu novih medijskih tehnologija u obrazovne svrhe, obrazlažući to tvrdnjom da nove tehnologije donose i nova znanja u škole, kao i pozitivan podsticaj.

Vrlo široke rasprave oko uloge medija u društvu i odnosa medija i obrazovanja svjedoče činjenici kako se cijela priča vrti oko njenog iracionalnog djela koji je vrlo teško spoznati. Evidentna je također i posebna dimenzija medija koju Lilijen Lirs naziva emotivnom zarazom, čime nastoji objasniti zarazno djelovanje televizije na emocije. Ako je odnos prema stvarnom medijaliziran, onda televizijski proizvoljno iskustvo podrazumijeva trenutnu emotivnu zarazu. Tako možemo govoriti o moći djelovanja televizije na emocije... Sve što je prikazano prožeto je emocijama i to čini vjerovatnim date informacije (Lirse, 1996).

Historija razmišljanja o efektima medija dopušta nam da razlikujemo tri velika perioda koja su slijedila jedan za drugim. Prvi period je vjerovanje u potpunu moć radija i bioskopa. Drugi period obuhvata vrijeme Prvog svjetskog rata i prve decenije nakon rata, kada je prvi put bila vrlo prepoznatljiva medijska manipulacija masama, a u trećem periodu se sa sociološko-psihološkog stanovišta istražuju kratkoročni, ali i dugoročni efekti medijskih poruka.

Prema tome, rasprave o efektima medija, skoro po pravilu, vode do načelnih shvatanja načina funkcioniranja medija. Tako je moguće konstatirati da nas mediji svaki put iznova vraćaju nama samima. To znači da pažnja koju dajemo nekoj

informaciji, prvenstveno zavisi od našeg ličnog, ali i društvenog odnosa prema toj informaciji. To se može nazvati principom selektivnog odnosa prema efektima medija, što će reći da naše opažanje i selektivno pamćenje dokazuju i postojanje aktivnog prijema informacija.

OBRAZOVANJE

Nerijetko u literaturi možemo naići na poistovjećivanje pojmova odgoja i obrazovanja. Stoga se nameće zahtjev odgovoriti na pitanja: Šta je to odgoj? Kako mu odrediti vrijednost? Kako nastaje i kako se prenosi? Slijedeći takve centre interesa, dolazimo do shvatanja obrazovanja kao niza određenih očekivanja, a posebno sljedećih:

- koje vrijednosti jedno društvo želi promovirati kroz obrazovanje,
- selekcija sadržaja u procesu prenosa znanja,
- odabir sredstava koja se koriste u realizaciji postavljenih ciljeva.

Vratimo se nakratko odnosu odgoja i obrazovanja. Analizirajući stanovišta zagovornika ideje odgoja i zagovornika ideje obrazovanja, čini se da je ovakva polemika već prevaziđena. Sve više se prihvata stanovište da škola ne može odgajati, a da istovremeno ne obrazuje.

Za Frojda, obrazovanje predstavlja nemogućnost, jer teži prema neusklađenim ciljevima. Preovlađujući stav demokratskih društava stavlja naglasak na razvoj djeteta i afirmiranje njegovih kvaliteta. Međutim, sasvim je izvjesno kako je tradicionalna koncepcija, koja je obrazovanje posmatrala kao umijeće uvođenja djece u prihvatanje normi određenog društva, itekako prisutna. Ova koncepcija i objašnjava postojanje nekih očiglednih kontradikcija. To se može prepoznati na osnovu sljedećeg primjera. Lična preduzumljivost bit će različito vrednovana zavisno od toga radi li se o djevojčici ili dječaku, kao i prema društvenom ambijentu u kojem se oni nalaze (Gonnet, 1998).

Tako se obrazovanje neosjetno transformira u mjesto pregovora u sukobu interesa i vrijednosti. Stoga je sasvim očekivan stav vladajućih struktura prema obrazovanju u smislu nastojanja što veće kontrole i iskorištavanja. Takav stav se kosi sa snagama demokratske orijentacije koja nastoji očuvati i osigurati što veću autonomnost obrazovanja.

Centralnu ulogu u procesu obrazovanja ima nastavnik, odnosno edukator. Zato se vrlo često raspravlja o pitanjima opravdanosti edukatora, njegovog obrazovanja, kao i saglasnosti njegovih stavova sa vrijednostima društva. U tom smislu Filip Morije, između ostalog, kaže: Obrazovanje je jedna neobična djelatnost, uvijek se ponašamo kao da samo edukator svojom djelatnošću utiče na razvoj educiranog i kao da ni najmanji uzročno-posljedični odnos ne može biti uspostavljan i u suprotnom smjeru. Takav stav poriče smisao samog čina obrazovanja. Međutim, niz različitih istraživanja o vrijednostima obrazovanja, vrlo uvjerljivo pokazuju posto-

janje i važnost suprotnog djelovanja. Prema tome, edukator se može posmatrati kao ogledalo u kojem se reflektuju mnogobrojna razmišljanja i promjene nastale pod utjecajem iskustva i obrazovne prakse.

Refleksije mnogobrojnih pitanja su prepoznatljive i u predmetu ove elaboracije, pogotovo kada je riječ o uzajamnom odnosu obrazovanja i medija, koji je neki put vrlo zbunjujući, što je donekle i očekivano s obzirom na njegovo zakašnjelo pojavljivanje.

MEDIJSKO OBRAZOVANJE

Govoriti o odnosu obrazovanja i medija bi bilo neozbiljno, a da se pri tom ne progovori o jednom vrlo aktuelnom i vrlo značajnom obrascu, kojeg u obrazovnoj, kulturalnoj i komunikološkoj teoriji i praksi nalazimo pod nazivom „medijsko obrazovanje,..“ Stoga je ovaj odjeljak sasvim opravdano započeti jasnim i što preciznijim definiranjem medijskog obrazovanja.

Ovaj pojam je počeo da se upotrebljava šezdesetih godina prošlog stoljeća u međunarodnim teorijama koje su se bavile istraživanjem problema obrazovanja, posebno u krugovima bliskim UNESCO-u. (Gonnet, 1998). To je istovremeno period društvene ekspanzije masovne komunikacije i sredstava masovne komunikacije. Bez značajnijeg naučnog utemeljenja razmatrana su teme poput: moć televizije u opismenjavanju širokih masa, koja je bila izostavljena formalnim obrazovanjem, zatim oklijevanje nastavnika da prihvate televiziju kao legitimni pristup znanju, kao i neophodnost kritičkog razmatranja opasnosti od manipulacije medijima.

U svim navedenim primjerima činilo se neophodnim stjecanje određenih saznanja koja bi omogućila objektivno i nepristrano razmatranje ovih problema. Medijsko obrazovanje je tako nudilo odgovore na višestruka očekivanja. Tadašnja sociološko-pedagoška i komunikološka misao je ponudila niz različitih značenja ovoga obrasca. Iz tog mnoštva različitih određenja izdvojilo se jedno koje je postalo dominantno na međunarodnom planu. Riječ je o određenju medijskog obrazovanja kojeg je 1973. godine predložio Međunarodni savjet za film i televiziju (CICT). Pod obrazovanjem putem medija treba podrazumijevati studiranje uz pomoć modernih sredstava komunikacije i izražavanja, koja postaju sastavni dio specifičnog i autonomnog područja procesa saznanja u pedagoškoj teoriji i praksi.

Također treba obratiti pažnju na različite načine njihovog korištenja kao pomoćnih sredstava u nastavi, ali i u drugim domenama saznanja.

Čini se da je navedeno pojmovno određenje obrasca „medijsko obrazovanje“ jednostrano i nedorečeno. Jednostrano je zbog činjenice jer medijsko obrazovanje posmatra iz ravni tehničkog pristupa ovom problemu u smislu načina korištenja i stjecanja znanja preko sredstava masovnog komuniciranja. Nedorečeno je zbog svoje socijalno-psihološke manjkavosti, jer se pod medijskim obrazovanjem prvenstveno podrazumijeva stjecanje sposobnosti za kritičko iščitavanje medija bez obzira na vrstu i karakter medija.

Cilj je smanjenje distanciranosti od medija putem razumjevanja njihovog funkcioniranja i upoznavanja sa njihovim sadržajem, kao i putem njihovog postavljanja u različite perspektive u odnosu na sisteme u kojima se razvijaju.

Naime, ovu elaboraciju manje zanimaju mediji kao pomoć predavaču, a više mediji uopće, to jest odnosi spram medija, pogotovo kada je riječ o učenicima i njihovim roditeljima.

Sasvim je logično postaviti pitanje: Šta je uzrokovalo tako hitnu potrebu medijskog obrazovanja?! Baveći se ovom problematikom, analitičar Lin Mastermen definira sedam razloga potrebe organiziranja medijskog obrazovanja:

- visoka potrošnja medija,
- ideološki značaj medija,
- pojava informacionih službi u kompanijama,
- sve veći značaj medija u izbornim kampanjama,
- narastajući značaj vizuelne i informacione komunikacije u svim domenima,
- očekivanja mladih da budu obrazovani tako da razumiju svoje doba,
- naglašeni porast privatizacije svih informacionih tehnologija. Kada informacija postane roba njena uloga i karakter se mijenjaju (Masterman, 1985).

Određivanje pojma medijskog obrazovanja na ovaj način omogućava poimanje obrazovanja kao mehanizma i načina za usvajanje određene demokratske ideje. Međutim, postoji bojazan da upravo ova dimenzija obrazovanja zamagljuje čitljivost dokumenata. Polazeći od tih činjenica, nemali broj analitičara smatra da je medijsko obrazovanje opterećeno velikim zahtjevima u pogledu ciljeva koji se žele postići. Često se tvrdi da ono može dovesti do značajnih političkih promjena kako u svijesti učenika i studenata tako i u nastavnim programima.

S druge strane i sami predavači su mišljenja da su ovakva nastojanja loše utemeljena i da poučavanje u medijima otvara više drugih pitanja i ukazuje na niz nedefiniranih problema.

POLOŽAJ ŠKOLSKOG UDŽBENIKA

Vrlo često se događa da se školski udžbenik, koji je pomoćnik i posrednik u školi, predstavlja i kao pokazatelj legitimiteta znanja. Razlog je to sve češćem i naglašenijem osporavanju ovakve uloge udžbenika. Međutim, osporavanje udžbenika nije činjenica samo današnje obrazovne stvarnosti; taj proces je započeo mnogo ranije, pa je tako Igo govorio o „nerazumljivim škrobotinama“. Ipak, i pored mnogobrojnih drugih izvora znanja, udžbenik ostaje u središtu načina stjecanja znanja i u središtu preispitivanja njegove uloge.

Neki analitičari su mišljenja da bi bilo puno efikasnije učiti uz štampu. Ovakvo stanovište se pokušava pravdati činjenicom motiviranosti učenika, naglašavajući da je upravo štampa medij koji podstiče osjećaj radoznalosti, ispunjavajući nastavu velikim brojem zabavnih elemenata.

Međutim, i pored navedenih i sličnih stanovišta, udžbenik i dalje ostaje magično i nedodirljivo sredstvo stjecanja znanja. Potvrdu takve stvarnosti nalazimo u činjenici da se značajno dugo u upotrebi nalaze određeni udžbenici koji se štampaju u više izdanja. Treba, ipak, kazati da istraživanja udžbenika izlaze van okvira komparativnih iskustava sa drugim izvorima informacija i sa mjerenjima njihove vrijednosti u obrazovnim sistemima. Stoga se, sasvim logično, nameće jedno čisto pedagoško pitanje, zašto ne krenuti od neanaliziranih sadržaja koji se nude u medijima, s namjerom učenja o načinima strukturiranja znanja, distanciranja od informacije i njihovog podvrgavanja kritičkom promišljanju?! Ovakav stav je u očiglednoj suprotnosti sa tradicionalnim shvatanjem uloge udžbenika. U cjelokupnoj raspravi, namjerno ili ne, se izostavlja uloga učitelja, jer je on najmeritorniji donijeti procjenu udžbenika. Tako, odbacivanje udžbenika od strane učitelja potiskuje udžbenik u prostor nepristupačan učeniku.

Argumenti mnogih koji osporavaju valjanost udžbenika vrte se oko stereotipa, što ostavlja mjesto zabrinutosti, budući da upravo takvi kritičari na dosta perfidan način kritikuju i medije. Dilema opredjeljena za učenje preko medija ili iz udžbenika rezultat je, između ostalog, karaktera kako jednog tako i drugog izvora informacija. Naime, mediji vrlo često ne donose istinu, što ih čini skromnim i nepovjerljivim. S druge strane, udžbenik sasvim otvoreno govori šta treba da mislimo i kako da se ponašamo prema određenim događajima, odnosno društvenim stvarnostima. Međutim, i jedan i drugi izvor ostavljaju prostor da budu i prihvaćeni i odbačeni.

ZAVRŠNI KOMENTAR

I nakon niza učinjenih naučnih i stručnih analiza i istraživanja, nije otklonjena dilema među kreatorima i kritičarima obrazovnih sistema i obrazovnih politika, koja se prepoznaje u pitanju: Da li obrazovanje za medije ili obrazovanje kroz medije?

Naime, u prvoj varijanti prioritetni cilj je osposobiti učenike za mogućnost razlučivanja medijskih sadržaja, kao i za kreiranje kritičkog odnosa spram medijske poruke. Druga varijanta, to jest obrazovanje kroz medije, zagovara potiskivanje prenaplašene uloge udžbenika u nastavi te stjecanje znanja i vještina koristeći sredstva masovne komunikacije u nastavi. Pomenuta dilema je prisutna u zemljama koje su razvile moderne sisteme obrazovanja, a posljedica je ekspanizije sredstava masovnog komuniciranja.

Sigurno je kako bosanskohercegovačka stvarnost već odavno osjeća društveno neprihvatljive posljedice medijskog utjecaja u ponašanju djece i omladine. Nažalost, kao i u većini drugih društvenih situacija, problem se samo konstatuje kao posljedica novih stvarnosti bez i najmanjeg pokušaja da se definiraju mehanizmi zaštite djece i omladine. Vjerovatno ćemo se takvom aktivnošću početi baviti kada bude već kasno te ćemo se na taj način baviti posljedicama, a ne uzrocima.

Ovaj rad, između ostalog, upozorava na prisustvo takve društvene zbilje koja se očituje kroz različite oblike maloljetničke delikvencije, ali i na potrebu medijskog opismenjavanja kako učenika tako i njihovih roditelja i nastavnika.

LITERATURA

- [1] Gonnet, J. (1998). *Obrazovanje i mediji*. Clío: Beograd.
- [2] Gonnet, J. (1985). *Aktuelne škole*. Paris.
- [3] Lazar, J. (1985). *Škola, komunikacija, televizija*. Paris.
- [4] Lirse, L. (1996). *Sociologija obrazovanja*. Plenum Publishers: N.Y.
- [5] Masterman, L. (1994). *Obrazovanje za medije u Evropu 90-tih*. Strasbourg.

EDUCATION AND MEDIA

ABSTRACT

It is quite certain that agencies of mass communication, especially television and internet, in a great extent influence the behavior of students in elementary and highschool, and even preschool children.

Aware of this fact are both, parents and the teachers, but also institutions responsible for education. One thing is certain, we cannot deny children and young people the right to watch television or use the internet; maybe we can limit time spent in front of television and on the internet, but then again we did not adequately protect children from the negative effects of these media and their contents. The problem facing our society in the last decade, has long been, in educational realities, very thoroughly analyzed, researched and placed into institutional frameworks. However, regardless of such serious and versatile approach to this issue, the European primary education failed to reach an agreement about the methodology of media education. So, the dilemma about the need of media education in primary schools has been resolved, in an effort to protect children and adolescents from different media contents.

Unfortunately, Bosnian reality is faced with very negative effects of mass media influence every day, and we justifiably ask, until when will we ascertain noticed negativities without serious intentions of researching and analyzing the causes of the mentioned negativities?!

Key words: upbringing, education, media, media literacy.

dr. sc. Rifat Redžović

Nastavnički fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru

e-mail: rifatredzovic@yahoo.com

UDK 316.334.3

THYMOS KAO PRINCIP SUŽIVOTA

SAŽETAK

Permanentni pokušaji da se prostor zapadnog Balkana prikaže kao potencijalno žarište nepremostivih sukobljavanja uslijed neraščišćenih računa iz prošlosti i kao izraz historijskog pamćenja koje se zasniva na želji za potiranjem onoga drugačijeg jeste još jedan od oblika dezavuiranja istine i pokušaj utemeljenja stereotipa o nemogućnosti zajedničkog života na ovim prostorima.

Taj stereotip je dostigao razmjere opće prihvatljivosti zbog nedostatka racionalno-kritičkoga pristupa samoga problema i potpunog ignoriranja činjenica koje će potkrijepiti naš stav, da je ovakav stereotip neodrživ, da ne korespondira sa stvarnošću i da je odraz nacionalističkih ideologija, prije svega velikosrpskih, koje dolaze iz gotovo svih i historijskih i raznih strukovnih miljea, koji po ustaljenom konformističkom obrascu imaju svoje trajanje, vitalni su, i, prije svega, pogubno djeluju.

Prostor zapadnog Balkana je u najmanju ruku sličan užem i širem geografskom okruženju kada su u pitanju konflikti i ratovi i odnosi koji prate te pojave uz uočavanje nekakvih specifikuma koji bitno ne utječu na posebnost zapadnobalkanskih antagonizama koji bi odudarali od ustaljene netrpeljivosti koja se u raznim oblicima i vremenima javljala i u ostatku Evrope.

Dakle, u ovome radu polazimo od stanovišta da se stereotipna priča o nekakvoj iskonskoj i „specifičnoj“ netrpeljivosti pokušava nametnuti kao primaran atribut na račun stvarnih činjenica koje se zanemaruju ili potiskuju na teren sekundarnosti, a znače, ustvari, klasičan primjer pokušaja teritorijalne ekspanzije nadmoćnih susjeda na račun slabijih i pokušaj objezbeđivanja nacionalno sterilnih prostora, uključujući sve raspoložive resurse, ne bi li se takvi projekti ostvarili.

Ključne riječi: thymos, priznanje, sloboda, dijalog, ravnopravnost, demokratija.

UVOD

Na ovim našim prostorima se mnogo prije S. Hantingtona nametala teorija kroz hipotezu o sukobu civilizacija i nemogućnosti uspostavljanja mirnog dijaloga najmanje tri civilizacije i mnoštva drugih osobnosti, tako da je za nas taj autor lahko razumljiv, ali teško prihvatljiv, jer je upravo ovaj prostor, konkretno prostor

Bosne i Hercegovine, kroz višestoljetnju historiju najbolji demantij ovakvih teorija o neminovnosti sukobljavanja onih koji pripadaju nekakvom posebnom civilizacijskom konstruktumu. Toliko prevođeni i citirani esej S. Hantingtona *Sukob civilizacija* nije nikakva novina kada su u pitanju sukobljavanja, jer se principi sukoba nalaze duboko u čovjekovoj i svijesti i povijesti, i samoj želji da se zadovolji njegova pohlepna osobina koja se nećime mora ograničiti. Po Hegelu to ograničavanje u samoj državi se vrši na način uspostave države kao moćnog, prije svega, monarhijom uokvirenog suvereniteta koji mnogo ne mari za pojedince koji nastanjuju državu i pokoravaju se njenom zakonu, već se svrha države ogleda u spoljnoj politici kao sredstvu da se očuva vitalnost samoga naroda i same države, nikako drugaćije do vođenjem ratova kako se ne bi došlo u poziciju da narod i sama država ne uđu u stanje apatije, koje bi, ako bi duže potrajalo, zasigurno vodilo odumiranju i naroda i samih država. Ratovanjem sa susjedima država se potvrđuje kao historijsko-pravna činjenica koja, ako iz rata izađe kao pobjednik, s punim pravom zauzima mjesto na svjetskoj političkoj sceni. Dakle, sam akt ratovanja potvrđuje principe dijalektike koje je Hegel do savršenstva razvio i pokazao, ustvari, da sukobljene strane u ovisnosti od ishoda ratovanja zauzimaju pozicije teze i njene suprotnosti – antiteze, koje Hegel poistovjećuje sa odnosom koji vlada između gospodara i roba. Stvoriti svijest o samome sebi na osnovu sopstva je nemoguće, tako da se ta samosvijest o sebi mora zasnivati na drugima, što znači da ja kao ja nisam svijest i ne postojim ako me drugi ne priznaju. Najefikasniji način moga postojanja jeste pozicija koju imam u odnosu na drugoga, tako da se ta pozicija nadjelotvornije postiže putem porobljavanja drugoga i uspostavljanja odnosa da se putem sile ostvarim kao priznanje. „Za samosvest postoji jedna druga samosvest; ona je dospela izvan sebe. To ima dvostruko značenje. Prvo, samosvest je izgubila samu sebe, jer ona nalazi sebe kao neko drugo sušastvo; drugo, samosvest je time ukinula ono što je drugo, jer ona i ne vidi to što je drugo kao sušastvo, već u drugome vidi samu sebe“ (Hegel, 1986).

JEDNAKOST KAO SLOBODA

Odnosi koji vladaju unutar društva, kao i odnosi koji vladaju među državama, nisu ništa drugo do uspostavljanja kriterija koji se ustanovljavaju kao obrasci, tako da je jednostavno zaključiti o kakvim se društvima radi uslijed uočenog odnosa koji ima formu i suštinu dominantnosti. F. Fukujama je te odnose lijepo predstavio u svojoj knjizi *Kraj historije i posljednji čovjek* u kojoj pokušava odgovoriti na pitanje kuda ide politički ustroj globalne zajednice u budućnosti s obzirom na urušavanje jedne totalitarne ideje, ideje socijalizma, koja je imala nevjerovatne potencijale u naoružanju, uključujući i nuklearno, te je nedvosmisleno ukazao na put slobode koji je najdosljedniji u demokratskim društvima uz upozorenje da se želja za priznanjem posebnosti mora poštovati, jer postoje i oni koji priznaju sebe samo kroz nepriznavanje drugih, tako da ti sistemi mogu pokazati još veću jednostranost od one već viđene i pretvoriti se u rigidnije i regresivnije oblike. Jedan

od takvih, mogućih, oblika ideološko-praktičnog urušavanja desio se na našim prostorima, kada se pod okriljem višestranačkih izbora izrodio ekstremni nacional-socijalizam, koji je, u negativnom kontekstu, nadmašio dotadašnji jednopartijski sistem sa svim svojim nedostacima.

Kada opisuje pad totalitarnih režima, F. Fukujama navodi i primjere da se totalitarni sistemi ne kreću prema demokratiji, već mogu otići u još rigidniji oblik totalitarizma, tipa srpskog nacionalizma. „Ističe se argument da je mrtav komunizam brzo zamenjen netolerantnim i agresivnim nacionalizmom. Prerano je — tako kaže argument — održati komemoraciju nestanka jake države, jer će tamo, gde nije preživio, komunistički totalitarizam jednostavno biti zamenjen nacionalističkim autoritarizmom ili čak fašizmom ruskog ili srpskog tipa“ (Fukujama, 2002), ili, kako naš autor u ovom djelu nešto kasnije ističe, a uslijed „razvoja događaja“, kada se zaista srpski nacionalni preobražaj potvrdio kao Fukujamina ocjena o fašisoidnim odlikama toga pokreta gdje kaže: „Politička zrelost ruskog naroda bila je najočiglednija kada se opredelio za B. Jeljcina kao prvog predsednika koga je narod izabrao, umesto da se odlučio za kakvog polufašističkog demagoga kakav je srpski predsednik Milošević...“ (Fukujama, 2002). Politički ustroj država trebao bi biti posljedica kulturloško-historijskog nasljeđa, tako da se put prema korektno uređenim zajednicama, između ostaloga, mora i željeti i učiti.

Želju za priznanjem ličnosti među prvima je opisao Platon u *Državi*, kada je primijetio da postoje tri dijela duše: dio kojim preovladava želja, dio koji se rukovodi razumom i treći dio koji Platon naziva *thymos* ili voljni dio, koji podrazumijeva da osoba bude priznata od strane drugih i tako se osjeti poštovanom. Znatan dio ljudskog ponašanja može se objasniti kao kombinacija prva dva dijela, gdje razum iznalazi načine da zadovolji željama, ali postoji i onaj element koji ukazuje da se pojedinci trebaju vrednovati i na osnovu kvaliteta koje posjeduju i realnu poziciju zaslužuju, te se tako zadovoljava čovjekov unutrašnji osjećaj za pravdu, pa otuda nastaju određene ljutnje ili ponos u ovisnosti od prisutnosti *thymosa*. Želja za priznanjem nije ništa drugo do princip uvažavanja na osnovu kojeg se može voditi dijalog dostojan situacija koje ne mogu izazvati pojedinačne ili kolektivne konflikte. Problem nastaje u trenutku razumijevanja ovoga priznanja i želje da se odredi nekakva „uloga“ onome ko se i na kakav način želi da prizna!

Jedni to priznanje pokušavaju ostvariti putem borbe za ravnopravnost i postizanjem adekvatnih uslova za razvijanje principa jednakosti, dok drugi žele priznanje na osnovu implikacija koje negiraju nečije priznanje i tako se na osnovu umišljenih duhovno-kulturoloških superiornosti, čije se izvorište nalazi u mitskoj priči s jedne strane, i one superiornosti koju posjeduju u kvantitetu i količini naoružanja s druge strane, negira priznanje, u smislu ravnopravnosti, onih drugačijih koji ne pripadaju određenom korpusu.

Ukazivati na momente koji nemaju naučno utjemljenje, a one argumente koji imaju tu potporu zanemarivati, u najmanju ruku je intelektualno nepošteno i ne

može biti zanemareno zbog brojnih argumenata koji idu u prilog našoj tvrdnji da se na ovim prostorima vijekovima žele napraviti nekakve Velike Srbije ili nekakve Velike Hrvatske na uštrb naroda i država koje žive u njihovom okruženju. Klasični oblici ekspanzionizma, kolonijalizma, etničkog čišćenja i ostalih zločinačkih radnji, uključujući i genocidne, jesu činjenice koje se stavljaju u drugi plan i koje se zanemaruju, a pokušava se s druge strane trivijalnost stalnog lažnog ponavljanja nekakvih nebuloznih, mitski zasnovanih percepcija staviti u prvi plan. Ponašanje onih koji posjeduju pravo da određuju slobode za druge, obično dominantnih grupa, nacionalnih prije svega, u odnosu na one koji su manjina jeste segregacioni odnos, tako da se putem sile i strahovitih zločina želi uspostaviti odnos gospodara i sluge, osvajača i pokorenoga.

Antagonizmi u kreiranju *thymosa*, i njih ovom prilikom i navodimo, jesu oni koje možemo odrediti slobodarskim i koji su izraz učenja, stavova i ponašanja koje se zasniva na principima jednakosti među ljudima i međunarodnim pravnim subjektima, tj. državama i onih kod kojih se *thymos* predstavlja u onom hegelijanskom duhu, odnosu gospodara i sluge, pobjednikâ i poraženih u ratu, osvajača i osvojenih. „Čovekovo osećanje samovrednosti i njegov zahtev da ono bude priznato do sada smo predstavljali kao izvor plemenitih vrlina kakve su hrabrost, velikodušnost, javna odvažnost, kao suština otpora tiraniji i kao razlog za izbor liberalne demokratije. Ali postoji i tamna strana želje za priznanjem, koja je mnoge filozofe vodila ka verovanju da je *thymos* osnovni izvor ljudskog zla“ (Fukujama, 2002).

Borba za priznanjem, kako u personalnom, tako i u međudržavnom obliku, jeste centralna drama cjelokupne historije, tako da u procesu priznanja institucije igraju veoma bitnu, ako ne i odlučujuću ulogu u „kontroliranju“ poriva koje i pojedinci i kolektivi posjeduju. „Postojanje moralne dimenzije u ljudskoj ličnosti koja stalno vrednuje i sebe i drugoga ne znači, međutim, da će postojati bilo kakva saglasnost oko toga šta je supstancijalni sadržaj moralnosti. U svetu timotičkih moralnih *jastava*, uvek će biti neslaganja, sporenja i rastuće ljutnje jednih na druge u vezi sa mnoštvom pitanja, i krupnih i sitnih. Otuda je *thymos*, čak i u svojim najsmernijim manifestacijama, početna osnova za ljudski konflikt. Štaviše, ne postoji garancija da će jedno ljudsko biće, pri vrednovanju vlastite vrednosti, ostati u granicama svog *moralnog* sopstva“ (Fukujama, 2002). Njegovanje *thymosa* jeste povijesni proces koji oblikuje i karakterizira društvene grupe, etničke zajednice, kulturološko-civilizacijske entitete i ostale posebnosti koje traže, uslovno rečeno, svoje mjesto u vremenu i prostoru. *Thymos* uključuje u sebe sve one resurse koji ga mogu očuvati i zaštititi kao egzistencijalni faktor priznat od strane drugih, i ta pozitivna strana *thymosa* ukazuje na ravnopravnost i jednakost sa drugim *thymosima*, koji, ako tako egzistiraju, upućuju na ideale demokratičnosti, liberalizma i suživota.

Tu pozitivnu stranu *thymosa*, Fukujama određuje kao *isothymiu* i na nju gleda kao avangardu ideje slobode, kako na mikro, tako i na makro planu. Međutim,

isothymia je samo jedan od oblika ispoljavanja *thymosa* koji njeguje ideale demokracije i progresa, dok ona druga manifestnost priznanja, argumentima sile, moći i ostalih oblika represije pokazuje da se na osnovu takvih činjenica moraju priznati diktator, nesloboda, totalitarizam, osvajanje, porobljavanje, zločini i svaka druga civilizacijska strahota kao jedan od atributa *megalothymie* preko koje se ostvaruje mračna strana *thymosa*. Nadahnuće za *megalothymiom* nerijetko se zna pronaći u mitskoj priči koja vremenom karakterizira i savremenije oblike svijesti, dosežući do principa političkog ustroja same države i njenih pravnih akata u kojima se suptilno modificira esencija mita o pravu na superiornost. Mitska priča o odabranim narodima, na našu nesreću, prihvaćena je i kod naših susjeda, tako da se kroz razne oblike pojavljuje veoma često, čak i danas, kada se na jasan način određujemo prema mitu kao jednom od oblika ispoljavanja ljudske duhovnosti u vremenu predkričkog i nenaučnog mišljenja koje je odavno iza nas.

Mit o odabranima se nikada u historiji ne javlja u afirmativno-moralnom pogledu kao odabranost u promoviranju univerzalnih ljudskih vrijednosti, već uvijek u onom negativnom kontekstu u kojem se "odabrani" uvijek uzdižu na mucu i stradanju onih sa kojima žive i na čijem se stradanju potkrepljuju priče o snazi i posebnosti junaka mita. Takva jedna prihvaćena mitologija koja vremenom prerasta u ideologiju, a sa nastankom države i u politiku, jeste nedvosmislen odraz netrpeljivosti i ksenofobičnosti naroda koji nikako ne mogu da izađu iz okvira jedne takve formirane priče koja poprima ozbiljne oblike nacionalnog karaktera koji se ne može shvatiti na drugačiji način, sem na onaj način koji odslikava nacionalnu posebnost u obliku mržnje prema drugima.

ZAKLJUČAK

Nedvosmisleno smo stali da se demokratija mora oslanjati na tradiciju određene zajednice koja u središtu svoga identiteta njeguje toleranciju kao prepoznatljivu vrijednost, a nikako na deklarativno proklamiranu priču izraženu samo u formi. U tom pogledu, iako Fukujama smatra da se i u onim kulturama koje u sebi nisu imale egalitarnost kao princip tradicije može uspješno uspostaviti demokratija, navodeći primjer Sovjetskog Saveza iz vremena Borisa Jeljcina, mi smatramo da se ipak demokracija jednoga društva treba malo duže opservirati i tek onda iznijeti jedna takva tvrdnja koja bi se mogla opravdati. Primjeri navodnih demokratskih promjena u Rusiji i Srbiji nam govore u prilog kritiziranju Fukujaminih tvrdnji i smatramo da se iz korijena mora mijenjati svijest jednoga naroda ako se žele prihvatiti ideje koje ih u prošlosti nisu karakterizirale. Ponašanje Vladimira Putina koji, po našem mišljenju, nema namjeru prepustiti upravljanje državom nekome drugome i po cijenu upotrebe otvorene sile, uključivši i one metode koje su svojstvene „ruskom načinu“ rukovođenja zarad „viših“, samo autokratama vidljivi ciljeva. „Imperijalizam — dominacija jednog društva nad drugim korišćenjem sile — neposredno proističe iz želje gospodara da bude priznat kao superioran - njegove

megalothimije. Isti onaj thimotički nagon koji gospodara vodi da podredi sebi roba, neizbežno ga vodi i ka tome da traži priznanje od svih ljudi kako bi poveo svoje društvo u krvavu bitku sa ostalim društvima“ (Fukujama, 2002). Fukujama na nedvosmislen način ukazuje koliki je utjecaj vješto upakovane mitske priče o navodnom „pravu na nepriznavanju drugoga“ izvorište raznih ekspanzionizama i imperijalizama koje smo mi u Bosni i Hercegovini doživljavali, a sve pod neutemeljenom teorijom da se na ovim prostorima ne može zajedno živjeti, aludirajući, prije svega, na destabiliziranje Bosne i Hercegovine kao međunarodno priznate države.

LITERATURA

- [1] Fukujama F. (2002). *Kraj istorije i poslednji čovek*. CID: Podgorica.
- [2] Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija*. CID: Podgorica.
- [3] Hegel, G. V. F. (1986). *Fenomenologija duha*. BIGZ: Beograd.
- [4] Platon, (2002). *Država*. BIGZ: Beograd.
- [5] Tejlor, Č. (2002). *Bolest modernog doba*. Čigoja: Beograd.

THYMOS AS THE PRICIPAL OF COEXISTENCE

ABSTRACT

Permanent attempts to show the area of the Western Balkans as a potential conflagration of insurmountable conflicts due to unresolved accounts from the past and as an expression of historical memory that is based on a desire for annihilation of everything that is different, is another form of déjävuing the truth and an attempt of establishing stereotypes about the impossibility of coexistence in this region.

This stereotype has reached proportions of general acceptance due to the lack of rational-critical approach to the problem itself, and completely ignoring the facts that will substantiate our position that this stereotype is not sustainable, it does not correspond with reality, and that is a reflection of nationalist ideologies, primarily Greatserbism, coming from almost all the historical and various professional backgrounds, who according to the established conformist pattern have its duration, are vital, and above all are the fatal acts.

The Western Balkans is at least similar to the narrow and broad geographic environment when it comes to conflicts and wars, and concerns that accompany this phenomenon with some spotting of a specificity which does not significantly affect the specificity of the antagonism of Western Balkan, which would depart

from the usual animosity which in various forms and times occurred in the rest of Europe.

Therefore, in this paper we have started from the premise that the stereotypical story about some kind of primordial and "specific" intolerance is trying to assert itself as the primary attribute on the account of the actual facts that are ignored or pushed to the ground of unimportance and actually mean, a classic example of territorial expansion on superior neighbors at the expense of the weak and an attempt to provide a nationally-sterile areas using all available resources that would help them accomplish these projects.

Key words: thymos, recognition, freedom, dialogue, equality, democracy.

dr. sc. Rifat Redžović

Nastavnički fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru

e-mail: rifatredzovic@yahoo.com

UDK 341.231.14

323.23

LJUDSKA PRAVA I POLITIČKO DJELOVANJE

SAŽETAK

Svrhu ovoga rada treba tražiti u tome da se želi predstaviti jednostavnost poimanja ideje istosti i jednakosti među ljudima, koja deklarativno postoji u mnogim dokumentima, ustavima, poveljama, religijskim i drugim spisima, pisanim i nepisanim načelima, prirodnom i pozitivnom pravu s jedne strane, i njihove itekakako komplicirane primjene u svakodnevnom životu koja karakterizira cjelokupnu ljudsku historiju, tako da se na nju, s razlogom, može gledati kao na historiju ljudske nejednakosti i neslobode, vođenja ratova i uzurpiranja esencijalnog ljudskog prava na život. Apostrofiramo značaj i ulogu koju ljudska prava trebaju imati u procesu demokratizacije društava i neraskidivoj vezi koja postoji između stepena poštovanja ljudskih prava i demokratičnosti određene političke zajednice. Također, potreba da se piše o ovakvim temama u regionu jeste realnost koja proističe iz činjenica koje upućuju na višedecenijsko ili, bolje rečeno, kontinuirano kršenje osnovnih ljudskih prava, uključujući i one najrigidnije oblike za koje smo mislili da se nikada više neće ponoviti.

Pored toga, želja nam je da u ovome radu ukažemo na značaj edukacije o demokratiji kroz razne odgojno-obrazovne aktivnosti, tako da možemo pretpostaviti da se društva koja nemaju tradicijsku odliku pozitivnog odnosa prema fenomenima demokratije i čija je povijest ksenofobična, moraju istinski založiti u prihvatanju i primicanju ovim idejama, na stvaran, a ne samo deklarativan način, iz prostoga razloga što se demokratija i njene vrijednosti najprije osjećaju, postaju dominantno obilježje kolektivnog duha, a potom i manifestiraju kroz razne oblike ispoljavanja te duhovnosti. Ljudska prava se uče u porodici, u svim odgojno-obrazovnim i vjerskim ustanovama, na trgu, ulici, fudbalskom stadionu, parlamentu, na izborima, putem medija i u svakodnevnoj intra i interpersonalnoj interakciji. Demokratiju sagledavamo kao rezultat svijesti određene političke zajednice koja njeguje vrijednosti zaštite ljudskih prava, tako da je to osnovni princip na kojem se može vladati u ime većine. Demokratija tako postaje dijalog i ostvaruje se putem tolerantnosti koja zamjenjuje mitomaniju i sve oblike etnocentričnosti koji isključuju svaku kulturološku posebnost. Politiku, na kraju, treba razumjeti kao moć koja uređuje odnose u društvu, na način dijalektičnog odnosa kolektivne svijesti jedne

zajednice i njenih glasnogovornika, političara koji predstavljaju tu svijest i raznim mehanizmima utječu na kreiranje poželjnog kolektivnog mišljenja o svim bitnijim pitanjima. Za nas je bitno pitanje kako i na koji način poboljšati ljudska prava i kako doprinijeti da ideje univerzalnih ljudskih vrijednosti zauzmu bitno mjesto u svijesti kolektivitetâ koji naseljavaju ove prostore? Naš je stav da politika može odigrati zaista bitnu ulogu u kreiranju poduhvata za koji ne treba puno odricanja, sem onog odricanja koje proizvodi stereotipnu priču o drugima kao iskonskim neprijateljima.

Ključne riječi: ljudska prava, sloboda, demokratija, politika, političko djelovanje, Ujedinjene nacije, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, pravo, norma.

UVOD

Govoriti o ljudskim pravima u nedemokratskim ili tranzicionim društvima kakva su ova naša u regionu jeste zaista ozbiljan i sveobuhvatan posao koji treba krupnim koracima nadomjestiti propušteno kada je u pitanju edukacija o demokratiji, humanizmu i univerzalnim ljudskim vrijednostima i, posebno, primjeni ideje o prirodi i suštinskom karakteru ljudskih prava i implementiranju istih. Historija ovih prostora i pamćenja koja imamo, kao i svjedočanstva koja smo neposredno imali priliku čuti, nedvosmisleno nas trebaju usmjeriti tome da moramo prihvatiti ideje o slobodi svakoga pojedinca i naroda koji živi na ovim prostorima. To historijsko naslijeđe, koje je antihumanističko, taj rušilački element *thanatosa* koji se “odomaćio” na ovim prostorima je između ostalog i posljedica nedovoljne upućenosti u ideje koje proklamiraju univerzalne vrijednosti karakteristične svim ljudima na svijetu bez obzira na posebnosti koje su ili urođene, ili su posljedice nekih kulturološko-civilizacijskih specifikuma. Relativizmi kolektivnih duhova, kreiranih iz nacionalistički obojenih udžbenika, po ko zna koji put daju iste rezultate koji se saopćavaju stoljećima nepromjenjivim vokabularom koji upućuje na otpor idejama suživota, dijaloga i demokracije. Nadamo se da će treći milenij proći bez tematika koje su obilježile period netolerantnosti, koja je svoj vrhunac imala u XX-om vijeku, a mi na zapadnom Balkanu i posljednju deceniju; ovaj period odnio je najviše ratnih žrtava u povijesti čovječanstva. Potreba da se “iskrenije” prihvate ideje univerzalnih vrijednosti i da se te ideje sprovedu kroz djelovanje kako pojedinaca, tako i institucija koje kreiraju nacionalne duhove, jeste jedan od načina humanijeg odnosa prema drugima i drugačijima. Politika i političari, kao profesionalci kreiranja kolektivnih duhova, imaju šansu da u svoj opis posla uvrste i ideje o slobodi svih ljudi, njihovoj institucionalnoj i svakoj drugoj zaštiti od svih oblika segregacije, kao i ideju o posjedovanju iste šanse bez obzira na razlike koje su im svojstvene.

Demokratija jeste vladavina većine, mi bismo rekli, vladavina većinski prihvaćenih ideja na osnovu kojih se formiraju odnosi unutar zajednice. Demokratija jeste izraz volje te većine. Međutim, krucijalno je pitanje šta čini suštinu te volje

i kakav izraz ta volja može imati; na koji se način ta volja može kreirati a potom manifestirati? Smatramo, da bi demokratija imala oreol najpravednijeg političkog sistema, mora se uvijek dokazivati na pitanjima suštine kolektivnog duha i njegovog odnosa prema ljudskim pravima. Kausalni odnos javnog mnijenja i politike koja ga predstavlja mora biti u stalnoj, što je moguće autentičnijoj korelaciji, tako da se putem edukacije može utjecati na kreiranje kolektivnog duha, tj. javnog mnijenja i spremnosti da se propagiraju, uče i usvajaju univerzalne ljudske vrijednosti.

LJUDSKA PRAVA

Govoriti o fenomenu ljudskih prava ograničenim jednim kontekstom, u smislu posebnosti određenog kolektiviteta i načina kako živi, čini predmet našega istraživanja, s jedne strane, teškim poslom koji podrazumijeva izdvajanje ovog problema iz konteksta općeg problema i univerzalno-normativnog pristupa istom i, s druge strane, je olakšavajuća okolnost koja je implikacija zaista mnoštva podataka koje imamo, kako iz prošlosti tako i iz vremena kojem pripadamo i kojem svjedočimo. Problem istraživanja bi se mogao odrediti i kao studija o posjedovanju prava na pravo, s obzirom da postoje indicije da se u ovom trenutku i na ovom prostoru i dalje mogu naći eklatantni primjeri kršenja osnovnih principa univerzalnih vrijednosti koje određuju ljudski rod kao sinonim dostojanstva, jednakosti, slobode, moralnosti i posjedovanja ličnosti, između ostalog. Geneza problema prava na pravo nedvosmisleno ukazuje da se ovaj problem u najboljem slučaju može završiti velikom pobjedom univerzalnih i humanih ideja i porazom šovinističkih stavova koji prijete da ovladaju cjelokupnim državnim aparatima koji mogu navoditi na dalja produblјivanja i izazivanja kriza koje bi destabilizirale ovaj prostor.

Na ovome mjestu želimo ukazati na razliku koja postoji između normativnih i empirijskih teorija koje su rezultat svakodnevnja utemeljenog na iskustvu, tako da na primjeru ideje prava, u najboljem svjetlu, možemo sagledati ono grandiozno Platonovo učenje o Idejama koje gube svoju autentičnost i svoj oblik prilikom suočavanja sa stvarnošću kada se postaje samo blijeda slika onog idealnog i pojmovo određenog. Ako u ovom svjetlu posmatramo ideju prava, onda bi ona mogla imati oblik, recimo, prirodnog prava koje suštinski i evolutivno gledano, upućuje na jednakost svih ljudi s obzirom na odnos prema pravu na život, jednakosti, slobodi, ravnopravnosti svih ljudi bez obzira na pol, vjersku, nacionalnu, rasnu, ideološku, političku ili partijsku pripadnost. Dakle, ta ideja prirodnog prava jeste idealna forma apsolutnog značenja bez primjesa kontradiktornosti i pojmovne destruktivnosti u tom izvornom pogledu i kao takva postaje savršen oblik naše spoznaje ovog fenomena koji će, naravno, kao takav biti određen kao moralna i ustavotvorna vrijednost koja se treba (etika) i mora (politika) preobraziti u normu, posebno kada su u pitanju zajednice koje baštine demokratske principe. Sama rekonstrukcija, pojmovna destrukcija i transformacija ideje prava koja asocira prirodno pravo, dešava se, kao i u Platonovom učenju, na osnovu traženja te i ostalih ideja u stvar-

nome svijetu, tj. u primjeni i interakciji tih ideja u stvarnosti, koja postaje samo blijeda i iskrivljena slika autentične ideje, tako da se sama praksa može sagledati kao degenerativan i destruktivan put od apsolutnog prema relativnom. Konkretno, prirodno pravo prelazi u pozitivno, degradira se, tako da ona autentična i prava vrijednost postaje uspostavljena norma po želji onih koji posjeduju moć i na taj se način legalizira i legitimira ideja po volji moćnih, obično onih koji uređuju društveni poredak i pravni sistem, i kojima je svojstveno nedosljedno i neprincipijelno tumačenje prava.

Otuda i proizilazi potreba nekih da se probaju izboriti za poziciju koja omogućava ideju prava na pravo, kada to već država ne može omogućiti kao zajedničku polaznu osnovu i princip prava koji na isti način važi za sve. Nezamislivo je i za nas neprihvatljivo, da državni aparat ne posjeduje snagu i instrumentarij da spriječi degeneraciju prava, onog prirodnog ka onom pozitivnom, koje upućuje na samome startu na mogućnost primjene dvostrukih standarda. Pravna norma putem degeneracije poprima takva svojstva koja se mogu odnositi prema određenim posebnostima na pozitivan ili negativan način, tako da se u samom tumačenju određenih bitnih svojstava pravne norme gubi univerzalni kriterij. Pozitivno pravo je kreacija one posebnosti koja ima moć da tumači pravo i stoga sprovodi primjenu zakona u smislu sopstvenih interesa. Ti interesi se, da ne idemo previše u širinu, veoma često određuju kao zaštita državnih interesa koji su, najčešće, nacionalnog tipa, tako da se cjelokupno pravo i njegova primjena odnose na princip očuvanja, jačanja i koherentnosti određene dominantne skupine-nacije i to gotovo uvijek uz garancije da oni koji ne pripadaju tom ekskluzivnom establišmentu imaju Ustavom zagaranirana prava kao i dominantna skupina-nacija.

Ljudska prava se odnose na prava kao uspostavljenu normu regulisanja odnosa prema ljudima, a u izvorištu te ideje nalazimo filozofsku i političku osnovu prema kojoj svako ljudsko biće samim svojim rođenjem, bez obzira na pol, porijeklo, rasu ili pripadnosti određenom kolektivu, stječe i nosi sa sobom određena neotuđiva prava.

Obično ne postoji zajednički stav o tome koja su to najbitnija prava, ali se najčešće izdvajaju:

- pravo na život
- pravo na adekvatan životni standard
- zabranu mučenja
- slobodu izražavanja
- slobodu putovanja
- pravo na samoodređenje
- pravo na obrazovanje
- pravo na sudjelovanje u kulturnom i političkom životu

- pravo na dostojanstvo čovjeka
- pravo na razvoj ličnosti
- jednakost pred zakonom
- slobodno religijsko određenje i upražnjavanje religijskih aktivnosti
- sloboda mišljenja
- sloboda štampe i informiranja
- sloboda okupljanja
- sloboda organizovanja
- sloboda izbora zanimanja
- nepovredivost stana
- garancija privatnog vlasništva
- pravo na azil i peticiju
- zaštita od neopravdanog hapšenja i pravo na branioca

Ovo je neki idealni set prava koja se na makro način mogu klasificirati i kojima se može ukazati na idealnost teorijsko-normativne koncepcije koja bi trebala imati i onu praktičnu primjenu koju određujemo kao pozitivno pravo. Da nisu ova prava u skladu sa univerzalnim ljudskim vrijednostima o kojima se od iskona propovijeda, zaista bi bilo teško ne prihvatiti ih, tako da smatramo da su ovi principi nešto za šta se ne treba puno zalagati i smatramo da je potrebno zaista mnogo napora da se prihvate, a posebno sprovedu u djelo ideje koje su u suprotnosti sa ovim načelima.

Antička misao, kao osnov evropske civilizacije, jeste osnova filozofskog utjeljenja ideje da prirodno pravo proističe iz ideje da ono pripada svakom čovjeku i da na osnovu tih ideja treba praviti zajednicu. Međutim, u Atini i u učenju Platona ustaljeno je bilo mišljenje da postoje okviri u kojima se sagledava jednakost i ti su okviri bili dio božanskih zakona koji se nisu mogli nikako mijenjati, tako da je bila neupitna pozicioniranost staleža koji su tvorili atinsko društvo i ta se jednakost samo u okvirima tih posebnosti, tih u Atini uspostavljenih slojeva društva, trebala tražiti. Platonova Država jeste uređena po principu podijeljenosti i ustoličenih staleža, tako da se na neslobodu gleda iz perspektive neslobode i traženja podjednakih šansi u okvirima staleža, kao i jednakosti u ostalim staležima koji imaju aristokratsku, junačku ili ratničku poziciju.

Engleski filozof-empiričar, Džon Lok ugradio je u sistem ljudskih prava pored ustaljenog mišljenja o jedinstvenom slobodnom identitetu svih ljudi i ideje o slobodnom raspolaganju materijalnim bogatstvima i pravu na vlasništvo, tako da se od tog trenutka u filozofskoj interpretaciji slobode počinju javljati elementi koji su kasnije odredili tok političke zbilje koja je u suštini nosila ideje liberalizma zasnovane, u dobroj mjeri, na tezama da se pored prava na život izdvaja i veoma

bitno pravo koje u osnovi ima zaštitu materijalnog bogatstva čovjeka, tako da se već tada počinje na ozbiljniji način sagledavati sloboda i iz političko-ekonomskog diskursa.

POLITIČKO OSTVARENJE IDEJE LJUDSKIH PRAVA U OKVIRU NACIONALNIH DRŽAVA

Period srednjovjekovlja doveo je do potpune stagnacije ideje o ljudskim pravima, pa se taj period vladavine crkvenih otaca s pravom naziva periodom mračnjaštva i strahovladanja koje je dolazilo iz dvorišta katoličke crkve koja nikako nije dozvoljavala da ima suprotstavljenu stranu u mišljenju, a naročito u djelovanju. S obzirom na navedeno, na slobodu i jednakost gledalo se na način strogo uspostavljene crkvene hijerarhije koja nije imala suptilnosti prema ljudskim slobodama i univerzalnim vrijednostima. Period renesanse je stoga očekivana reakcija i oslobođanje viševjekovne akumulirane naučno-umjetničke energije i slobodarskoga duha, tako da se sa tim procesima oslobođanja od dogmatske misli stvaraju uslovi za racionalniji pristup idejama koje upućuju na jednakost svih ljudi. Značajni dokumenti koji se javljaju kao preteča ozbiljnijem definiranju ljudskih sloboda jesu:

- Velika povelja slobode (Magna Charta Libertatum) iz 1215. godine kojom se traže i na neki način ostvaruju prava koja su do tada bila pod jurisdikcijom kralja.
- Konvencija o pravima (Petition of Rights) iz 1628. koja propagira ideje o nepovredivosti građanina.
- Najvažniji zakon (Habeas-Corpus-Act) iz 1679. godine kojim se propagira ideja o nezakonitom hapšenju i potrebi da se uhapšeni izvede pred sud najdalje u roku od 20 dana.
- Virđinijska deklaracija (Virginia Bill of Rights) iz 1776. godine.
- Američko proglašavanje nezavisnosti 1776. godine.
- Povelja o ljudskim i građanskim pravima iz 1789. godine koja proglašava ideje slobode, jedinstva i bratstva kao univerzalne ideje.

S obzirom na strahote dva svjetska rata i posljedice koje su uslijedile, neophodno je bilo postići dogovor u Ujedinjenim nacijama o pravima slobodnog čovjeka koja bi se poštovala u okvirima zemalja potpisnica, tako da ćemo navesti dva dokumenta koji igraju, neosporno, vodeću ulogu u promoviranju zaštite ljudskih prava i sloboda koje iz tih dokumenata proističu:

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine, kada je 10-tog decembra 48 država članica Ujedinjenih nacija bilo za njeno usvajanje ili podršku i kada nijedna zemlja nije bila protiv donošenja jednog takvog dokumenta koji bi bio obavezujući za zemlje potpisnice.

- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine je usvojena u Savjetu Evrope, a imala je za cilj da osigura opće i stvarno priznanje principa koji stoje u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA I POLITIČKO DJELOVANJE

Osnovna svrha uspostave univerzalnih principa o ljudskim pravima jeste zapravo pokušaj da se dostojanstvo i sloboda čovjeka zaštite od nekontrolirane moći države koja se mora obuzdati i koja treba kao članica potpisnica voditi brigu o implementiranju univerzalnih vrijednosti koje se odnose na slobodu svakog pojedinca. Ono što zabrinjava, odnosi se na to kako se vlastodržac odnosi prema članovima svoje zajednice, posebno prema manjinskim grupama i koji su to mehanizmi koji ga mogu kontrolirati s obzirom na i dalje evidentne autoritarne vladavine i vladavine nekih od oblika totalitarnih sistema. Nezaobilazno pitanje, koje i ovom prilikom postavljamo, jeste koji su to politički sistemi koji na najbolji način mogu sprovođiti u djelo ideje koje se odnose na slobodu svakoga pojedinca i kolektiva kome pripada? U tom pogledu pružamo i odgovor koji nas nedvosmisleno navodi na demokratiju kao do sada najprihvatljiviju političku formu državotvornog uređenja koja na najbolji mogući način sprovodi ideje o ljudskim pravima. S obzirom da se društvena zbilja ne sagledava samo iz perspektive empirijskih teorija, već ima mogućnost uvođenja u sistem i normativnih teorija, onda se u tom normativnom pogledu treba boriti za uspostavu što efikasnijih mehanizama sprovedbe ovih ideja i na taj način napraviti konkurentnost u samome demokratskom svijetu koji bi se stalno trebao mijenjati nabolje i ujedno ukazivati na potrebu stvaranja novih ideala o kvalitetnijoj zaštiti ljudskih prava, i uopće, slobodi.

Na osnovu mišljenja stručnjaka koji se bave ljudskim pravima, moguće je napraviti klasifikaciju samih ljudskih prava, a koju možemo odrediti ovako:

- Lična prava (Ova prava podrazumijevaju pravo na dostojanstvo i na život, kao osnovna prava, i razvoj ličnosti u skladu sa tom slobodom),
- Politička civilna prava (Ova prava se još zovu i građanska prava, a odnose se na učestvovanje pojedinca u političkom životu zajednice u kojoj živi i na slobodno mišljenje, djelovanje, slobodu štampe i slobodno informisanje),
- Socijalna i ekonomska prava (Ova prava ukazuju na potrebu države da svim svojim članovima obezbijedi uslove da mogu preživjeti i da se pruži podjednaka mogućnost svim njenim članovima da se ispolje kroz rad, obrazovanje i vještine koje posjeduju),
- Prava treće generacije (Ova prava ukazuju na činjenicu da kada su u pitanju ljudska prava, treba smatrati da se ne radi o završenom aktu, iz prostog razloga što se radi o dinamici potreba čovjekovog ostvarenja kao bića koje posjeduje i biološke i kulturološke potrebe. Ova prava ukazuju na potrebu

brige za okolinom i zaštitom ljudskog staništa kako bi se čovjek u prostoru mogao slobodno ispoljiti u svakom od oblika postojanja i djelovanja. Do sada najbitniji međunarodni dokument o ovim pitanjima nalazi se u Konvenciji iz Rio de Ženeira iz 1992. godine i alarmantnom pokušaju da se okoliš sačuva, posebno onaj koji proizvodi uslove opstanka svih ljudi na planeti.)

ZAKLJUČAK

Teme poput ljudskih prava i političkog djelovanja su suštinski elementi koji tvore društvenu interakciju, tako da se bez ovih odnosa ne može ni govoriti o čovjeku kao društvenom biću. Pokušaj stvaranja što adekvatnijeg životnog okruženja jeste drama svjetske historijske pozornice na kojoj su se smjenjivali razni oblici uspostave vlasti koja po principu prirode ima i onu negativnu konsekvencu, da se ne može obuzdati i staviti u okvire normi koje uvažavaju ličnost slobodnog pojedinca s jedne strane, i tog pojedinca kao pripadnika neke grupe koji ne pripada dominantnoj skupini, s druge strane.

Historijska scena je bogata dekorom omeđavanja, ograničavanja i oduzimanja nečijih sloboda, tako da na historiju čovječanstva jednostavno možemo gledati kao na historiju tlačenja, progona, uništavanja i ratovanja. Tendenciju uspostave univerzalnih principa ljudskih sloboda kroz demokratiju, kao hrišćansko-jevrejsku orijentaciju, treba prilagoditi i onim kulturološko-historijskim entitetima koji nemaju tu tradiciju i u krajnjoj liniji treba imati razumijevanja kako i na koji način ove univerzalne vrijednosti, vrijednosti demokratije, implementirati velikom broju ljudi koji žive u tradicionalnim društvima koja sačinjavaju 4/5 ukupne svjetske populacije. Mišljenja smo također, da se kroz djelovanje nevladinog sektora mogu razvijati s jedne strane ove ideje, a s druge strane nevladin sektor može biti kontrolor ili određeni korektor politika koje trebaju svoje djelovanje uskladiti s principima koji imaju univerzalan karakter.

LITERATURA

- [1] Beck, U. (2004). *Moć protiv moći u doba globalizacije*. Školska knjiga: Zagreb.
- [2] Beri, N. (2007). *Uvod u modernu političku teoriju*. Službeni glasnik: Beograd.
- [3] Hejvud, E. (2004). *Politika*. Clio: Beograd.
- [4] Lipset, M. S., Lejkin, M. Dž. (2006). *Demokratski vek*. Aleksandria press: Beograd.
- [5] Platon (2002). *Država*. Bigz: Beograd.
- [6] Semprini, A. (1999). *Multikulturalizam*. Clio: Beograd.
- [7] Šušnjić, Đ. (2007). *Dijalog i tolerancija*. Čigoja: Beograd.

HUMAN RIGHTS AND POLITICAL ACTION

ABSTRACT

The purpose of this paper is to be found in the wish to present the ideas of sameness and equality among the people which are declared in many documents, constitutions, charters, and other religious scriptures, written and unwritten principles, natural and positive law on one hand and their very complicated application on the other hand that characterizes the entire human history, so that human history can be with right seen as the history of human inequality and lack of freedom, of waging a war and usurpation of an essential human right to life.

The accent of this paper is set on the relevancy and the role that human rights should play in the process of democratization of one society and the unbreakable bond that exists between the degree of respect for human rights and the level of democracy in the particular community. Also, the need to write about these issues in the region is the reality that stems from the facts that point to decades, or rather a continuing period of violation of fundamental human rights, including the most rigid forms that we thought would never happen again.

In addition, we wish to point out in this paper on the importance of education through a variety of educational activities, so we can assume that societies that do not have a traditional feature of the positive attitude towards the phenomenon of democracy and whose history is xenophobic, must truly commit themselves to acceptance of the approach of these ideas, for real, not just in assertive way, for the simple reason that democracy and its values are first felt, then they become the dominant feature of the collective spirit, and then they are manifested through various forms of expression and spirituality.

Human rights are taught in the family, in all educational and religious institutions, on the square, on the street, in a football stadium, in parliament, on elections, media and daily intra and interpersonal interaction. Democracy is viewed as a result of conciseness of a particular political community that fosters the value of human rights, so that's the basic principle on which to govern on behalf of the majority. Democracy therefore becomes a dialogue and it is achieved through tolerance that replaces myth mania and all forms of ethnocentrism that precludes any cultural specificity.

Politics, in the end, should be understood as the power to regulate relations in society, in the manner of dialectical relationship of the collective consciousness of a community and its spokespeople, politicians representing that consciousness and with various mechanisms they create a desirable impact on the collective opinions on all important issues. For us, the important question is how to improve human rights and how can we contribute that the ideas of universal human values occupy a significant place in the collective consciousness of inhabitants that live in this

area? Our view is that politics can play a really important role in the creation of such an enterprise which does not require a lot of sacrifice, but the one sacrifice of rejection of anything that could produce a stereotypical story of others as genuine enemies.

Key words: human rights, freedom, democracy, politics, political action, the United Nations, the Universal Declaration of Human Rights, the right, the norm.

mr. sc. Elma Čolaković
 Šotrića br. 5, 88104 Mostar
 e-mail: elmacolakovic@hotmail.com

dr. sc. Husejn Musić
 Nastavnički fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru
 e-mail: husejn.music@unmo.ba

UDK 316.772.2 : 159.947.5 – 057.874

ULOGA I ZNAČAJ KOMUNIKACIJE U MOTIVACIJI I VOĐENJU UČENIKA

SAŽETAK

Zavisno od učenika, motivacija može biti prisutna u različitom stepenu i intenzitetu. Polazeći od prethodno navedene konstatacije, glavni cilj rada je bio da se utvrdi u kojoj mjeri i na koji način se komunikacija može povećati, odnosno kako se može utjecati na motivaciju učenika kako bi uspjela u njegovom vođenju. U radu su korištene metoda teorijske analize, komparativna i deskriptivna metoda.

Ključne riječi: komunikacija, motivacija, učenik, nastavnik, nastava.

UVOD

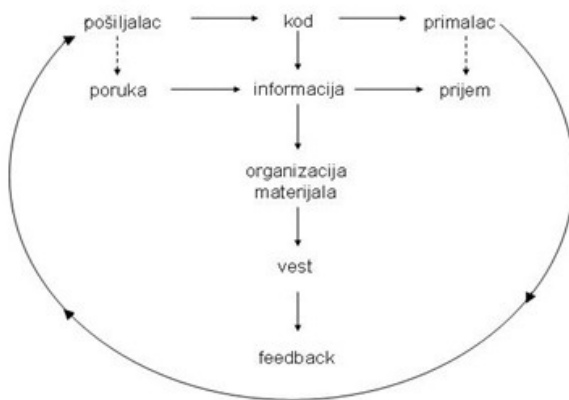
S obzirom da je komunikacijsko biće, čovjek nema mogućnost izbora da li da komunicira ili ne. Čovjek je svakodnevno u situacijama u kojima mora da komunicira. Razgovor nije jedini vid komunikacije. I onda kada šutimo, šaljemo određenu poruku. Da bi se komunikacija odvijala ne mora postojati komunikolog (osoba koja upravlja komunikacijom), ali svakako treba postojati komunikator (osoba koja sudjeluje u komunikaciji). Često, možemo slobodno reći svakodnevno, postavljamo sebi pitanja poput: „Zašto sam to uradila?“, „Kako da savladam tu prepreku?“, „Na koji način da riješim određeni problem?“... Sve su to pitanja koja su u uskoj vezi sa motivacijom.

Motivacija je proces koji živo biće pokreće prema određenom cilju. Nastavnici u školama se nalaze pred pitanjem: „Na koji način motivirati učenika?“ Motivacija učenika za nastavnu jedinicu treba biti prisutna da bi učenik naučio istu. Ukoliko izostane, onda postoji velika vjerovatnoća da je učenik neće savladati. Problem motiviranosti učenika prisutan je u svim školama. Da bismo pomogli takvim učenicima, prije svega trebamo otkriti uzrok problema motiviranosti. Uzroci mogu biti različitog intenziteta, tako da postoji učenici koji nisu motivirani za određeni nastavni predmet, a s druge strane postoje učenici koji ne pokazuju motiviranosti za cjelokupan nastavni sadržaj. Motivacija je jako važan činilac u vođenju učenika.

Bez motivacije tokom nastave, odnosno motivacije i njenih neposrednih sudionika, nema valjanog odgojno-obrazovnog učinka.

KOMUNIKACIJA

Pedagoški leksikon (1996, p. 224) kaže da je „komunikacija (lat. *communicare* — učiniti opštim) proces kojim se nešto čini zajedničkim, međusobno povezuje u zajednicu, saopštavanje ljudi među sobom.“ Komunikacija je proces slanja informacija, sebi ili drugom, najčešće putem jezika.

Slika 1. Komunikacija

(Preuzeto sa: http://www.link-elearning.com/linkdl/coursefiles/286/PK_01_02.jpg)

VRSTE KOMUNIKACIJE	
Personalna	Apersonalna
Verbalna	Neverbalna
Jednosmjerna	Dvosmjerna
Neposredna	Posredna
Autoritarna	Demokratska
Nasilna	Nenasilna

Tabela 1. Vrste komunikacije

Iz ovoga slijedi zaključak da u komunikacijskom odnosu imamo najmanje dvije osobe, jednu koja šalje i drugu koja prima informaciju. Ako je predaja i prenos informacije jednosmjernan, taj proces nazivamo informiranjem, saopćavanjem, pripočavanjem, pa čak jednim dijelom i predavanjem, i sl.

ULOGA KOMUNIKACIJE U MOTIVACIJI I VOĐENJU UČENIKA

Motivacija je jedan od najvažnijih faktora uspjeha u učenju. Kada govorimo o motivaciji u nastavnom procesu, trebamo naglasiti da se ona ne može izgrađivati kroz безусловnu poslušnost i mjere pritiska. Naprotiv, ona se može ostvariti uz međusobno uvažavanje i dogovaranje, kroz komunikaciju između nastavnika i učenika. Ako nastavnik uspije kod svojih učenika stvoriti povjerenje i ljubav, onda je uspio i stvoriti ljubav prema predmetu koji predaje (poznato je da neki učenici uče neki predmet jer vole svog učitelja).

U komunikaciji sa učenikom, veoma je bitno koristiti riječi koje podstiču saradnju. Ako učenicima izdajemo naredjenja, rijetko će ih izvršiti upravo zbog načina na koji smo im se obratili. Veoma je važno razumjeti da negativne riječi, ponižavanje, zastrašivanje ili omaložavanje, mogu imati loš efekat na samopouzdanje djeteta. "Riječi 'nikada' i 'uvijek' povećavaju napetost i sukob. Kada kažete 'ti nikada' ili 'ti uvijek', povećavate teškoće, jer takve riječi obično preuveličavaju problem i vrlo rijetko su tačne" (Miller, 2000, p. 94). Pored riječi koje su najvažnije, bitno je i gledanje, izraz lica i glasovno ponašanje. Uzajamno gledanje se pojavljuje prilikom interakcije, pomoću koje možemo vidjeti koliki je interes za istu. Izrazom lica, pored iskazivanja emocija, i komuniciramo. Nije uvijek bitno šta je rečeno, u motivaciji učenika veoma je bitno i kako, odnosno na koji način je rečeno.

„Uspješan učitelj utječe na učenike svojim primjerom, njeguje s njima dobre odnose i šalje im uvijek jasne poruke“ (Brajša, 1995, p. 90). Mnoga znanja koja su učenici usvojili u situacijama nezainteresiranosti brzo zaborave. To se dešava iz mnogih razloga: nepostojanja interesa za pamćenje navedenog, neuviđanja potrebe zbog čega nešto naučiti... Učenik će s osmijehom na licu ići u školu ako nema strah od iste, ako je naučio gradivo, ali i kada ga nije naučio, jer će mu nastavnik pomoći da ga savlada. „Žak Levin ističe da djetetu treba dati prvo ljubav, a to znači više nego mu ukazati na neku pomoć. Kada dijete i od pet godina pažljivo sluša majku, to ne radi zato što mu majka kaže 'budi pametan', već zato što voli majku, pa sluša njen glas i udovoljava joj. U šestoj godini kad dobro uči, ne radi to zato što je 'škola dobra', već zato što voli učiteljicu. Ako dijete ne voli učiteljicu, neće dobro učiti. 'Pa šta biste htjeli da ga naučim. On mene ne voli', govorio je Didro, zaključuje Levin (1970,15–221)“ (Eraković, 1990, p. 38). Otvorenost, srdačnost, iskrenost, emocionalna stabilnost, pozitivnost nastavnika u razredu utječu na motivaciju učenikâ. Ako učenici vole nastavnika, cijene njegovo mišljenje i smatraju da je iskren u onome što govori, te da im zaista želi dobro, bit će motiviraniji za pozitivno ponašanje i učenje.

ODNOS UČENIK-NASTAVNIK

Jedan od glavnih uslova uspješne komunikacije u motivaciji i vođenju učenika jeste uspješan odnos između učenika i nastavnika. Odnos između učenika i nastav-

nika može se posmatrati sa sociološkog, psihološkog, pedagoškog i metodičkog stanovišta. Pedagoški kontakt je jedan od najvažnijih uslova u obrazovanju i odgoju uopće.

Između nastavnika i učenika može se razviti dvostruki kontakt: lični i radni. Lični kontakt se gradi na osjećajima simpatije i antipatije. Lični kontakt gradi se s nastavnicima koje učenici vole i cijene. O čvrstini i dubini ličnog kontakta umnogome zavisi uspjeh u odgojno-obrazovnom radu. S nastavnikom s kojim ih veže lični kontakt, učenici drugačije sarađuju, kod njega uče i sa većom spremnošću primaju razne odgojne utjecaje. Sve to rade jer vole nastavnika. Na zajedničkim zadacima i u zajedničkom radu učenik i nastavnik se zbližuju, pa je u tom slučaju komunikacija sa feedback-om uspješna. Lični i radni kontakt zavisi od brojnih faktora: od postojanja ličnog odnosa prema učeniku, od toga koliko se međusobno poštuju nastavnik i učenik, kakav je odnos učenika prema nastavnom gradivu i prema nastavnom predmetu i od nastavnikova odnosa prema pedagoškom radu, prema poučavanju, obrazovanju i odgajanju.

RAZGOVOR U ŠKOLI	
Omogućuje razvoj ličnosti učenika	Onemogućuje razvoj ličnosti učenika
Učenik smije misliti i izražavati se drukčije	Učenik mora misliti i izražavati se kao učitelj
Učenik smije imati i izražavati vlastita iskustva	Učeniku se nameću iskustva učitelja
Učeniku nudimo razgovor	Učenika prisiljavamo na razgovor
Učeniku se priznaju samostalnost i individualnost	Učeniku se ne priznaju samostalnost i individualnost

(Brajša, 1994, p. 17)

Tabela 2. Razgovor u školi

Razgovor između nastavnika i učitelja, kao i između učenika i učenika, ima utjecajnu dimenziju. U svakom razgovoru sa učenikom nastavnici iznose neki sadržaj i utječu na njega. Tek kada ga učenik shvati i interpretira, djeluje na njega.

Komunikacija ima veoma bitnu ulogu u motivaciji i vođenju učenika. Učenicima trebamo omogućiti samostalnost njihova mišljenja, te slobodno komuniciranje između učenika i nastavnika. Ako se pojavi problem, postavlja se pitanje kako ga riješiti. Da bi komunikacija između učenika i nastavnika ostala uspješna, neophodno je riješiti problem. Sedam koraka za rješavanje problema su:

1. Prekinite aktivnost, pogotovo ako će neko biti povrijeđen.
2. Slušajte jedni druge otvorenih ušiju i očiju.
3. Imenujte problem.
4. Razmislite o različitim načinima rješavanja problema.
5. Izaberite plan u kome će svi izaći kao pobjednici, i koji svima odgovara.

6. Izvedite taj plan.

7. Procijenite da li je plan uspio” (Miller, 2000, p. 110).

Da bi se bilo koji problem riješio, potrebno je primijeniti gore nevedene korake.

MOTIVACIJA KAO USLOV USPJEHA U NASTAVI

Da bi učenici spoznali i iskoristili svoje mogućnosti, vrlo je važno okruženje u kojem rade. Drugim riječima, važno je da se učenici u školi dobro osjećaju i da kroz takav pozitivan ugođaj prihvataju i pozitivne životne stavove i trajno ih ugrađuju u svoj sistem vrijednosti. Ukoliko želimo da se učenici u školi dobro osjećaju, moramo u što većoj mjeri isključiti prisilu. Čovjek koga neprestano na nešto prisiljavaju, sasvim sigurno se ne osjeća dobro. Prisilom se u školi ne može ostvariti motivacija učenika, a nastavnici ne mogu postići uspješno vođenje učenika.

Mnogi nastavnici toga nisu svjesni; misle da učenike treba natjerati da uče i to pokušavaju postići lošim ocjenama. Ovo je u potpunosti pogrešan način koji će u većini slučajeva dovesti do negativnog feedback-a; prestanka svakog interesovanja za učenje. Ovakvi nastavnici sasvim zanemaruju važnost motivacije za uspjeh u učenju i nastavi uopće. Prema tome, učenike treba motivirati i zainteresirati za učenje. Prvi korak da bi se pomenuti cilj ostvario, jeste upravo komunikacija „u pravi čas i u pravo vrijeme“.

Motivacija ima veoma značajnu ulogu u ostvarivanju učenja kao aktivnosti učenika. Potrebno je znati da li su učenici motivisani za rad i koji oblici motivacije imaju najveće motivaciono djelovanje. Uspješan učenik motiviran je iznutra. To znači da takvo dijete uči zbog samog učenja i stjecanja znanja. Nagrada koju dobiva iz takve aktivnosti sadržana je u samoj aktivnosti, osjećaju zadovoljstva pri stjecanju znanja i povećanju vlastite kompetencije. Uspješni učenici drugačije tumače uspjehe i neuspjehe od manje uspješnih učenika.

Sa motivacijom je usko vezana i potreba za postignućem koja nas potiče da ono što radimo napravimo najbolje što možemo. Djeca koja imaju visoku potrebu za postignućem uporna su u radu, teže odustaju, a kada ih se prekine u zadatku, samostalno mu se vrate. Biraju zadatke srednje težine, a izbjegavaju preteške ili prelagane. Tako povećavaju vjerovatnost doživljavanja uspjeha te pojačavaju osjećaj vlastite kompetencije i zadovoljstva sobom.

Motivirana djeca i ona koja imaju visoku potrebu za postignućem obično su odlični učenici, ali nisu uvijek prihvaćeni od strane vršnjaka, a za osjećaj zadovoljstva i uspješnosti u školi važno je da imaju i kvalitetne odnose sa vršnjacima u razredu. Za omiljenost među drugom djecom i razvijanje uspješnih odnosa sa vršnjacima bitne su socijalne vještine. Učenici koji su otvoreni u komunikaciji i koji su sposobni slušati druge, kao i oni koji su spremni pomoći drugim učenicima, poželjni su i prihvaćeni u društvu. Socijalne vještine se usvajaju još u najranijoj

NEVERBALNA (GOVOR TIJELA) KOMUNIKACIJA	
Profesionalna	Neprofesionalna
Govor tijela: držanje, pokreti, sjedenje, stajanje, hodanje	
Opušteno, mirno, otvoreno,...	Ukočen, hladan, nepristupačan, napet
Mimika: čelo, oči, usta, obrve,...	
Otvorene, vedre, obrve mirme, usta s laganim osmijehom...	Namršteno čelo, namrgođeno lice, stisnute obrve, „tvrda“ usta...
Kontakt očima: gledanje u oči sugovornika	
Gleda sugovornika dok s njim razgovara, prati pogledom njegove pokrete, ne žmirka, ne trepće,...	Ne gleda sugovornika u oči, izbjegava pogled, lista svoje papire i ne podiže glavu,...
Govorno ponašanje: brzina, ritam, dubina, boja glasa, melodija, smijanje,...	
Govori polako i razgovjetno, pravi pauze, neopterećuje dodatnim stvarima i digresijama	Govori hladno i brzo, nema pauze, ne potkrepljuje razgovor smiješkom,...
Gestikulacija: govor ruku (tapšanje, blago dodirivanje ramena i dr.) i nogu	
Ruke lagano spuštene, mirne. Kod razgovora se pazi da sugovornik bude u ravnopravnoj ravnini.	Maše rukama ili ih drži prekrizene na prsima. Sjedi prekrizanih nogu (skakutanje, tapkanje,...)

Tabela 3. Neverbalna komunikacija
(Preuzeto sa: <http://www.besplatniseminarskiradovi.com/Komunikologija/pictures/Neverbalna%20komunikacija.jpg>)

dobi. Djeca koja nemaju odgovarajuće socijalne vještine često će reagirati negativno, udaranjem, prekidanjem, upadanjem u riječ... Da bi kod učenika održali motivaciju, neophodno je znati da prihvaćenost od strane vršnjaka igra veoma bitnu ulogu.

ZAKLJUČAK

Učenici u školu idu iz mnogih razloga, neki idu zbog usvajanja znanja i razvijanja cjelokupne ličnosti. Motivirani su da saznaju onoliko koliko im je potrebno za ocjenu. Prethodno navedena konstatacija nas navodi da promijenimo način održavanja časa te ga prilagodimo učenicima kako bismo ih motivirali te uspjeli u realizaciji istog na najkvalitetniji način. Potrebno je da nastavnici više uključe učenike u nastavni proces, da prihvataju njihove ideje i prijedloge, da pokažu više razumijevanja i ostvare bolju komunikaciju. Također, nastavnici trebaju više koristiti nagrade za postignuti uspjeh i zalaganje u radu.

Trebamo uložiti više truda i rada kako bi se komunikacija odvijala na što bolji način, čime bi se stepen motiviranosti učenika poboljšao, jer samo tako možemo uspješno realizovati nastavni proces.

LITERATURA

- [1] Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Školske novine: Zagreb.
- [2] Brajša, P. (1995). *Sedam tajni uspješne škole*. Školske novine: Zagreb.
- [3] Eraković, T. (1990). *Pokaži mi pa ću znati*. Pedagoška misao i praksa: Novi Sad.
- [4] Ilić, M., Branković, D. (2003). *Osnovi pedagogije*. Comesgrafika: Banja Luka.
- [5] Miller, B. (2000). *Komunikacija sa djecom*. "Maunagić" d.o.o. Sarajevo: Sarajevo.
- [6] *Pedagoška enciklopedija 2*, (1989).
- [7] *Pedagoški leksikon*, (1996).
- [8] *Pedagoški rječnik* (1967), Zavod za izdavanje udžbenika: Beograd.
- [9] http://www.link-elearning.com/linkdl/coursefiles/286/PK_01_02.jpg
- [10] <http://www.besplatniseminarskiradovi.com/Komunikologija/pictures/Neverbalna%20komunikacija.jpg>.

ROLE AND IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN MOTIVATION AND PUPIL GUIDING

ABSTRACT

Depending of a pupil, motivation may be present in varying degrees and intensity. Starting from the above observation, the main objective of the study was to determine to what extent and in what way can communication be increased, apropos how can one influence motivation of a pupil in order to succeed in his conduction. In the paper we used the method of theoretical analysis, comparative and descriptive method.

Key words: communication, motivation, pupil, teacher, teaching.

mr. sc. Elma Čolaković
e-mail: elmacolakovic@hotmail.com

UDK 371.26
159.953 – 057.874

UZROCI NEUSPJEHA UČENIKA U OSMOM RAZREDU OSNOVNE I PRVOM RAZREDU SREDNJE ŠKOLE

SAŽETAK

Na osnovu definicije procesa ocjenjivanja u nastavi, u radu su prezentirani teorijsko-komparativni rezultati proučavanja uzroka neuspjeha učenika u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, smatrajući da učenici VIII razreda osnovne škole postižu bolji opći uspjeh u odnosu na I razred srednje škole. U radu su korištene sljedeće metode: metoda teorijske analize, servej metoda i deskriptivna metoda.

Ključne riječi: učenik, nastavnik, ocjenjivanje, kriteriji, uspjeh.

UVOD

Praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje znanja i napredovanja učenika je neophodno, ali je veoma bitno znati kada, kako i ko će vršiti taj proces. Ocjenjivanje je sastavni dio nastavnog procesa. Zahvaljujući procesu ocjenjivanja saznajemo u kojoj mjeri je učenik savladao određeno gradivo. Međutim, danas se javlja i opisno ocjenjivanje koje je zastupljeno u prva tri razreda osnovne škole, gdje se od nastavnika traži pisano zapažanje, procjenjivanje, ocjenjivanje i obrazlaganje napredovanja i uspjeha učenika. Veoma je bitan i način provjeravanja i ocjenjivanja koji utječe na to kako će učenici učiti te kakvo će znanje usvojiti.

Na ocjenjivanje mogu utjecati dvije vrste faktora: subjektivni i objektivni. Prilikom ocjenjivanja, nastavnici trebaju odbaciti sve subjektivne faktore te proces ocjenjivanja izvršiti na osnovu trenutno pokazanog znanja. „Nastavnik ne smije imati nikakav utjecaj na odgovore učenika, kao ni na njegovu konačnu ocjenu znanja. Međutim, Bujas navodi da ocjena više zavisi od nastavnika, nego od učeničkog odgovora, tako da je za učenika bitnije ko ga ispituje, nego koliko je savladao materiju određenog predmeta (Čolaković i Musić, 2012, p. 63).” Ocjenjivanje ima svoju svrhu. Jedna od najvažnijih jeste da nastavnici imaju feedback, odnosno povratnu informaciju u kojoj mjeri je učenik savladao određeno gradivo. Ukoliko učenici nisu usvojili gradivo, zahvaljujući provjeravanju znanja nastavnici će nastojati ispraviti greške. Pored nastavnika, ocjenjivanje predstavlja i povratnu informaciju

učenicima. Zahvaljujući ocjenjivanju, nastavnici uočavaju kojim učenicima treba dopustiti više vremena.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Problem, predmet, cilj i zadatak istraživanja

Različita su mišljenja, kako učenika, tako i nastavnika, na pitanje da li učenici postižu bolji opći uspjeh u VIII razredu osnovne škole u odnosu na I razred srednje škole. Naš problem istraživanja bio je ispitati „da li su ujednačena mišljenja nastavnika i profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.”

Cilj našeg istraživanja bio je ispitati mišljenja nastavnika koji predaju u VIII razredu osnovne škole i profesora koji predaju u I razredu srednje škole o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

Zadatak našeg istraživanja je glasio: „Ispitati mišljenja nastavnika i profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.”

Hipoteza istraživanja

Hipotezom u našem istraživanju pretpostavili smo da postoji statistički značajna razlika u mišljenjima nastavnika i profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U ovom radu primjenjivali smo sljedeće metode istraživanja: metodu teorijske analize, servej metodu i deskriptivnu metodu. Tehnike skaliranja, analiza pedagoške dokumentacije, sređivanje i statistička obrada podataka su nam pomogli da dođemo do podataka bitnih za ovo istraživanje. Skalom procjene utvrđeni su stavovi, mišljenje, frekvencije procjena nastavnika i profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

Populacija i uzorak ispitanika

Populaciju našeg istraživanja činili su nastavnici koji predaju u VIII razredima osnovne škole i profesori koji predaju u I razredima srednje škole. Uzorkom istraživanja bilo je obuhvaćeno ukupno 13 nastavnika koji predaju u VIII razredu osnovne škole i 47 profesora koji predaju u I razredu srednje škole.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

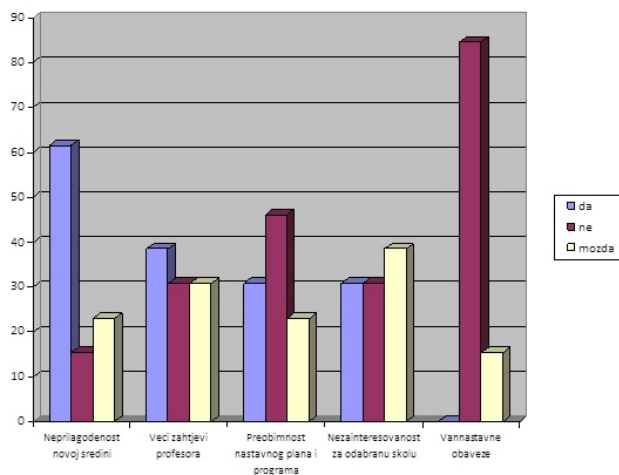
Zadatak našeg istraživanja je glasio: „Ispitati mišljenja nastavnika i profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.“ Ovaj zadatak ćemo statistički analizirati, zahvaljujući pitanjima iz skale stavova koja su u direktnoj povezanosti sa postavljenom hipotezom.

	Neprilagođenost novoj sredini		Veći zahtjevi profesora		Preobimnost nastavnog plana i programa		Nezainteresiranost za odabranu školu		Veće vannastavne obaveze	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
da	8	61,53%	5	38,46%	4	30,76%	4	30,76%	0	0%
ne	2	15,38%	4	30,76%	6	46,15%	4	30,76%	11	84,61%
možda	3	23,07%	4	30,76%	3	23,07%	5	38,46%	2	15,38%
ukupno	13	100%	13	100%	13	100%	13	100%	13	100%

Tabela 1. Mišljenja nastavnika o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole

Na osnovu analize rezultata prikazanih u tabeli broj 1., Frekvencija procjene nastavnika o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, zaključujemo sljedeće:

- 61,53% nastavnika je odabralo „neprilagođenost novoj sredini”,
- 38,46% nastavnika je odabralo „veći zahtjevi profesora”,
- 30,76% nastavnika je odabralo „preobimnost nastavnog plana i programa”,
- 30,76% nastavnika je odabralo „nezainteresiranost za odabranu školu”,
- nijedan nastavnik ne smatra da su „veće vannastavne obaveze” uzrok neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

Grafikon 1. Mišljenja nastavnika o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole

Stavove nastavnika o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole (neprilagođenost novoj sredini, veći zahtjevi profesora, preobimnost nastavnog plana i programa, nezainteresiranost za odabranu školu

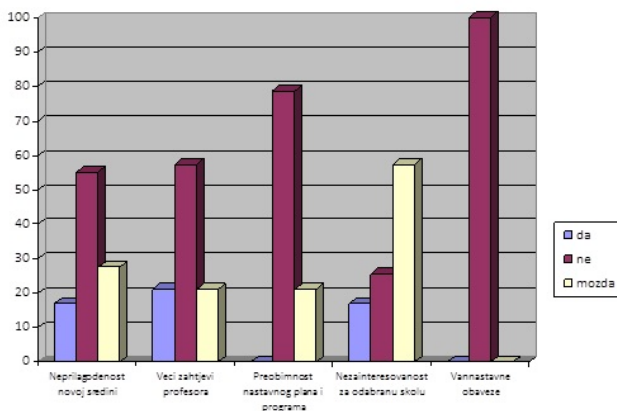
i veće vannastavne obaveze), po ponuđenim tvrdnjama „da”, „ne” i „možda”, prikazali smo grafikonom broj 1.

	Neprikladnost novoj sredini		Veći zahtjevi profesora		Preobimnost nastavnog plana i programa		Nezainteresiranost za odabranu školu		Veće vannastavne obaveze	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
da	8	17,02%	10	21,27%	0	0%	8	17,02%	0	0%
ne	26	55,31%	27	57,44%	37	78,72%	12	25,53%	47	100%
možda	13	27,65%	10	21,27%	10	21,27%	27	57,44%	0	0%
ukupno	47	100%	47	100%	47	100%	47	100%	47	100%

Tabela 2. Mišljenja profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole

Na osnovu analize rezultata prikazanih u tabeli broj 2., Frekvencija procjene profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, zaključujemo sljedeće:

- 17,02% profesora je odabralo „neprikladnost novoj sredini”,
- 21,27% profesora je odabralo „veći zahtjevi profesora”,
- 17,02% profesora je odabralo „nezainteresiranost za odabranu školu”, dok
- nijedan profesor ne smatra da su „preobimnost nastavnog plana i programa” i „veće vannastavne obaveze” uzroci neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

Grafikon 2. Mišljenja profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole

Stavove profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole (neprikladnost novoj sredini, veći zahtjevi profesora,

preobimnost nastavnog plana i programa, nezainteresiranost za odabranu školu i veće vannastavne obaveze), po ponuđenim tvrdnjama „da”, „ne” i „možda”, prikazali smo grafikonom broj 2.

Na osnovu prikazanih rezultata iz tabele broj 3. zaključujemo da 61,53% nastavnika smatra da je „neprilagođenost novoj sredini” jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, dok 55,31% profesora smatra suprotno.

	nastavnici		profesori		ukupno	
	f	%	f	%	f	%
da	8	61,53%	8	17,02%	16	26,66%
ne	2	15,38%	26	55,31%	28	46,66%
možda	3	23,07%	13	27,65%	16	26,66%
ukupno	13	100%	47	100%	60	100%

Tabela 3. Da li smatrate da je jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole neprilagođenost novoj sredini?

f_0	f_t	$(f_0 - f_t)$	$(f_0 - f_t)^2$	$(f_0 - f_t)^2/f_t$
8	5,63	2,37	5,616	
8	12,5	3 -4,53	20,520	
2	6,06	-4,06	16,483	
26	21,93	4,07	616,564	
3	3,46	-0,46	0,211	
13	12,53	0,47	0,220	
				6,185

Tabela 4. Statistička obrada podataka

S obzirom da je izračunata vrijednost $\chi^2 = 6,185$ manja od graničnih vrijednosti (5,991 i 9,210) na oba nivoa značajnosti (0,05 i 0,01), smatra se da ne postoji statistički značajna razlika između mišljenja nastavnika i profesora o navedenom uzroku neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

	nastavnici		profesori		ukupno	
	f	%	f	%	f	%
da	5	37,46%	10	21,27%	15	25%
ne	4	30,76%	27	57,44%	31	51,66%
možda	4	30,76%	10	21,27%	14	23,33%
ukupno	13	100%	47	100%	60	100%

Tabela 5. Da li smatrate da su jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole veći zahtjevi profesora?

Na osnovu prikazanih rezultata iz tabele broj 5. zaključujemo da 37,46% nastavnika smatra da su „veći zahtjevi profesora” jedan od uzroka neuspjeha u I razredu

srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, dok 57,44% profesora smatra suprotno.

f_0	f_t	$(f_0 - f_t)$	$(f_0 - f_t)^2$	$(f_0 - f_t)^2/f_t$
5	3,25	1,75	3,062	
10	11,75	-1,75	3,062	
4	6,71	-2,71	7,344	
27	24,28	2,72	7,398	
4	3,03	0,97	0,940	
10	10,96	-0,96	0,921	
				2,994

Tabela 6. Statistička obrada podataka

S obzirom da je izračunata vrijednost $\chi^2 = 2,994$ manja od graničnih vrijednosti (5,991 i 9,210) na oba nivoa značajnosti (0,05 i 0,01), smatra se da ne postoji statistički značajna razlika između mišljenja nastavnika i profesora o navedenom uzroku neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

	nastavnici		profesori		ukupno	
	f	%	f	%	f	%
da	4	30,76%	0	0%	4	6,66%
ne	6	46,15%	37	78,72%	43	71,66%
možda	3	23,07%	10	21,27%	13	21,66%
ukupno	13	100%	47	100%	60	100%

Tabela 7. Da li smatrate da je jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole preobimnost nastavnog plana i programa?

Na osnovu prikazanih rezultata iz tabele broj 7. zaključujemo da 30,76% nastavnika smatra da je „preobimnost nastavnog plana i programa” jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, dok niti jedan profesor nije odabrao tvrdnju „da” za pomenuti uzrok neuspjeha.

f_0	f_t	$(f_0 - f_t)$	$(f_0 - f_t)^2$	$(f_0 - f_t)^2/f_t$
4	0,86	3,14	9,859	
0	3,13	-3,13	9,796	
6	9,31	-3,31	9,796	
37	33,68	3,32	11,022	
3	2,81	0,19	0,036	
10	10,18	-0,18	0,032	
				15,980

Tabela 8. Statistička obrada podataka

S obzirom da je izračunata vrijednost $\chi^2 = 15,980$ veća od graničnih vrijednosti (5,991 i 9,210) na oba nivoa značajnosti (0,05 i 0,01), smatra se da postoji statistički

značajna razlika između mišljenja nastavnika i profesora o navedenom uzroku neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

	nastavnici		profesori		ukupno	
	f	%	f	%	f	%
da	4	30,76%	8	17,02%	12	20 %
ne	4	30,76%	12	25,53%	16	26,66%
možda	5	38,46%	27	57,44%	32	53,33%
ukupno	13	100%	47	100%	60	100%

Tabela 9. Da li smatrate da je jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole nezainteresiranost za odabranu školu?

Na osnovu prikazanih rezultata iz tabele broj 9. zaključujemo da 30,76% nastavnika i 17,02% profesora smatra da je „nezainteresiranost za odabranu školu” jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, dok je 38,46% nastavnika i 57,44% profesora odabralo tvrdnju „možda”.

f_0	f_t	$(f_0 - f_t)$	$(f_0 - f_t)^2$	$(f_0 - f_t)^2/f_t$
4	2,6	1,4	1,96	
8	9,4	-1,4	1,96	
4	3,46	0,54	0,291	
12	12,53	-0,53	0,280	
5	6,93	-1,93	3,724	
27	25,06	1,94	3,763	
				1,605

Tabela 10. Statistička obrada podataka

S obzirom da je izračunata vrijednost $\chi^2 = 1,605$ manja od graničnih vrijednosti (5,991 i 9,210) na oba nivoa značajnosti (0,05 i 0,01), smatra se da ne postoji statistički značajna razlika između mišljenja nastavnika i profesora o navedenom uzroku neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

	nastavnici		profesori		ukupno	
	f	%	f	%	f	%
da	0	0%	0	0%	0	0%
ne	11	84,61%	47	100%	58	96,66%
možda	2	15,38%	0	0	2	3,33%
ukupno	13	100%	47	100%	60	100%

Tabela 11. Da li smatrate da su jedan od uzroka neuspjeha u I razredu srednje škole veće vannastavne obaveze?

Na osnovu prikazanih rezultata iz tabele broj 11. zaključujemo da nijedan nastavnik i nijedan profesor ne smatra da su „veće vannastavne aktivnosti” uzrok

neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole. Svi profesori su odabrali tvrdnju „ne”, 84,61% nastavnika je odabralo tvrdnju „ne”, a 15,38% tvrdnju „možda”.

f_0	f_t	$(f_0 - f_t)$	$(f_0 - f_t)^2$	$(f_0 - f_t)^2/f_t$
0	0	0	0	
0	0	0	0	
11	12,56	-1,56	2,433	
47	45,43	1,57	2,464	
2	0,43	1,57	2,464	
0	1,56	-1,56	2,433	
				7,539

Tabela 12. Statistička obrada podataka

S obzirom da je izračunata vrijednost $\chi^2 = 7,539$ manja od graničnih vrijednosti (5,991 i 9,210) na oba nivoa značajnosti (0,05 i 0,01), smatra se da ne postoji statistički značajna razlika između mišljenja nastavnika i profesora o navedenom uzroku neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.

Nakon prethodno analiziranog zadatka zaključujemo da je naša hipoteza potvrđena, a glasila je: „Pretpostavlja se da postoji statistički značajna razlika u mišljenjima nastavnika i profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole.”

ZAKLJUČAK

U instrumentu istraživanja ponuđeni su sljedeći mogući uzroci koji utječu na neuspjeh u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole: neprilagođenost novoj sredini, veći zahtjevi profesora, preobimnost nastavnog plana i programa, nezainteresiranost za odabranu školu i veće vannastavne obaveze. Nakon provedenog istraživanja, donosimo zaključak da postoji statistički značajna razlika u mišljenjima nastavnika i profesora o uzrocima neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole. Istraživanjem smo utvrdili da nastavnici smatraju da su neprilagođenost novoj sredini i veći zahtjevi profesora glavni uzroci neuspjeha u I razredu srednje škole u odnosu na VIII razred osnovne škole, dok profesori smatraju suprotno.

LITERATURA

- [1] Čolaković, E., Musić, H. (2012). *Ocjenjivanje uspjeha učenika*. OFF-set: Tuzla.
- [2] Kačapor, S., Vilotijević, M., Kundačina, M. (2005). *Umijeće ocjenjivanja*. Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić: Mostar.

- [3] Mužić, V. (1979). *Metodologija pedagoškog istraživanja*. Zavod za izdavanje udžbenika: Sarajevo.
- [4] *Pedagoška enciklopedija*, (1989). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Sarajevo.
- [5] *Pedagoški leksikon*, (1996). Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva: Beograd.
- [6] Potkonjak, N., Šimleša, P. (1989). *Pedagoška enciklopedija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Sarajevo.

CAUSES OF FAILURE OF STUDENTS IN THE EIGHTH GRADE OF ELEMENTARY AND FIRST YEAR OF HIGH SCHOOL

ABSTRACT

Based on the definition of the evaluation process in the classroom, this paper presents the results of a theoretical and comparative study of the causes of failure in the first year of high school compared to elementary schools. Students are finding that elementary schools achieve better overall success in comparison to the first year of secondary school. Study used the following methods: theoretical analysis, survey method and descriptive method.

Key words: student, teacher, assessment, criteria, success.

mr. sc. Ivana Visković

Dječji vrtić “Biokovsko zvonce”, Makarska

e-mail: viskovicivana@gmail.com

UDK 373.2

AKCIJSKA ISTRAŽIVANJA U FUNKCIJI RAZVOJA INSTITUCIONALNOG PREDŠKOLSKOG ODGOJA I OBRAZOVANJA¹

SAŽETAK

Razvojem institucionalnog predškolskog odgoja jača svijest o značajnosti refleksivnog mijenjanja odgojno-obrazovne prakse u okviru autentične kulture pojedinog vrtića. Kultura vrtića sukonstruira se interakcijama svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa, ali je odgovornost za razvoj primarno na odgajatelju. Kvalitetne promjene moguće su tek na polazištima kvalitetnih osobnih paradigmi sudionika odgojno-obrazovnog procesa. Akcijska istraživanja jedan su od kvalitetnih modaliteta razvoja odgojno-obrazovnog procesa.

Ovaj rad istražuje mišljenje odgajatelja o značajnosti akcijskih istraživanja u razvoju odgojne prakse te samoprosudbu osobne osposobljenosti za provedbu akcijskih istraživanja. Podaci su sakupljeni anketiranjem i ukazuju na nedostatno obrazovanje odgajatelja i njihovu neosposobljenost za provedbu akcijskih istraživanja.

Ključne riječi: akcijska istraživanja, institucionalni predškolski odgoj, odgajatelj.

UVOD

Akcijska istraživanja su vrsta empirijskih neeksperimentalnih studija socijalne situacije s ciljem unapređivanja prakse i kvalitete njenog razumijevanja (Winter i Munn-Giddings, 2001). Provode se u neposrednoj odgojno-obrazovnoj praksi konkretne društvene zajednice, a provode ih izravni sudionici. Zato Kemmis i McTaggart objašnjavaju akcijska istraživanja kao „metodu koja ljudima iz prakse omogućuje da žive sa složenošću stvarnog iskustva a da istovremeno teže konkretnom poboljšanju“ (Kemmis i McTaggart, 1984, p. 6). Mužić o akcijskim istraživanjima govori kao o „varijanti razvojnih istraživanja, jer se njima uvode novosti u odgojno-obrazovnoj djelatnosti i to na temelju njihove znanstvene provjere“

¹ Ovaj rad dio je magistarskog rada autorice na temu „Akcijska istraživanja u funkciji razvoja ekološke svijesti djece predškolske dobi“, odbranjen na Nastavničkom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Mentor rada je bio prof. dr. sc. Milenko Kundačina

(Mužić, 1999, p. 25). Thomas tumači akcijska istraživanja u odgojno-obrazovnom procesu kao „način razmišljanja i sustavnog procjenjivanja onoga što se događa u razredu ili školi, provedba nekih radnji kako bi se popravilo ili promijenilo stanje ili ponašanje, praćenje i vrednovanje rezultata kakve radnje sa izgledom da će ona i dalje imati pozitivne učinke“ (Thomas, 1998, p. 3). Akcijsko istraživanje nije samo „metoda“ ili „procedura“ istraživanja već niz situacija koje je potrebno promatrati, problematizirati, istraživati, vrednovati i mijenjati kroz autentičnu praksu.

UNAPREĐIVANJE ODGOJNO-OBRAZOVNOG PROCESA

Da bismo mogli kvalitetno mijenjati odgojno-obrazovnu praksu i prilagođavati je specifičnim uvjetima, neophodno je razumijevanje pedagoških pojava. Razumijevanje odgojno-obrazovnog procesa omogućavaju kvalitativna istraživanja i hermeneutička analiza pa je naglasak na prikupljanju podataka atributivnih obilježja ispitanika (Kundačina, Bandur, 2007, p. 146).

Akcijska istraživanja podrazumijevaju aktivno sudjelovanje svih zainteresiranih sudionika određene socijalne situacije jer se akcijska istraživanja „ne provode na ljudima već s ljudima“ (Reason, 1994, p. 11). Istraživač ne može biti odvojena uloga već „svi sudionici, ovisno o svojim mogućnostima i potrebama, sudjeluju u svim etapama istraživanja“ (Konig i Zedler, 2001, p. 142). Ispitivači tako postaju djeca i roditelji, stručni suradnici i znanstvenici te, nadasve, odgajatelji. Odgajatelj, refleksivni praktičar, trebao bi biti izravni istraživač koji je osposobljen aktivno istraživati i mijenjati odgojno-obrazovnu praksu. Uloga odgajatelja, pri provodbi akcijskih istraživanja, trebala bi biti višeznačna u rasponu od inicijatora, organizatora, sudionika istraživanja, ali i poticatelja djece i drugih sudionika procesa, primarno roditelja, u izravno istraživanje. Suočeni sa zahtjevima, kojima ili nisu dorasli ili za koje nisu osposobljeni ili ih pak doživljavaju kao prisilu, odgajatelji mogu razviti implicitne pedagogije otpora promjenama.

Nažalost, akcijska istraživanja kao predmet poučavnja i učenja nisu (dostatno) zastupljena u formalnom obrazovanju na studijima predškolskog odgoja. Zavisno od fakulteta², metodologija pedagoških istraživanja izučava se u samo jednom kolegiju. Upitna je zastupljenost akcijskih istraživanja. Pretraživanjem reda predavanja studijskih programa predškolskog odgoja u Republici Hrvatskoj i tema stručnog usavršavanja odgajatelja (AZOO, RH), nije uočen kolegij/program koji bi sustavno i praktično poučavao odgajatelje akcijskim istraživanjima. Slijedom te činjenice, može se pretpostaviti neosposobljenost studenata i odgajatelja za akcijska istraživanja.

Marentič-Požarnik (1993), smatra da se akcijsko istraživanje ne može naučiti iz knjiga već samo neposrednom praksom. Akcijska istraživanja su, naglašava

² Učiteljski fakultet Split: *Osnove metodologije pedagoških istraživanja*; Zagreb: *Uvod u metode znanstvenoga istraživanja sa statistikom*; Osijek: *Metodologija pedagoških istraživanja*; Zadar: *Metodologija istraživanja u predškolskom odgoju*; Rijeka: *Osnove pedagoške metodologije*.

Maretič-Požarnik, u biti sudjelovanje, a ne individualna aktivnost. Zajedničkim sudjelovanjem potiče se timski rad, jednakopravni odnosi te mogućnost izražavanja neslaganja i konstruktivnog razrješavanja sukoba. Rezultat sudjelovanja u akcijskim istraživanjima je veća stručna i osobna samosvijest (Maretič-Požarnik, 1993).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U praksi institucionalnog predškolskog odgoja akcijska istraživanja su malo i sporadično zastupljena. Izvješća o provedenim akcijskim istraživanjima objavljuju najčešće znanstvenici (Miljak, 2009; Slunjski, 2008; Vujčić, 2010). Ogajatelji, čije formalno obrazovanje u pravilu nije obuhvaćalo i akcijska istraživanja, u tim se izvješćima gotovo i ne spominju. Ove činjenice bile su razlog za istraživanje mišljenja odgajatelja. Anketiranjem, uz zaštitu privatnosti ispitanika, nastojali smo doznati mišljenje odgajatelja kao smjernicu za stručno usavršavanje odgajatelja za akcijska istraživanja. Svjesni smo moguće tendencije davanja poželjnih odgovora. Za validnost iskaza trebalo bi provesti sustavno promatranje i etnografsko istraživanje kako bismo utvrdili povezanost iskazanih stavova i ponašanja.

Predmet ovog istraživanja je mišljenje odgajatelja o značajnosti akcijskih istraživanja te samoprocjena odgajatelja o osobnoj osposobljenosti:

- za provedbu akcijskih istraživanja u procesu konstrukcije humanističkog, razvojnog, otvorenog kurikulumu napuštanjem tradicionalno strukturiranih planova i programa;
- za planiranje, provedbu, praćenje i vrednovanje akcijskih istraživanja te spremnosti za promjene kao refleksije na rezultate istraživanja.

Kao polazne hipoteze uzimamo:

H0: Nema statistički značajne razlike u stavovima odgajatelja o značajnosti akcijskog istraživanja za razvoj odgojno-obrazovnog procesa.

H1: Nema statistički značajne korelacije između razine obrazovanja ispitanika i značajnosti koju ispitanici pridaju akcijskom istraživanju.

H2: Nema statistički značajne korelacije između razine obrazovanja ispitanika i samoprocjene osposobljenosti za provedbu akcijskih istraživanja.

Ovo istraživanje možemo promatrati i kao svojevrsnu inicijalnu procjenu ili početnu fazu akcijskog istraživanja. Osnovno istraživačko pitanje pri tom je: *Jesu li odgajatelji zainteresirani za istraživanje odgojno-obrazovne prakse i osobne uloge u tom procesu?* Čin sudjelovanja u istraživanju zahtijeva samoprocjenu odgajatelja. Samoprocjenom se potiče promišljanje i moguća promjena osobnog ponašanja. Spoznaja o mogućnostima spoznaje vodi u metakogniciju i otvara mogućnost promjene ponašanja. Bez obzira na konačne rezultate istraživanja, svijest pojedinca o provedbi istraživanja potiče promišljanje o predmetu istraživanja, a time, posredno, utječe i na spoznaju pojedinca. Provedeno istraživanje je anonimno i nema nikakve

optruzivosti. Sudjelovanje u tom dijelu istraživanja iskazuje stav sudionika o značajnosti samog istraživanja.

Upitnikom samoprocjene (konstruiranim za potrebe ovog istraživanja) utvrđene su nezavisne varijable: dob i spol ispitanika, razina formalnog obrazovanja i dužina radnog staža u struci. Prebivalište ispitanika je načelno naznačeno kao županija, prema mjestu sakupljanja podataka. Nezavisne varijable značajno utječu na mišljenje ispitanika. Zavisne varijable ovog istraživanja su mišljenje odgajatelja i njihova procjena značajnosti akcijskih istraživanja za razvoj odgojno-obrazovnog procesa te samoprocjena osobne osposobljenosti za provedbu akcijskih istraživanja.

Nakon što smo definirali anketiranje kao tehniku sakupljanja podataka, pokušali smo odabrati reprezentativni uzorak ispitanika. Nažalost, nije bilo potrebne spremnosti za suradnju na razini slučajno odabranih ustanova. Najveći otpor istraživanju iskazali su ravnatelji predškolskih ustanova. Možemo pretpostaviti da je nespремnost za sudjelovanje u istraživanju, nespремnost na rezultate. Nasuprot obrazovnoj politici, obrazloženoj u Nacionalnom okvirnom kurikulumu/NOK-u³, gdje se zahtjeva sukonstrukcija odgojno-obrazovnog kurikuluma svih čimbenika procesa, pojedinci (stručni radnici i ustanove) razvijaju implicitnu pedagogiju (nekvalitetne) prakse u kojoj, doživljavajući nacionalnu obrazovnu politiku kao optruzivnu, biraju latentene otpore i razvijaju „osobne prakse”.

Istraživanje smo zato organizirali u suradnji sa strukovnim udrugama na razini Međimurske, Zagrebačke i Splitsko-dalmatinske županije. Upitnik je distribuiran elektronski. Svjesni smo da su na taj način anketu ispunili samo informatički pismeni odgajatelji. Zato smo uzorak ispitivanja proširili s pet stratificiranih prigodnih poduzoraka – odgajatelji pet predškolskih ustanova: po jedan vrtić u Zagrebačkoj i Međimurskoj županiji, te tri u Splitsko-dalmatinskoj. Ustanove su slične po ustrojstvu, veličini i broju djece. Ovi upitnici razvrstani su i obrađeni prema županijama. Rezultati istraživanja obrađeni su u statističkom programu SPSS.

ANALIZA I RASPRAVA

U Republici Hrvatskoj radi 10 466 odgajatelja⁴. Kao populaciju iz koje je uzet uzorak u ovom istraživanju promatramo samo županije Međimursku, Splitsko-dalmatinsku i Zagrebačku (n = 3 132). Uzorkom istraživanja obuhvaćeno je 402 ispitanika, što, iako predstavlja 12,83% populacije, veličinom uzorka nije dostatno reprezentativno (Cohen i sur., 2007). Više od polovice uzorka ispitanika, odnosno 51,49% (N = 207) nije reprezentativno za populaciju, jer obuhvaća samo aktivne, informatički pismene pojedince u udrugama odgajatelja. Samim članstvom u udrugama, odgajatelji, na stanovit način, iskazuju svoju spremnost na kreiranje promjena i sudjelovanje u njima.

³ Nacionalni okvirni kurikulum, Sabor Republike Hrvatske, 2010

⁴ Podaci Državnog zavoda za statistiku, izvješće lipanj 2012. Preuzeto sa mrežnih stranica.

Županija	Uzorak	Populacija ⁵	Zastupljenost uzorka u populaciji	Zastupljenost subuzorka u uzorku
Međimurska	94	260	36,15%	23,38%
Splitsko-dalmatinska	130	2.032	6,39%	32,3%
Zagrebačka	178	846	21,04%	44,27%
Ukupno:	402	3.132	12,83%	100%

Tablica 1. Subuzorci u istraživanju

Slijedom navedenih podataka vidno je da je uzorkom obuhvaćeno 12,83% populacije odgajatelja u županijama u istraživanju. Od 402 ispitanika 97% su žene (N = 390), a 3% (N = 12) muškarci. Zastupljenost muškaraca u istraživanju je znatno veća od zastupljenosti muškaraca u populaciji odgajatelja. Prema podacima Državnog statističkog zavoda u Republici Hrvatskoj (2011) je 1,08% odgajatelja muškog spola. U Splitsko-dalmatinskoj županiji nema nijednog odgajatelja muškog spola⁶. Veću zastupljenost muškaraca u uzorku, nesrazmjeno populaciji, moguće je tumačiti većom informatičkom pismenošću (svi upitnici dostavljeni su elektronički).

Ispitanici obuhvaćeni uzorkom, najčešće (75,1%) imaju VŠS ili su prvostupnici. Zastupljenost visoko obrazovanih odgajatelja (profesori predškolskog odgoja, magistri struke i postdiplomci) moguće je veća u ovom uzorku nego u populaciji, što može ukazivati na to da su visoko obrazovani pojedinci aktivni u strukovnim udruženjima i/ili skloniji sudjelovanju u istraživanjima, te, moguće, informatički obrazovaniji. Prema dužini radnog staža zastupljene su sve kategorije ispitanika. Prosječni radni staž ispitanika je 15,45 godina. Manje od 10 godina staža ima 41,8% ispitanika (N = 168). Visoka je zastupljenost ispitanika s više od tridest godina staža; 16% ispitanika u uzorku.

Visokoobrazovni ispitanici u uzorku su mag. paed. ili prof. predškolskog odgoja, početnici ili osobe s prosječnim radnim stažom (15 godina), što ukazuje i na nastavak obrazovanja već zaposlenih osoba. Najviše visokoobrazovanih ispitanika ima u Zagrebačkoj županiji što se ne može tumačiti činjenicom da je Zagreb sveučilišni grad (diplomski studij predškolskog odgoja započeo je 2012. godine), ali je moguće tumačiti blizinom Učiteljskog fakulteta, Rijeka i FP MOZ u Orašju, Sveučilišta u Mostaru, koji organiziraju sveučilišno obrazovanje odgajatelja.

Uzorkom su, slučajno, obuhvaćene i 4 osobe koje rade na radnom mjestu odgajatelja, a imaju samo srednju stručnu spremu, te imaju više od 35 godina staža. U statističkoj obradi podataka vođeni su kao VŠS. Subuzorak je premali (1,9%

⁵ Populacija je određena prema podacima Državnog statističkog zavoda Republike Hrvatske, izvješće iz lipnja 2012.

⁶ Podaci Državnog zavoda za statistiku, izvješće lipanj 2012. Preuzeto sa mrežnih stranica.

uzorka) da bi se u daljnjoj statističkoj obradi drugačije tretirao. Istražili smo mišljenje ispitanika o značajnosti akcijskih istraživanja u procesu razvoja odgojno-obrazovne prakse, te samoprosudbu osposobljenosti za provedbu istih. Odlučili smo se za dihotomne varijable kojima se ne želi stupnjevati sposobnost ispitanika već jednoznačno definirati (ne)slaganje.

Županija	Obrazovanje				Ukupno
	VŠS	VSS	mag. paed.	PDS	
Zagrebačka	114 64,04%	40 22,47%	22 12,35%	2 1,12%	178
Splitsko-dalmatinska	104 80%	24 18,46%	0 0%	2 1,53%	130
Međimurska	84 89,36%	6 6,38%	4 4,25%	0 0%	94
Ukupno:	302	70	26	4	402

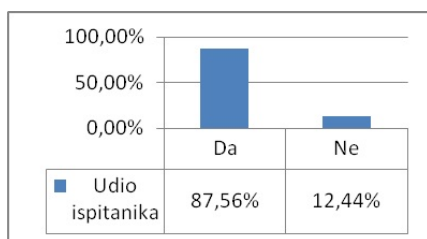
Tablica 2. Obrazovni status ispitanika po županijama

		Da		Ne	
		f	%	f	%
1.	Otvoreni, humanistički, razvojni odgojno-obrazovni kurikulum mora zamijeniti nefleksibilne planove i programe.	384	95,5	18	4,5
2.	Akcijskim istraživanjima moguće je kvalitetno mijenjati odgojno-obrazovnu praksu.	352	87,6	50	12,4
3.	Tijekom formalnog obrazovanja dostatno sam informiran/a o akcijskim istraživanjima.	112	27,9	290	72,1
4.	Osposobljen/a sam za provedbu akcijskih istraživanja u odgojno-obrazovnom radu.	368	91,5	34	8,5

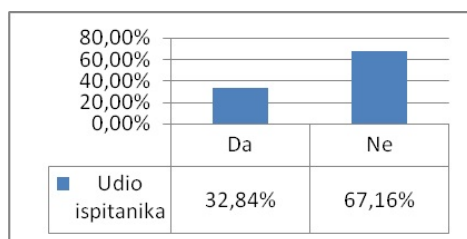
Tablica 3. Samoprosudba odgajatelja

Pozitivno možemo vrednovati stav ispitanika da otvoreni, humanistički, razvojni odgojno-obrazovni kurikulum mora zamijeniti nefleksibilne planove i programe. S tom tvrdnjom je suglasno 95,5% ispitanika (tablica 3). Vidno je da 87,56% ispitanika pozitivno vrednuje značajnost akcijskog istraživanja kao modaliteta mijenjanja odgojno-obrazovne prakse (graf 1). Istodobno 67,16% ispitanika prosuđuje da nisu osposobljeni za provedbu akcijskih istraživanja (graf 2). Interesantno je da 72,1% ispitanika procjenjuje da tijekom formalnog obrazovanja nisu dostatno informirani o akcijskim istraživanjima (tablica 3). Ovaj podatak značajan je za kreiranje obrazovnih programa odgajatelja.

Slijedom navedenog, testirali smo postojanje statistički značajne razlike u stavovima odgajatelja o značajnosti akcijskog istraživanja u procesu razvoja odgojno-obrazovnog procesa u predškolskim ustanovama.

Graf 1. Procjena značajnosti akcijskog istraživanja kao modaliteta mijenjanja odgojno-obrazovne prakse

Graf 2. Samoprosudba ispitanika o osposobljenosti za provedbu akcijskih istraživanja

Frekvencija Očekivana vrijednost Hi-kvadrat		Akcijskim istraživanjima moguće je unaprijediti odgojno-obrazovni proces		Ukupno
		Da	Ne	
Županija	Zagrebačka	162 119 0,0055	16 15,055 0,0594	178
	Splitsko-dalmatinska	122 162,5 0,0754	8 10,995 0,8158	130
	Međimurska	84 86,05 7,9502	10 0,0488 0,5285	94
Ukupno		368	34	402

Statistika	DF	Vrijednost	P vrijednost
Hi-kvadrat	2	1,5334	0,4646

Tablica 4. Testiranje razlike u stavovima odgajatelja o značajnosti akcijskih istraživanja u procesu razvoja odgojno-obrazovnog procesa u predškolskim ustanovama

S obzirom na visoku p-vrijednost ne možemo odbaciti nultu hipotezu. Prihvaća se H1: *Ne postoji statistički značajna razlika u stavovima odgajatelja s obzirom na županiju o značajnosti akcijskog istraživanja u procesu razvoja odgojno-obrazovnog procesa u predškolskim ustanovama.* Vidno je da većina odgajatelja značajnim vrednuje akcijska istraživanja kao modalitet kvalitetnog razvoja odgojno-obrazovnog procesa u predškolskim ustanovama.

Testirano je postojanje korelacije između razine obrazovanja ispitanika i značajnosti koju ispitanik pridaje akcijskom istraživanju, te postojanje korelacije između razine obrazovanja ispitanika i osposobljenosti za provedbu akcijskog istraživanja.

Slijedom rezultata odbacili smo hipoteze H2: *Nema statistički značajne korelacije između razine obrazovanja ispitanika i značajnosti koju ispitanik pridaje akcijskom istraživanju* i H3: *Nema statistički značajne korelacije između razine obrazovanja ispitanika i osposobljenosti za provedbu akcijskih istraživanja.* Utvr-

đeno je postojanje blage negativne koreliranosti na razini značajnosti 95%. Rezultati testiranja prikazani su u tablicama 5. i 6. Koreliranost je izražajniya u drugom paru (tablica 6).

Spearman Correlation Coefficients, N = 402 Prob> r under H0: Rho = 0		
	Obrazovanje	Procjena značajnosti
Obrazovanje	1,00000	-0,11077 0,0264
Procjena značajnosti	-0,11077 0,0264	1,00000

Tablica 5. Testiranje korelacije između razine obrazovanja ispitanika i značajnosti koju ispitanik pridaje akcijskom istraživanju

Spearman Correlation Coefficients, N = 402 Prob> r under H0: Rho = 0		
	Obrazovanje	Osposobljenost za provedbu
Obrazovanje	1,00000	<0,0001 -0,29272
Osposobljenost za provedbu	<0,0001 -0,29272	1,00000

Tablica 6. Testiranje korelacije između razine obrazovanja ispitanika i osposobljenosti za provedbu akcijskog istraživanja.

Iako ispitanici prosuđuju da nisu dostatno osposobljeni za provedbu akcijskih istraživanja, a razina obrazovanja nije u pozitivnoj korelaciji s osposobljenošću odgajatelja za provedbu akcijskih istraživanja, većina ispitanika iz ovog uzorka suglasna je da akcijska istraživanja, u odgojno-obrazovnoj praksi predškolskog odgoja, omogućavaju kvalitetne promjene. Akcijska istraživanja omogućavaju razvoj odgojno-obrazovnog procesa koji u polazištima prihvaća stav da je dijete subjekt osobnog razvoja, sposobno za spoznaju, te može biti aktivni sudionik akcijskih istraživanja.

ZAKLJUČCI

Suvremeni kurikulum predškolskog odgoja pretpostavlja akcijska istraživanja kao kvalitetan modalitet mijenjanja prakse. U tom procesu usmjerenom na promjene, odgajatelji bi trebali preuzeti aktivnu ulogu (Hariss, 2002, p. 33). Priroda akcijskih istraživanja u mnogočemu može doprinijeti razvoju prakse. Kroz proces akcijskih istraživanja praktičari mogu rješavati uočene probleme i unapređivati praksu u skladu s autonomno postavljenim ciljevima. Prikupljeni podaci služe kao

povratna informacija na temelju koje je moguće prilagođavati i fleksibilno mijenjati sastavnice odgojno-obrazovnog procesa.

U predškolskim ustanovama, usmjerenim na stalno preispitivanje prakse u cilju njenog unapređivanja, odgajatelji, kao čimbenici odgojno-obrazovnog procesa, ne mogu biti samo korisnici rezultata istraživanja već trebaju postati aktivni sudionici u procesu istraživanja. Preuzimajući aktivnu ulogu, oni postaju reflektivni praktičari (Schön, 1984), istraživači ili akcijski istraživači (McNiff, 2002).

Samoprocjena odgajatelja, iz uzorka ovog istraživanja, ukazuje da odgajatelji nisu dostatno osposobljeni za akcijska istraživanja te da razina obrazovanja nije u pozitivnoj korelaciji s osposobljenošću za provedbu akcijskih istraživanja. Pozitivno je što većina ispitanika vrednuje i prihvaća akcijska istraživanja kao kvalitetan modalitet mijenjanja prakse.

Sve ovo ukazuje na potrebu sustavnog osposobljavanja odgajatelja u okviru formalnog obrazovanja, ali i u programima permanentnog stručnog osposobljavanja. Činjenica da je kompetentnost razvojna, a ne statična kategorija, otvara mogućnosti djelovanja.

LITERATURA

- [1] Carr, W., Kemmis, S. (1986). *Becoming Critical*. The Falmer Press: London, Philadelphia.
- [2] Cohen, Lu., Manion, L., Morrisno, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
- [3] Harris, A. (2002). *School Improvement: What's in It for Schools?* Routledge: London.
- [4] König, E., Zedler, P. (2001). *Teorije znanosti o odgoju*. Educa: Zagreb.
- [5] Kundačina, M. (2009). *Akciono istraživanje u funkciji evaluacije inovacija*, u Zbornik radova naučnog skupa sa međunarodnim učešćem „Inovacije u osnovnoškolskom obrazovanju – vrednovanje“. Učiteljski fakultet u Beogradu: Beograd, str. 173–180.
- [6] Kundačina, M., Bandur, V. (2004). *Akciono istraživanje u školi (Nastavnici kao istraživači)*. Učiteljski fakultet u Užicu Univerziteta u Kragujevcu: Užice.
- [7] Marentič-Požarnik, B. (1993). *Akcijsko raziskovanje – spodbujanje učiteljevega razmišljanja in profesionalne rasti*. Sodobna pedagogika: Ljubljana, br. 7–8, str. 347–359.
- [8] McNiff, J., Lomax, P., Whitehead, J. (1996). *You and your action research project*. Hyde publications: London/New York.
- [9] McNiff, J., Whitehead, J. (2002). *Action research: Principles and practice*. Routledge/Falmer London.

- [10] Miljak, A. (1996). *Humanistički pristup teoriji i praksi predškolskog odgoja: model Izvor*. Persona: Zagreb.
- [11] Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Educa: Zagreb. Nacionalnim okvirnim kurikulumom/NOK (2010). Zagreb: MZOS.
- [12] Reason, P. (ed) (1994). *Participation in Human Inquiry*. Sage Publications, inc: London.
- [13] Schön, D. (1987). *Educating the reflective practitioner*. Jossey-Bass: San Francisco, Oxford.
- [14] Slunjski, E. (2006). *Stvaranje predškolskog kurikulumu u vrtiću-organizaciji koja uči*. Mali profesor: Zagreb.
- [15] Vujčić, L. (2011). *Istraživanje kulture odgojno-obrazovne ustanove*, Mali profesor: Zagreb.
- [16] Winter, R., Munn-Giddings, C. (2001). *A handbook for action research in health and social care*. Routledge: London.

QUALIFICATIONS OF EDUCATORS FOR IMPLEMENTING ACTION RESEARCH IN THE FUNCTION OF INSTITUTIONAL PRESCHOOL EDUCATION⁷

ABSTRACT

The development of institutional preschool education strengthens the awareness about the significance of reflexive change of educational practices within the framework of individual kindergarten's authentic cultures. The kindergarten culture is co-constructed by the interaction of all participants in the educational process, but the responsibility for the development of this process lies primarily with the educator. This paper researches the opinion of educators regarding the significance of action research in the development of institutional preschool education and the self-evaluation of personal qualifications for the implementation of action research. The data was gathered through survey. The data indicates insufficient education level of educators and lack of qualifications for the implementation of action research.

Key words: action research, institutional preschool education, educator.

⁷ This study is a part of author's master thesis „Action research in the function of development of ecological conscious at preschool children“, asserted at the Faculty of Education of University „Džemal Bijedić“ of Mostar. Mentor of the study (thesis) was prof. Milenko Kundačina, PhD.

Dževdet Šošić

Husejn Music

Nastavnički fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru

e-mail: husejn.music@unmo.ba

UDK 37.013 : 28](497.6)

ISLAMSKA PEDAGOŠKA MISAO U BOSNI I HERCEGOVINI TOKOM DRUGE POLOVINE XVIII I PRVIH GODINA XIX VIJEKA – KRATKI HISTORIJSKI PRESJEK

SAŽETAK

Islamska pedagoška misao u Bosni i Hercegovini nastajala je i razvijala se u različitim historijskim uvjetima i društveno-političkim prilikama, prije i tokom osmanske uprave, austrougarske okupacije i kolonijalizma, jugoslovenske komunističke diktature te ratova i izolacije od ostatka muslimanskog svijeta.

Nastanak i razvoj islamske pedagoške misli kod Bošnjaka, rezultat je jedinstvenog spleta historijskih okolnosti koje nisu uvijek bile naklonjene zdravom i nesmetanom razvoju islamske misli i prakse općenito. Ona nije na prostoru Bosne i Hercegovine nastala odjednom, niti je bila nezavisna od razvoja društveno-ekonomskih odnosa, od ukupne kulture, materijalnog i duhovnog naslijeđa, od historijskih okolnosti.

Ključne riječi: period osmanske i austrougarske vlasti.

UVOD

Zadatak ovog rada nije da u detalje predstavi nastanak i razvoj islamske pedagoške misli u Bosni i Hercegovini niti je da u nekoliko redaka ili čak stranica predstavi ovu kompleksnu pojavu i višestran predmet istraživanja. S ciljem da aktueliziramo islamsku pedagošku misao u našem radu, mi smo se odlučili da je ukratko prikažemo u jednom veoma kratkom vremenskom periodu, i to od druge polovine osamnaestog i prvih godina devetnaestog vijeka, odnosno do kraja Austro-Ugarske vladavine. Smatramo potrebnim i važnim naglasiti da islamska pedagoška misao ima svoje korijene i svoj kontinuitet na našim prostorima, te da se ona nije razvijala izolirano, izdvojeno od drugih vidova duhovnog stvaralaštva; ona ima svoje posebne karakteristike, tendencije, domete, svoj značaj i specifičnosti.

Islamska religijska pedagoška misao u Bosni i Hercegovini stvarala se i razvijala, opstajala je i nadograđivala se na iskustvima Osmanskog carstva (1463–1878),

Austro-Ugarske monarhije (1878–1918) te kasnijih jugoslovenskih političkih i društveno-historijskih sistema. Ona do početka dvadesetog stoljeća nije imala prikladnu, odgovarajuću infrastrukturu, posebne časopise, niti institucionalne okvire: institute, zavode, katedru za pedagogiju i sl.

ISLAMSKA PEDAGOŠKA MISAO U BOSNI I HERCEGOVINI

Prve refleksije o odgoju, obrazovanju, pedagoškoj teoriji i praksi na prostoru Bosne i Hercegovine su svojim radom i pisanjem davali imami i muderrisi koji su ujedno bili i prvi nastavnici. Jedan od njih je Hasan Kafića Pruščak (1544–1616), veliki učenjak i plodan pisac. Među najpoznatijim djelima mu je knjiga *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Tu je također Mostarac Mustafa Ejubović, poznat pod imenom Šeh Jujo (1651–1707), koji je živio preko 15 godina u Carigradu, gdje je postao veoma cijenjen muderris i alim. Tu spadaju i dvojica znamenitih povjesničara iz XVI i XVII stoljeća – Ibrahim Pečevi, rodom iz Lepenice i Kodža Husein iz Sarajeva te dosta drugih poznatih ličnosti iz tog perioda.

U ovu plejadu bošnjačkih mislilaca može se svrstati Mehmed Mejli (1713–1781), poznati sarajevski pjesnik, koga Bašeskija smatra najboljim bosanskim pjesnikom tog vremena, kao i sarajevski pjesnik Hasan Kaimija, pjesnikinja Umihana Čuvdina (1794–1870). Posebno mjesto zaslužuje Mula Mustafa Bašeskija (1731–1809), autor čuvenog dnevnika – ljetopisa iz sarajevskog života druge polovine XVIII i prvih godina XIX stoljeća.

Početkom XIX stoljeća rođen je Sarajlija Sidki Hadžihuseinović Muvekit (1825–1888), povjesničar, autor knjige *Historija Bosne na turskom jeziku*, upravnik Gazi Husrev-begove biblioteke (Bevanda, 2001, p. 36–37). Ovaj period obilježio je jedan važan revolucionarni događaj koga treba posebno istaknuti, a to je otvaranje štamparije u Sarajevu (1866). Na poziv bosanskog valije Topal Osman-paše štampariju je postavio Ignjat Sopran (N. Sad, 1824–1894). Ova štamparija je štampala novine, zakone, naredbe, knjige, udžbenike turskim pismom, zatim jevrejskim, latinicom i ćirilicom. Štamparija je bila značajna kulturna pojava i dala je snažan poticaj nauci, obrazovanju i kulturnom stvaralaštvu u BiH.

Značajan poticaj razvoju školstva i pedagogije kao znanosti dao je zakon o školstvu iz 1869. godine (Bevanda, 2001, p. 40). U ovom se periodu javljaju prvi udžbenici i drugi školski priručnici koji se štampaju u štamparijama na prostoru Sarajeva i Mostara. Pojedinci su dolazili u doticaj i sa onodobnom pedagoškom teorijom i praksom koja je predstavljana u časopisima, listovima i knjigama. Pod tim utjecajem započete su i reforme u vjerskim školama, tako da je ipak stalno unapređivan odgojno-obrazovni rad.

U julu 1869. godine otvorena je Isa-begova medresa u Sarajevu, škola za obrazovanje učitelja u mektebima, koja se zvala Darul-muallimin. Kraj Turske vladavine zatekao je u BiH ukupno 847 mekteba i 43 medrese.

Berlinskim kongresom 28. jula 1878. godine Austro-Ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu. Nakon okupacije nastale su krupne i brze promjene u svim oblastima života, pa i u školstvu. Uvodi se latinično pismo, Bošnjaci-Muslimani ostaju preko noći nepismeni. Nova vlast otvara državne škole i istrajava na upisivanju djece u njih.

U turskom periodu vlast nije kontrolirala i provjeravala nastavne programe, udžbenike i slično, a novopridošla sve to budno prati i insistira na isključivom pravu da kontrolira školstvo, nastavne programe, udžbenike, lektire i sve ostalo vezano za nastavu i vannastavne aktivnosti, čak nastoji da osposobi što veći broj svojih učitelja, koje školuje u Pešti i Beču.

U školstvu se provode temeljite promjene koje se ogledaju u organizaciji i sistemu školovanja, području nastavnih planova i programa, udžbenika, školovanju učitelja i dr. Visok postotak nepismenih bio je veliki problem i zapreka bržem mijenjanju stanja. Zahtjevi za organizirano opismenjavanje stanovništva iznošeni su i na Bosanskohercegovačkom saboru. Problem su bila i sredstva za organiziranje analfabetskih tečajeva, ili kurseva, kao i ne baš velika spremnost Austro-Ugarske da odgovorno prihvati taj posao, stimulira ga, usmjerava i organizira.

Deset godina poslije okupacije (školske 1888/1889. godine) bilo je na 1.336.091 stanovnika svega 216 osnovnih škola; od tog vremena porastao je broj stanovnika krajem 1913. godine na 1.990.301, a ukupan broj škola je bio 568 (državnih i ostalih), što znači da je taj broj u gradovima i selima porastao za svega 352 osnovne škole. Broj djece koja su te škole pohađala u odnosu na broj stanovnika bio je također suviše malen, a naročito kada su u pitanju muslimanska djeca.

Osim obrazovnog značaja, osnovne škole su trebale odigrati glavnu ulogu u opismenjavanju stanovništva (Vojislav Bogičević, 1975, p. 284–286). Pitanje održavanja analfabetskih kurseva našlo se na dnevnom redu i Bosanskog sabora. Nakon žustrih rasprava i upornosti zastupnika, Zemaljska vlada je donijela novu odluku na sjednici 19. novembra 1910. godine kojom se dozvoljava organiziranje analfabetskih kurseva svim nastavnicima bilo osnovnih bilo konfesionalnih škola (Vojislav Bogičević, 1975, p. 287–288). U propagiranju i organiziranju analfabetskih kurseva naročito su bila aktivna kulturno-prosvjetna društva „Gajret“, „Prosvjeta“ i „Napredak“.

Zbog deficitarnosti nastavnog kadra Austro-Ugarska otvara učiteljske kurseve za pomoćne učitelje (1882. godine) i škole za učitelje (1886. godine). Godine 1911. otvorena je u Sarajevu Državna ženska učiteljska škola, koja je radila po istom programu kao i Muška učiteljska škola. Uprava Zemaljskog okruga, uz pomoć Zemaljske vlade, otvorila je 1892/93. godine Muslimansko učiteljsko obrazovnište u Sarajevu.

Ova škola je imala zadatak da kandidate (softe) koji pohađaju medrese obrazuje u pedagoškim i drugim svjetskim strukama po savremenoj metodi i tako ih osposobi

za učitelje u reformiranim mektebima. U ovu školu primali su se samo mladići od 15 do 20 godina koji su najmanje dvije godine proveli u reformiranoj medresi i koji su za vrijeme posjećivanja škole pripadali nekoj od medresa u Sarajevu. Tečaj je, dakle, bio vrsta dopune znanja stečenog u Medresi i trajao je tri godine (Đorđe Pejanović, 1953, p. 134).

Godine 1913. u Sarajevu je otvoren tečaj za obrazovanje učiteljica muslimanki. Tečaj je imao cilj i karakter da muslimanske ženske učiteljske škole mogu pohađati djevojke koje su završile Višu djevojačku školu (Mladen Bevanda, 2001, p. 45). Ono što treba istaći je činjenica da se u svim ovim učiteljskim školama velika pažnja posvećivala i usmjeravala na učenje pedagogije i metodike školskog rada. Učiteljske škole su bile organizirane po uzoru na takve škole u Monarhiji.

Na temelju nastavnog plana i programa vidi se da se pedagogija učila već od prvog razreda, sa dva sata sedmično u II razredu, a u III i IV razredu pet sati. Specijalna metodika i praktične vještine u nastavi učili su se u III i IV razredu. Učenici su bili obavezni prisustvovati izvođenju nastave i sami držati nastavne časove. Bila je obavezna i jednomjesečna praksa u osnovnoj školi (Mladen Bevanda, 2001, p. 45). Spomenute učiteljske škole, pa i druge u kojima se učila pedagogija, značile su snažan poticaj razvoju pedagoške misli i prakse u Bosni i Hercegovini.

One su predstavljale žarišta pedagoške misli i proučavanja pedagogije. Učitelji su bili pokretači listova, časopisa, među kojima i onih iz oblasti pedagogije, didaktike, metodike nastavnog rada. Pišu se udžbenici, članci, razni tekstovi, osnivaju biblioteke, čitaonice u školama, u selima i većim mjestima, te postaju pokretači i osnivači kulturno-prosvjetnih društava. Mnogi su se potvrdili ne samo kao dobri učitelji, profesori, pedagozi, nego i kao pisci brojnih pedagoških članaka, rasprava i knjiga.

U ovom su se vremenu potvrdili pojedini književnici, među kojima ima i učitelja, ostavivši neizbrisiv trag u kulturi muslimanske sredine. Spomenut ćemo samo neke: Mehmed-beg Kapetanović (1839–1902), Safvet-beg Bašagić (1870–1934), Hamdija Kreševljaković (1890–1959), Avdo Karabegović (1878–1900), Edhem Mulabdić (1862–1954), Osman Nuri Hadžić (1869–1937), Musa Ćazim Ćatić (1878–1915), Fadil Kurtagić (1889–1958), Abdurezak Hifzi Bjelevac (1886–1972), Hamdija Mulić (1881–1944) i dr. (Mladen Bevanda, 2001, p. 50) Kao vrsni učitelji i pedagozi posebno su se isticali Edhem Mulabdić¹ i Hamdija Mulić².

¹ Edhem Mulabdić je završio učiteljsku školu i položio ispit 1898. godine za građanske škole u Zagrebu. Bio je nastavnik Učiteljske i Šerijatsko-sudačke škole u Sarajevu. Objavljivao je još kao đak. S Bašagićem i Hadžićem pokrenuo je 1900. godine u Sarajevu list *Behar*. Uređivao je i *Gajret*, a sarađivao je u *Školskom vjesniku* i mnogim drugim listovima. Bavio se književnim radom i sudjelovao u brojnim kulturno-prosvjetnim i društvenim akcijama tog vremena.

² Hamdija Mulić je rođen u Konjicu. Bio je dječiji i omladinski pisac, sarađivao je u *Beharu*, *Novom beharu*, *Smilju*, *Gajretu*, *Biseru*, kao i u nekim pedagoškim časopisima. Uspješno se okušao kao pedagoški pisac u djelima: *Narodno prosvjeđivanje* (1914), *O uzgoju djece* (1932), *Uzgojne crte* (1937), *Naša knjiga* (1941) i dr. Sva su mu djela objavljena i štampana u Sarajevu.

U vrijeme Austro-Ugarske vlasti razvoj pedagoške misli se ipak više poticao i razvijao, više se insistiralo na institucionalnom bavljenju pedagogijom i školskom problematikom. Pedagogija je kao predmet sa određenim fondom sati bila zastupljena u učiteljskim školama, a kasnije se uvodi i u medrese³. Vlast je nastojala nametnuti i provoditi državni odgoj, stvarati državotvornu svijest putem svih nastavnih predmeta, ukupne organizacije škole, te putem proslava, raznih događaja, đačkih udruženja, literature, listova i časopisa.

U razdoblju Austro-Ugarske kontinuirano djeluju vjerske, posebno muslimanske škole koje imaju izvjesnu autonomiju, ali koje su također prinuđene na reforme i usklađivanje pedagoških normi i standarda. Nastava u školama je gotovo do perfekcije organizirana na podlozi Herbartova sistema. Učenici su učili mnogo, ali je bilo i mnogo formalizma u nastavi. Svi atributi i karakteristike koji se inače pripisuju Herbartovoj školi provodili su se do krajnjih konsekvenci u školama tog vremena.

Učenici su odgajani u strogoj disciplini, radnoj klimi-stegi koja je bila autoritarna, a nastavnik besprijekoran, nedodirljiv, subjekat nastave, glavni izvor znanja; odgojno-obrazovni proces imao je sve attribute stare škole koja je uglavnom dominirala u 17, 18. i 19. vijeku, a u nekim zemljama i duže.

ZAKLJUČAK

Sagledavanjem islamske pedagoške misli u Bosni i Hercegovini tokom druge polovine XVIII i prvih godina XIX vijeka utvrdili smo da je nastajala i apostrofirana je različitim historijskim uvjetima i društveno-političkim prilikama, prije i tokom osmanske uprave, austrougarske okupacije i kolonijalizma, jugoslovenske komunističke diktature, ratova i izolacije od ostatka muslimanskog svijeta te da je prije svega rezultat spleta historijskih okolnosti koje nisu bile naklonjene nesmetanom razvoju. Nije nastala odjednom, a niti bila nezavisna od razvoja društveno-ekonomskih odnosa, od ukupne kulture, materijalnog i duhovnog naslijeđa, od historijskih okolnosti. Posebno moramo istaći da je na pedagošku misao u Bosni i Hercegovini tokom druge polovine XVIII i prvih godina XIX vijeka bitno utjecalo otvaranje štamparije u Sarajevu (1866), koja je štampala novine, zakone, naredbe, knjige, udžbenike turskim pismom, zatim jevrejskim, latinicom i ćirilicom, te dala snažan poticaj nauci, obrazovanju i kulturnom stvaralaštvu u BiH,

³ Rješenja Ulema međzliša u Sarajevu upućena upravama svih nižih medresa, u kojima se pod tačkom 7/1 donosi rješenje qđo da će se prvi razred medrese u narednoj nastavnoj godini otvoriti ako finansijske i nastavne prilike medrese mogu uz dosadašnje reformirane razrede da podnesu primjenu novog nastavnog plana i programa na taj prvi razred medrese“ uz koje se dostavlja kopija popisa predmeta, a na kojoj se pod rednim brojem 24. nalazi predmet *Pedagogija — Metodika vjerske nastave* (Fond arhivske građe IZ-e u BiH, GHB u Sarajevu, VARIJA-V-8-5).

pojavi prvih udžbenika i drugi školskih priručnika koji se štampaju na prostoru Sarajeva i Mostara, a značajan poticaj razvoju školstva i pedagogije kao znanosti, dao je zakon o školstvu iz 1869. godine.

Bitne karakteristike i odrednice cjelokupnog školstva na prostoru BiH, odnosno odgojno-obrazovnog procesa, su preferiranje materijalnog zadatka nastave (didaktički materijalizam), dominacija verbalnih izvora znanja, monovalentna primjena metoda, što je za posljedicu imalo pojavu verbalizma i formalizma u nastavi i znanju učenika, njegovu pasivnost i dominaciju nastavnika. Učenik je objekat nastave, dok je nastavnik dominantan sa autoritativnim odnosom prema učeniku i subjekat je nastave. Način rada je formaliziran i šabloniziran, gdje uglavnom dominira memoriranje gradiva od strane učenika bez razumijevanja, sa dominacijom verbalnih metoda i frontalnog oblika rada, nema korelativne veze među predmetima i nastavnim sadržajima, učenik prima i reprodukuje sadržaje koje mu je prenio nastavnik, mirno sjedi, gleda i sluša. Radna klima je neugodna, napeta, monotona s autoritativnom i prisilnom disciplinom praćenom najčešće fizičkim kažnjavanjem učenika. Učionice su klasične, iste za sve predmete; učenici sjede strogo jedan iza drugog; škole su najviše ličile na kasarne za vojsku, sa izraženom disciplinom, bez osjećaja ugodnosti za život i rad učenika, pa i samih nastavnika.

LITERATURA

- [1] Bevanda, M. (2001). *Pedagoška misao u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941.* Dom štampe: Zenica.
- [2] Bogičević, V. (1975). *Pismenost u Bosni i Hercegovini.* Veselin Masleša: Sarajevo.
- [3] Ćatić, R., Pehlić, I. (2004). *Metodika nastave islamske vjeronauke.* Islamska pedagoška akademija u Zenici: Zenica.
- [4] Hadžihuseinović, S., S., M., (1999). *Rječnik termina i manje poznatih riječi.* El-Kalem: Sarajevo.
- [5] Handžić, A. (2000). *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV. I/2.* Bošnjački institut u Cirihu–Odjel u Sarajevu: Sarajevo.
- [6] Kasumović, I. (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske Uprave.* Islamski centar Mostar: Mostar;
- [7] Kupusović, A. (2000). *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, SV III.* Bošnjački institut u Cirihu – Odjel u Sarajevu: Sarajevo.
- [8] Novaković, D. (2004). *Školstvo Islamske zajednice.* Sven: Niš.
- [9] Pejanović, Đ. (1953). *Srednje i stručne škole u BiH od početka do 1941. godine.* Svjetlost: Sarajevo.

ISLAMIC PEDAGOGICAL THOUGHT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE SECOND HALF OF THE XVIIIth CENTURY AND FIRST YEARS OF THE XIXth CENTURY—SHORT HISTORICAL SECTION

ABSTRACT

The Islamic Educational Thought in Bosnia and Herzegovina was created and developed in different historical circumstances and socio-political situation, before and during Ottoman governance, Austro-Hungarian occupation and colonialism, Yugoslav Communist dictatorship, followed by war and isolation from the rest of the Muslim world.

Origin and development of Islamic educational thought with Bosniaks is a result of unique combination of historical circumstances that were not always prone to healthy and unobstructed development of Islamic thought and practice in general. At the area of Bosnia and Herzegovina she did not develop at once, neither was she independent from the development of socio-economic conditions, culture in general, material and spiritual legacy and historical circumstances.

Key words: period of Ottoman and Austro-Hungarian reign.

Mujo Kućanović

Husejn Music

Nastavnički fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru

e-mail: husejn.music@unmo.ba

UDK 37.025

37.064.2

STIL RADA NASTAVNIKA KAO DETERMINANTA ODNOSA IZMEĐU UČENIKA I NASTAVNIKA U NASTAVI

SAŽETAK

Dosadašnja iskustva u nastavnoj praksi nam ukazuju da odnosi između učenika i nastavnika nisu onakvi kakvi bi trebali biti, te se negativno odražavaju na sam kvalitet i ishod nastave. Ono što proizilazi iz ovog problema jesu česti nesporazumi i sukobi u komunikaciji i interakciji između učenika i nastavnika, što predstavlja dovoljan argument da se temeljitije istraži ovaj problem. Konkretnije rečeno, istraživanje indikatora modaliteta autoritarnog i demokratičnog stila rada nastavnika kao determinante odnosa između učenika i nastavnika, ima za cilj da se dobijenim rezultatima aktuelizira važnost ovog problema u odgojno-obrazovnom procesu, učini ga se predmetom svakodnevnih propitivanja, kontinuiranog rada i demokratizacije odnosa između neposrednih faktora nastave, a samim tim i unapređivanja cjelokupnog odgojno-obrazovnog procesa.

Ključne riječi: nastava, učenik, nastavnik, odnos, autoritarni i demokratični stil rada.

UVOD

Odnose u školi možemo najkraće definirati kao interakcijske utjecaje koji se odvijaju među učesnicima tokom školskog života i rada. Iz navedene definicije odnosa u školi, možemo zaključiti da se specifičnost odgojno-obrazovnog rada zasniva na kvaliteti uspostavljenog odnosa između faktora nastavnog procesa; u našem slučaju radi se o aktivnosti i odnosu na relacijama između nastavnika i učenika, učenika i učenika, nastavnika i nastavnog sadržaja, učenika i nastavnog sadržaja, uz međusobno djelovanje. Kada ove aktivnosti postanu svjesne, namjerne za partnere, za učenike i nastavnike kao neposredne učesnike u odgojno-obrazovnom procesu, kada nose određena znanja, dolazi do uspostavljanja komunikacijsko-interakcijskog utjecaja koji čini suštinu odnosa između neposrednih učesnika

nastavnih i ostalih aktivnosti u školi. U našem radu, odnos između učenika i nastavnika najkraće možemo pojmovno odrediti kao njihovo međuzavisno opažanje, doživljavanje, reagovanje i postupanje u međusobnim kontaktima i interakcijama u procesu nastave, školi i van nje.

TEORIJSKI PRISTUP PROBLEMU

Stil rada nastavnika kao determinanta njegovog odnosa sa učenicima

U pedagoško-didaktičko-metodičkoj nauci utvrđuju se principi, organizacioni oblici, metode i sredstva rada kojima se koriste nastavnici u procesu nastave, daju im svoje lično obilježje, te se na taj način razlikuju od drugih nastavnika. Stil rada nastavnika predstavlja „ispoljavanje ličnih svojstava nekog nastavnika u vaspitno-obrazovnom radu“ (Pedagoški rečnik, 1967, p. 409). Uočavamo da je u definiciji odnos nastavnika prema učeniku u procesu nastave određen primarnim ličnim svojstvima, iskustvom, obrazovanjem i situacionim okolnostima. Međutim, izostavljen je način čije bi prisustvo obuhvatilo djelovanje stila rada, odnosno prihvatljiv i poželjan način ponašanja nastavnika u socijalnim situacijama i aktivnostima.

Pri pojmovnom određenju stila vaspitanja, Bogojević navodi „sinonime, i to: stil ponašanja, stil pedagoškog vođenja, stil rukovođenja, stil rada, tip vaspitanja, tip odnosa, pedagoški takt i sl.“ (Bogojević, 2002, p. 101). Isti autor stil vaspitanja definiše kao „karakterističan način odnošenja među učesnicima vaspitnog procesa, određen sučeljenim filozofijama vaspitanja i odlikama institucionalnog konteksta, koji odražava razlike i promjene u načinu upotrebe kompleksa fleksibilnosti“ (2002, p. 101). U ovoj definiciji stila vaspitanja naglašeno je da se on formira ne samo pod utjecajem interakcionih odnosa već i pod utjecajem društvenih odnosa koji pojedinačne vaspitne filozofije nastavnika, kroz oblikovanje društvenog karaktera, objedinjuju u filozofiju vaspitanja datog vremena.

Imajući u vidu navedeno teorijsko objašnjenje stila, uočavamo da je on s jedne strane zavisen od vaspitnih filozofija nastavnika, roditelja, a s druge strane ovisi o odlikama konteksta u kome se vaspitni proces odigrava. Isti autor je istraživanjem na uzorku od 410 testiranih (2002, p. 119. i 126–129) identificirao četiri stila vaspitanja, i to:

- a) autoritarni (dominantan položaj nastavnika, oslanja se na autoritet sile, netolerantnost, učenik je objekat u procesu nastave s ispoljenom agresivnošću, od njega se zahtjeva poslušnost, konformiranost, poniznost i sl.);
- b) autoritativni-demokratski (nastavnik pored svoje dominantnosti u znanju, dozvoljava učeniku da bude subjekat u nastavnom procesu, što se ispoljava kao tolerantnost, ravnopravnost);
- c) manipulativni (svi učesnici nastavnog procesa su u istoj poziciji, ravnopravnost unaprijed data kao sredstvo manipulacije, ispoljava se kao kooperativnost, empatija, samokontrola, ravnopravnost, unutrašnja motivacija);

d) kongruentni stil vaspitanja (istinski partnerski odnos, uzajamno pomaganje, jednakost, otvorenost, uključenost). Znači, stil predstavlja ustaljen način ponašanja i djelovanja nastavnika u nastavnoj praksi i raznim aktivnostima.

U definiciji stila rada nastavnika (Ilić, 2002, p. 162) akcenat se stavlja na polifaktirsku determiniranost eksplicitnih i implicitnih vrijednosti, raznih aktivnosti i utjecaja koji je izgrađen pod dejstvom neposrednih i posrednih činilaca. U okviru neposrednih činilaca ulaze osobine ličnosti nastavnika, njegova vaspitna filozofija, opća i stručno-pedagoška znanja, didaktičko-metodička osposobljenost i sklonost ka samousavršavanju. Posredni činiloci su specifičnosti kulture i podkulture školskog okruženja, odnosno etno-sistem, vrsta i stepen školske institucije, priroda programskih sadržaja, ciljeva, materijalno-tehnička osnova, izvori znanja, koncepcije vaspitanja i strukture modela nastavnog rada, nastavno-situacione okolnosti i sl.

Također moramo napomenuti da je na osnovu rezultata proučavanja ishoda i tokova responsibilne nastave u tradicionalnoj i kvalitetnoj školi, utvrđeno obilježje stila rada autoritarnog i demokratskog nastavnika. Pošto stilove i načine rada želimo identificirati u savremenim didaktičkim teorijama i primjenom instrumenata u nastavnoj praksi, s ciljem identificiranja, klasifikacije, izučavanja i definiranja odnosa između učenika i nastavnika, smatramo neophodnim da ukratko iznesemo i glavna obilježja i modalitete navedenih stilova. Obilježje ova dva stila rada prikazujemo u tabeli 1.

U nastavnoj praksi, a i u mnogim provedenim istraživanjima u svijetu i na našim prostorima je potvrđeno da učenici najviše ljubavi iskazuju prema onim nastavnicima koji se demokratski, sa puno poštovanja, uvažavanja i razumijevanja odnose prema njima. Iz odnosa prema nastavniku formira se i izvodi odnos prema predmetu, nastavi i školi u cjelini.

Nastavnikova kooperativnost, sposobnost stvaranja socio-emocionalne radne klime, stil rada, komuniciranja, priroda interpersonalnih odnosa u odjeljenju ima važnu ulogu u uspostavljanju demokratskih odnosa među učesnicima u procesu nastave i vannastavnih aktivnosti.

Demokratski nastavnik je kreator u nastavi kvalitetne škole. Iznalaženje novih načina rada, uvažavanje psihofizičkih karakteristika učenika, uklanjanje šablonizma, rutinerstva, podsticanje, podržavanje, tolerantnost, iskrenost, povjerljivost, razvijanje prijatne radne atmosfere, posjedovanje solidne opće i stručne obrazovanosti, pedagoško-psihološke informiranosti, didaktičko-metodičke osposobljenosti, ljubavi prema djeci, profesionalnog odnosa prema svom zvanju, zapaženog nivoa intelektualnih i kreativnih sposobnosti, emocionalne zrelosti, komunikativne otvorenosti, i sl. spada u odrednice stila rada nastavnika koje omogućavaju i iniciraju demokratske odnose između učenika i nastavnika te inoviraju proces nastave i podižu je na viši nivo.

OBILJEŽJA STILA RADA AUTORITARNOG NASTAVNIKA (U TRADICIONALNOJ ŠKOLI)	OBILJEŽJA STILA RADA DEMOKRATIČNOG NASTAVNIKA (KOJIM JE PROŽETA KVALITETNA ŠKOLA)
1. Nastavnik komunicira šefovski (s visine, autoritativski, naredivački, koristeći prisilu).	1. Nastavnik komunicira voditeljski (participacijsko-demokratski, empatično, na ravnopravnom nivou, koristi argumente).
2. Nastavnik često govori JA.	2. Nastavnik često govori MI.
3. Nastavniku je glavna briga Moć.	3. Nastavniku je glavna briga kvalitet nastave i razvoj učenika.
4. Nastavnik se oslanja na autoritet.	4. Nastavnik se oslanja na saradnju.
5. Nastavnik stvara strahopštovanje.	5. Nastavnik stvara povjerenje.
6. Nastavnik umnožava pravila i kruto ih se drži.	6. Nastavnik podstiče na stvaranje malog broja pravila i prikladno ih primjenjuje.
7. Nastavnik smatra da poboljšanje uslova za rad nije njegova briga.	7. Nastavnik stvara povoljne uslove za rad i nagovara druge da to čine.
8. Nastavnik tjera na rad i zna kako.	8. Nastavnik vodi tokom rada i pokazuje kako.
9. Nastavnik kritikuje, okrivljuje.	9. Nastavnik odaje priznanja, ispravlja greške.
10. Nastavnik se prepire, prijete, kažnjava, spurtava, frustrira, izaziva nezadovoljstvo učenika.	10. Nastavnik tolerantno razgovara, podržava, hvali, oslobađa, relaksira, udahnuje polet kod učenika.
11. Nastavnik nastoji da pritiskom spriječi neuspjeh kod učenika.	11. Nastavnik upravlja prema kvalitetu.
12. Nastavnik ne primjećuje kreativnost u radu.	12. Nastavnik podstiče i podržava inventivnost.
13. Nastavnik ocjenjuje klasično na uobičajen način.	13. Nastavnik traži samoocjenjivanje, međusobno ocjenjivanje i ocjenjivanje zajedničkog rada.
14. Nastavnik je arogantan, neljubazan.	14. Nastavnik je tolerantan, ljubazan.
15. Nastavnik je statičan, tradicionalan, krut, rigidan, konformista, konvencionalan, dosadan.	15. Nastavnik je dinamičan, inventivan, nonkonformista, nekonvencionalan, zanimljiv, moderan.
16. Nastavnik je kolebljiv, nepovjerljiv, lažljiv, netaktičan, neprijatan.	16. Nastavnik je siguran, dosljedan, stabilan, iskren, povjerljiv, učtiv, prijatan.
17. Nastavnik ne ulazi u učenikov „svijet kvaliteta“.	17. Nastavnik ulazi u učenikov „svijet kvaliteta“.

Tabela 1. Dominirajući stilovi rada autoritarnog i demokratskog nastavnika (Ilić, 2002, p. 164)

Odsustvo ustaljenih načina ponašanja i djelovanja predstavlja i odsustvo stila, te smatramo da stil rada nastavnika u znatnoj mjeri determinira odnose između učenika i nastavnika.

METODOLOGIJA RADA

Problem, predmet, cilj i zadatak istraživanja

Problem našeg istraživanja bio je da proučimo i istražimo indikatore modaliteta autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika kao determinante odnosa između

učenika i nastavnika koje utječu na kvalitet nastave, njenu efikasnost, radnu klimu, mikroorganizaciju nastave, komunikaciju, interakciju i odnose između neposrednih faktora nastave.

Predmet istraživanja bio je da istražimo, proučimo i razmotrimo prisutnost, ispoljavanje indikatora modaliteta autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika kao determinante odnosa između učenika i nastavnika koje bitno determiniraju kvalitet nastave, njenu efikasnost, radnu klimu, mikroorganizaciju nastave, komunikaciju, interakciju i odnose između učenika i nastavnika te najčešće uzroke poremećaja koji determiniraju sukobe i nesporazume u nastavi.

Cilj nam je bio da primjenom instrumenata istraživanja identificiramo prisutnost ispoljavanja najčešćih indikatora modaliteta osobina autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika koji determiniraju odnose između učenika i nastavnika u nastavi.

Zadatak istraživanja bio je da primjenom instrumenata i obradom dobijenih rezultata utvrdimo da li postoje značajna odstupanja u empirijskim i očekivanim frekvencijama procjene učenika seoskih, prigradskih i gradskih škola indikatora modaliteta autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika koja determiniraju odnose između učenika i nastavnika u nastavi.

Hipoteza istraživanja

Hipotezom u našem istraživanju pretpostavili smo da su odnosi između neposrednih faktora nastave determinirani većom prisutnošću indikatora modaliteta autoritarnog stila rada nastavnika u nastavnoj praksi.

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U ovom istraživačkom radu primjenjivali smo slijedeće metode istraživanja: metodu teorijske analize, servej metodu i deskriptivnu metodu. Da bismo došli do konkretnih podataka koji su bili bitni za naš problem istraživanja, koristili smo tehnike skaliranja, analizu pedagoške dokumentacije, sređivanje i statističku obradu podataka.

Skalom procjene, koju smo sami konstruirali, utvrđeni su stavovi, mišljenje, frekvencije procjena učenika prisutnosti ispoljavanja indikatora modaliteta autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika koje determiniraju odnose između učenika i nastavnika u nastavi.

Populacija i uzorak ispitanika

Populaciju našeg istraživanja činili su učenici VII razreda osnovnih škola istočnog dijela grada i općina Mostara u Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Istočni dio grada i općina Mostara pokriva 22 osnovne škole sa oko 9971 učenikom raspoređenim u odjeljenja od I do VIII razreda. Nastavu u VII razredu pohađaju 933 učenika. Uzorkom istraživanja bili su obuhvaćeni učenici triju gradskih, prigrad-

skih i seoskih škola, a ukupan broj učenika koji je bio obuhvaćen je 471 ili 50,48%, što znači da je svaki drugi učenik VII razreda obuhvaćen istraživanjem.

Pošto uzorak nije ni prevelik ni premal, u istraživanju smo koristili i račun s postotcima, jer smo smatrali da ćemo dobiti rezultate koji mogu dati prilično sigurnu sliku i ukazati na bitna obilježja odnosa između učenika i nastavnika u nastavnoj praksi škola obuhvaćenih istraživanjem.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U našem empirijskom istraživanju zadatak je bio da analizom pokazatelja procjena učenika i nastavnika u seoskim, prigradskim i gradskim školama procijenimo prisutnost indikatora modaliteta autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika koji determinišu odnose između učenika i nastavnika.

Procjenu indikatora modaliteta autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika učenici su vršili skalom procjene, gdje su procjenjivali prisutnost i ispoljavanje indikatora navedenih modaliteta u procesu nastave, tako što su se znakom „X“ ili na neki drugi način u predviđenom prostoru izjašnjavali o učestalosti ispoljavanja, i to u ćelijama: kod svih nastavnika – A, kod većine nastavnika – B, ne mogu procijeniti – C, kod manjeg broja nastavnika – D i kod nijednog nastavnika – E. Odgovore učenika bodovali smo u ćeliji A = 5, B = 4, C = 3, D = 2 i E = 1 bod.

U narednom dijelu našeg rada tabelarno i grafički smo prikazali rezultate procjena učenika seoskih, prigradskih i gradskih škola o prisutnosti indikatora modaliteta autoritarnog i demokratskog stila rada nastavnika u nastavi, zatim zbirne pokazatelje, te ih ukratko analizirali, usporedili i grafički prikazali.

Procjene učenika o stilu rada nastavnika kao determinante odnosa između učenika i nastavnika

Rezultati procjene učenika o autoritarnom stilu rada nastavnika

U procjenjivanju autoritarnog stila rada nastavnika, učenici seoskih, prigradskih i gradskih škola procjenjivali su kroz intenzitet ispoljavanja prisutnost indikatora pod brojem:

- 1 (razgovaraju sa učenicima kao da su “šefovi”);
- 4 (naređuju učenicima šta će raditi tokom časa);
- 6 (tokom časa izmišljaju nova pravila kojih se strogo pridržavaju);
- 9 (na času okrivljuju učenike kad pogriješe);
- 11 (u radu učenicima prijete kaznama);
- 12 (da bi zaplašili učenike, pozivaju direktora i roditelje na čas);
- 14 (ne poznaju ponos i vrijednosti učenika);
- 17 (ne poštuju i ne uvažavaju učenike);

- 18 (kad im se učenici povjere, iznevjere ih);
- 20 (tokom časa svađaju se sa učenicima);
- 21 (tokom nastave učenicima stalno prijete i ističu svoje „JA“);
- 27 (psuju i govore pogrdne riječi učenicima);
- 29 (pričaju neistine i laži o učenicima);
- 32 (tokom časa traže od učenika strogu disciplinu i urednost);
- 35 (tokom časa vode glavnu riječ);
- 37 (nisu zainteresirani za probleme i interesiranja učenika); i
- 40 (nisu zainteresirani za greške učenika).

U tabeli 2. prikazali smo rezultate procjene učenika modaliteta o autoritarnom stilu rada nastavnika.

IND.	Stil rada: Autoritarni – gradske, prigradske i seoske škole – zbirno												
	A		B		C		D		E		SV	SV bod	rang
	f	f x 5	f	f x 4	f	f x 3	f	f x 2	f	f x 1			
1	82	410	107	428	100	300	118	236	64	64	471	1438	15
4	88	440	99	396	102	306	122	244	60	60	471	1446	12
6	87	435	101	404	107	321	122	244	54	54	471	1458	9
9	84	420	106	424	103	309	124	248	54	54	471	1455	10
11	83	415	106	424	102	306	124	248	56	56	471	1449	12
12	80	400	107	428	100	300	123	246	61	61	471	1435	16
14	82	410	108	432	97	291	126	252	58	58	471	1443	14
17	77	385	113	452	105	315	118	236	58	58	471	1446	13
18	87	435	108	432	102	306	111	222	63	63	471	1458	9
20	83	415	111	444	99	297	117	234	61	61	471	1451	11
21	94	470	111	444	101	303	105	210	60	60	471	1487	4
27	86	430	117	468	93	279	110	220	65	65	471	1462	6
29	84	420	110	440	99	297	121	242	57	57	471	1456	8
32	94	470	112	448	96	288	110	220	59	59	471	1485	5
35	100	500	108	432	99	297	106	212	58	58	471	1499	2
37	95	475	110	440	102	306	110	220	54	54	471	1495	3
40	96	480	111	444	102	306	109	218	53	53	471	1501	1
SV	1482	7410	1845	7380	1709	5127	1976	3952	995	995		24846	

Tabela 2. Autoritarni stil rada nastavnika — zbirno

Iz priložene tabele vidljivo je da je modalitet autoritarnog stila rada nastavnika prisutan kod većine ili svih nastavnika (41,56% slučajeva), kod manjeg broja i nijednog nastavnika 37,09%, a 21,35% se izjasnilo da ne mogu procijeniti indikatore i identificirati ovaj modalitet.

Na osnovu ovakvih pokazatelja može se izvesti zaključak da u radu nastavnika pri realizaciji programskih sadržaja i aktivnosti u nastavi dominira autoritarni stil rada. Obradom rezultata utvrdili smo da odstupanja dobijenih empirijskih frekvencija u odgovorima učenika nisu značajno različita od očekivanih u procjeni

modalitetima o autoritarnom stilu rada nastavnika kao determinanti odnosa između učenika i nastavnika računanjem Hi-kvadrata.

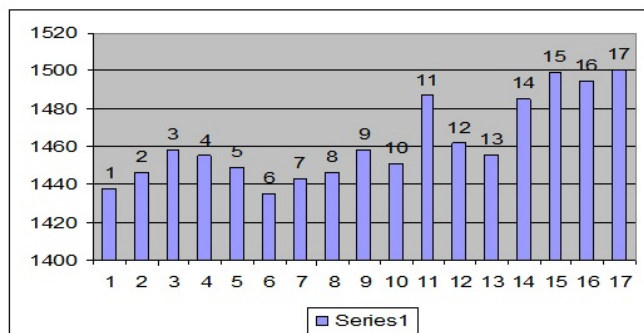
Dobijene vrijednosti Hi-kvadrat testa, frekvencija procjene učenika indikatora modaliteta autoritarnog stila rada nastavnika dao je determinante odnosa između učenika i nastavnika u nastavnoj praksi i prikazan je u tabeli 3.

Škole:	A		B		C		D		E		SV	χ^2	df
	f0	ft	f0	ft	f0	ft	f0	ft	f0	ft			
seoske	461	475	653	591	560	548	579	633	314	319	2567		
prigradske	493	500	589	623	592	577	713	667	316	336	2703		
gradske	528	507	603	631	557	584	684	675	365	340	2737		
SV	1482		1845		1709		1976		995		8007	1,40	8

Tabela 3. Frekvencije procjene učenika o autoritarnom stilu rada nastavnika — vrijednost χ^2

Izračunata vrijednost $\chi^2 = 1,40$ na razini značajnosti od 0,05% ne prelazi graničnu vrijednost $\chi^2 = 15,50$ za $df = 8$ stepeni slobode, generiše zaključak da su odstupanja od očekivanih u procjeni učenika indikatora modaliteta autoritarnog stila rada nastavnika iskazanog u empirijskim frekvencijama slučajna. Na nivou značajnosti 0,01 izračunata vrijednost $\chi^2 = 1,40$ manja je od granične vrijednosti $\chi^2 = 20,09$ za $df = 8$ stepeni slobode, što znači da je razlika između empirijskih i teorijskih frekvencija na ovom nivou slučajna, odnosno da su odstupanja u procjeni učenika indikatora modaliteta autoritarnom stilu rada nastavnika iskazanog u empirijskim i teorijskim frekvencijama slučajna. Izračunavanjem χ^2 -testa nismo utvrdili značajna odstupanja empirijskih od teorijskih frekvencija te potvrđujemo hipotezu vezano za procjenu indikatora modaliteta autoritarnog stila rada nastavnika kao determinanti odnosa između učenika i nastavnika u nastavnoj praksi.

U grafikonu broj 1. prikazali smo zbirne rezultate procjene učenika indikatora modaliteta autoritarnog stila rada nastavnika po rangu.

Grafikon 1. Autoritarni stil rada nastavnika — zbirno

Učenici su procjenom indikatora modaliteta autoritarnog stila rada nastavnika u prvi rang svrstali, prema učestalosti i intenzitetu ispoljavanja, indikator pod rednim brojem 17., odnosno da nastavnici nisu zainteresirani za greške učenika tokom nastave. U drugom rangu je indikator pod rednim brojem 15., odnosno da nastavnici tokom časova vode glavnu riječ. Slijedi u trećem rangu indikator pod rednim brojem 16., tj. da nastavnici nisu zainteresirani za probleme i interesiranja učenika.

Posljednji, 16. rang prema procjeni učenika zauzima indikator pod rednim brojem 6., a glasi da nastavnici u cilju zaplašivanja učenika pozivaju direktora i roditelje na čas, odnosno učenici su svojom procjenom indikatora modaliteta autoritarnog stila rada nastavnika, kao najdominantnije indikatore prema učestalosti i intenzitetu ispoljavanja, procijenili da nastavnici nisu zainteresirani za greške učenika, tokom časova vode glavnu riječ, nisu zainteresirani za probleme i interesiranja učenika, učenicima prijete kaznama; da bi zaplašili učenike pozivaju direktora i roditelje na čas, te dovoljno ne poznaju i ne cijene ponos i vrijednosti učenika.

Rezultati procjene učenika indikatora modaliteta demokratskog stila rada nastavnika

U procjenjivanju indikatora modaliteta demokratskog stila rada nastavnika, učenici seoskih, prigradskih i gradskih škola procjenjivali su kroz intenzitet ispoljavanja prisutnost indikatora pod brojem: 2 (u radu pohvaljuju, nagrađuju i potiču učenike); 3 (kad učenici imaju problem, pomažu im da ga riješe); 5 (učenicima tokom časa daju priliku da sami sebe ocjenjuju); 7 (kada sa nama razgovaraju mi uživamo i bez straha smo); 8 (tokom časa zajedno sa učenicima ispravljaju greške); 10 (potiču i podržavaju učenike u radu); 13 (omogućavaju nam da sa njima ravnopravno razgovaramo); 15 (kritički razmišljaju i prosuđuju o svom radu na času); 16 (u radu toleriraju greške učenika, ispravljaju ih i razumiju); 19 (ocjenjivanjem ulijevaju pouzdanje i sigurnost učeniku); 22 (pridržavaju se dogovorenih pravila i obećanja); 23 (razumiju naše potrebe, probleme i interese); 24 (kada nisu sigurni pitaju druge kako trebaju nešto uraditi); 25 (zajedno sa učenicima uređuju učionice i školu); 26 (uvažavaju naše mišljenje i omogućavaju nam da sa njima saradujemo tokom nastave); 28 (tokom rada podržavaju nas i bodre); 30 (tokom rada saraduju sa učenicima); 31 (u radu uvažavaju naše prijedloge, ideje i mišljenja); 33 (navodeći dosta primjera, obrađuju sadržaje na času); 34 (ličnim primjerom ukazuju učenicima kako treba raditi); 36 (raduju se kada učenici postignu dobar rezultat); 38 (od učenika traže da zajedno učestvuju u realizaciji nastavnih sadržaja i aktivnosti); 39 (traže od učenika da zajedno rješavaju probleme u školi).

U tabeli 4. prikazani su rezultati procjene učenika seoskih, prigradskih i gradskih škola indikatora modaliteta o demokratskom stilu rada nastavnika.

IND.	Stil rada: Demokratski – gradske, prigradske i seoske škole – zbirno												
	A		B		C		D		E		SV	SV bod	rang
	f	f x 5	f	f x 4	f	f x 3	f	f x 2	f	f x 1			
2	54	270	94	376	107	321	103	206	113	113	471	1286	9
3	58	290	91	364	120	360	108	216	94	94	471	1324	4
5	45	225	87	348	95	285	129	258	115	115	471	1231	14
7	65	325	95	380	91	273	118	236	102	102	471	1316	5
8	51	255	88	352	107	321	125	250	100	100	471	1278	10
10	39	195	94	376	105	315	125	250	108	108	471	1244	12
13	38	190	74	296	109	327	133	266	117	117	471	1196	21
15	30	150	65	260	124	372	118	236	134	134	471	1152	22
16	45	225	85	340	112	336	119	238	110	110	471	1249	11
19	41	205	85	340	103	309	121	242	121	121	471	1217	15
22	42	210	76	304	100	300	123	246	130	130	471	1190	20
23	39	195	81	324	100	300	121	242	130	130	471	1191	19
24	55	275	88	352	106	318	123	246	99	99	471	1290	7
25	46	230	99	396	112	336	111	222	103	103	471	1287	8
26	37	185	92	368	102	306	115	230	125	125	471	1214	16
28	51	255	69	276	100	300	123	246	128	128	471	1205	17
30	66	330	101	404	101	303	96	192	107	107	471	1336	1
31	48	240	75	300	112	336	123	246	113	113	471	1235	13
33	62	310	86	344	117	351	120	240	86	86	471	1331	4
34	62	310	99	396	82	246	123	246	105	105	471	1303	6
36	56	280	94	376	112	336	123	246	86	86	471	1324	5
38	58	290	89	356	115	345	134	268	75	75	471	1334	3
39	54	270	96	384	117	351	126	252	78	78	471	1335	2
SV	1142	5710	2003	8012	2449	7347	2760	5520	2479	2479		29068	

Tabela 4. Rezultati procjene učenika indikatora modaliteta o demokratskom stilu rada nastavnika

Podaci procjene učenika indikatora o modalitetu demokratskog stila rada nastavnika upućuju nas na zaključak da je on prisutan u radu kod manjeg broja ili nijednog nastavnika (48,36% slučajeva), u postotku od 29,03 kod svih ili većine nastavnika, dok se 22,61% učenika izjasnilo da ne mogu procijeniti indikatore i identificirati ovaj modalitet. Na osnovu ovakvih pokazatelja može se izvesti zaključak da je u radu nastavnika sa učenicima pri realizaciji programskih sadržaja i aktivnosti u nastavi manje prisutan demokratski od autoritarnog stila rada. Obradom dobijenih rezultata utvrdili smo da odstupanja empirijskih frekvencija u odgovorima učenika nisu značajna od očekivanih, u procjeni učenika indikatora ovog modaliteta kao determinanti odnosa između neposrednih faktora u nastavi računanjem Hi-kvadrata.

Dobijene vrijednosti frekvencija procjene učenika indikatora modaliteta demokratskog stila rada nastavnika kao determinanti odnosa između učenika i nastavnika u nastavnoj praksi, prikazali smo u tabeli 5.

Izračunata vrijednost $\chi^2 = 1,71$ na razini značajnosti od 0,05% ne prelazi graničnu vrijednost $\chi^2 = 15,50$ za df = 8 stepeni slobode, na osnovu čega zaključujemo

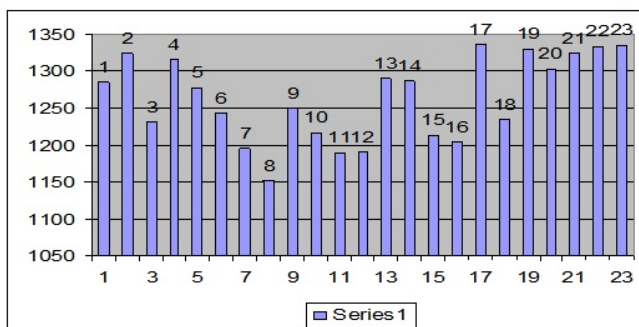
Škole:	A		B		C		D		E		SV	χ^2	df
	f0	ft	f0	ft	f0	ft	f0	ft	f0	ft			
seoske	388	366	654	642	824	785	882	885	725	795	3473		
prigradske	346	386	638	676	799	827	917	932	957	837	3657		
gradske	408	390	711	685	826	837	961	943	797	847	3703		
SV	1142		2003		2449		2760		2479		10833	1,71	8

Tabela 5. Demokratski stil rada nastavnika: vrijednost χ^2

da su odstupanja u procjeni učenika modaliteta o demokratskom stilu rada nastavnika iskazanog u empirijskim frekvencijama od očekivanih slučajna.

Također i na nivou značajnosti 0,01, izračunata vrijednost $\chi^2 = 1,71$ je manja od granične vrijednosti $\chi^2 = 20,09$ za $df = 8$ stepeni slobode, što znači da razlika između empirijskih i teorijskih frekvencija na ovom nivou nije statistički značajna, odnosno da su odstupanja u procjeni učenika modaliteta demokratskog stila rada nastavnika iskazanog u frekvencijama očekivana.

U grafikonu broj 2. rezultate procjene učenika gradskih škola grafički smo prikazali.

Grafikon 2. Demokratski stil rada nastavnika – zbirno

Učenici su svojom procjenom indikatora o demokratskom stilu rada nastavnika u prvi rang svrstali indikator pod rednim brojem 17., odnosno da nastavnici tokom nastave i časova slobodnih aktivnosti sarađuju sa učenicima. Drugi rang zauzima indikator pod rednim brojem 23., odnosno da nastavnici traže od učenika da zajedno rješavaju probleme u školi. Slijedi na trećem mjestu indikator pod rednim brojem 22., tj. da nastavnici od učenika traže da zajedno učestvuju u realizaciji nastavnih sadržaja i aktivnosti. Posljednji, 22. rang, prema procjeni učenika seoskih škola, zauzima indikator pod rednim brojem 8., a glasi: kritički razmišljaju i prosuđuju o svom radu na času. Statističkom obradom dobijenih rezultata procjene učenika došli smo do slijedećih zaključaka:

U tabeli broj 6. prikazali smo zbirne frekvencije procjene učenika i pretvorili ih u bodove o autoritarnom i demokratskom stilu rada nastavnika.

Seoske, prigradske i gradske škole												
Modalitet	IND.	Stil rada: Autoritarni i demokratski										
		A		B		C		D		E		SV
		f	f x 5	f	f x 4	f	f x 3	f	f x 2	f	f x 1	
autoritarni	17	1482	7410	1845	7380	1709	5127	1976	3952	995	995	471
demokratski	23	1142	5710	2003	8012	2449	7347	2760	5520	2479	2479	471

Tabela 6. Autoritarni i demokratski stil rada nastavnika – zbirno

Podaci procjene učenika modaliteta o autoritarnom i demokratskom stilu rada nastavnika upućuju nas na zaključak da je njihova prisutnost u radu nastavnika iskazana na časovima kod svih i većine nastavnika (čelije u tabeli A i B):

- indikatora o autoritarnom modalitetu je 46,04%, a
- indikatora o demokratskom modalitetu 29,03%.

Razlika u prisutnosti indikatora od 17,01% ide u korist prisutnosti u radu nastavnika indikatora o autoritarnom modalitetu stila rada nastavnika.

ZAKLJUČAK

Na osnovu prezentiranih pokazatelja istraživanja zaključujemo da je distribucija rezultata, posmatrano sa aspekta dominacije ova dva modaliteta stila rada nastavnika prema procjeni učenika seoskih, prigradskih i gradskih škola, negativno-asimetrična, odnosno da je u radu nastavnika sa učenicima pri realizaciji programskih sadržaja i aktivnosti u nastavi i slobodnim aktivnostima prisutan (svojim indikatorima) autoritarni modalitet stila rada nastavnika. Statističkom obradom dobijenih rezultata utvrdili smo značajnu razliku u frekvencijama procjene indikatora o autoritarnom i demokratskom stilu rada nastavnika. Posmatrajući sa aspekta autoritarnog stila rada, uspostavljeni odnosi između učenika i nastavnika u nastavnoj praksi prepoznatljivi su po tome što nastavnici razgovaraju sa učenicima kao da su „šefovi“ (naređuju im šta će raditi), nastavnici tokom časa izmišljaju nova pravila kojih se slijepo i strogo pridržavaju, okrivljuju učenike kada pogriješe, prijete im kaznama i vaspitno-disciplinskim mjerama.

Da bi zaplašili učenike, nastavnici pozivaju direktora, pedagoga i roditelje na čas; ne poznaju ponos i vrijednosti učenika, ne poštuju i ne uvažavaju ih, omalovažavaju ih, nazivaju pogrđnim imenima, a kad im se učenici povjere, iznevjere ih. Nastavnici se tokom časa svađaju sa učenicima, prijete im i ističu svoje „JA“, psuju, pričaju neistine i laži o njima, traže od učenika strogu disciplinu i urednost, vode glavnu riječ, nisu zainteresirani za probleme i interesiranja učenika, za njihove greške, uspjehe i sl. Rezultati procjene učenika seoskih, prigradskih i gradskih škola o prisutnosti i dominaciji indikatora autoritarnog stila u radu nastavnika,

upućuju nas na zaključak da su uspostavljeni odnosi u nastavnoj praksi između učenika i nastavnika autoritarni, a ne demokratski, determinirani dominacijom i velikim prisustvom indikatora o autoritarnom stilu rada nastavnika.

LITERATURA

- [1] Bogojević, S. (2001). *Stilovi odgoja*. Filozofski fakultet u Banjoj Luci: Banja Luka.
- [2] Brajša, P. (1994). *Pedagoška komunikologija*. Školske novine: Zagreb.
- [3] Glaser, W. (1994). *Kvalitetna škola*. Eduka: Zagreb.
- [4] Glaser, W. (1994). *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Eduka: Zagreb.
- [5] Havleka, N. (2000). *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- [6] Ilić, M. (2000). *Responsibilna nastava*. Univerzitet u Banjoj Luci: Banja Luka.
- [7] Ilić, M. (1999). *Od tradicionalne do kvalitetne škole*. Radovi: Banja Luka.
- [8] Osmić, I. (2001). *Komunikacija i interakcije u nastavnom procesu*. Grafičko-izdavačko društvo „Grin“: Tuzla.
- [9] *Pedagoška enciklopedija*, (1989). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Sarajevo.

STYLE OF TEACHER'S WORK AS A DETERMINANT OF RELATION BETWEEN STUDENT AND TEACHER IN CLASS

ABSTRACT

Teaching experience we have had until now suggests that the relationships between students and teachers are not as they should be and that they have negative impact on the quality and outcomes of teaching. What follows from this problem are frequent misunderstandings and conflicts in communication and interaction between students and teachers, making them all strong arguments to thoroughly investigate the problem. More specifically, survey of indicators of modality of authoritarian and democratic work style as a determinant of relation between student and teacher, aims towards actualization of this issue in educational process, making it object of everyday questionings, continuous work and democratization of relations between the indirect factors of teaching and thus improvement of the entire educational process.

Key words: teaching, student, teacher, relation, authoritarian and democratic work style.

Husejn Musić

Nastavnički fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru

e-mail: husejn.music@unmo.ba

Dževdet Šošić

UDK 37.064.2:37.026

ODNOS IZMEĐU UČENIKA I NASTAVNIKA U KONTEKSTU VINKELOVE KRITIČKE TEORIJE NASTAVNE KOMUNIKACIJE

SAŽETAK

Imajući u vidu mogućnosti ostvarenja pozicije, uloge, stila rada, komunikacije i interakcije u nastavnom procesu, načinu i učešću u pripremanju, planiranju, realizaciji, evaluaciji nastavnih sadržaja i aktivnosti, sa osvrtom na primjenu odabranih metoda, oblika, nastavnih sredstava, uspostavljenoj razrednoj klimi, motivaciji za rad i sl., u radu su prezentirani teorijsko-komparativni rezultati proučavanja odnosa između učenika i nastavnika u kontekstu Vinkelove kritičke teorije nastavne komunikacije didaktičke teorije, smatrajuću odnos između učenika i nastavnika kao njihovo međuzavisno opažanje, doživljavanje, reagovanje i postupanje u međusobnim kontaktima i interakcijama u procesu nastave, školi i van nje.

Ključne riječi: učenik, nastavnik, odnos i didaktička teorija.

UVOD

Specifičnost odgojno-obrazovnog rada zasniva se naročitim odnosom koji se javlja između faktora nastavnog procesa; u našem slučaju radi se o aktivnosti i odnosu na relacijama između nastavnika i učenika, učenika i učenika, nastavnika i nastavnog sadržaja, učenika i nastavnog sadržaja, uz međusobno djelovanje. Kada ove aktivnosti postanu svjesne, namjerne za partnere, za učenike i nastavnike kao neposredne učesnike u odgojno-obrazovnom procesu, kada nose određena značenja, dolazi do uspostavljanja komunikacijsko-interakcijskog utjecaja koji čini suštinu odnosa između neposrednih učesnika nastavnih i ostalih aktivnosti u školi.

Znači, odnos između učenika i nastavnika najkraće možemo definirati kao njihovo međuzavisno opažanje, doživljavanje, reagovanje i postupanje u međusobnim kontaktima i interakcijama u procesu nastave, školi i van nje. U objašnjenju pojma didaktička teorija polazimo od termina teorija. U *Pedagoškom rječniku* teorija se definira kao:

- „intelektualna konstrukcija kojom se rješava jedan ili više problema iz neke oblasti naučnih istraživanja,
- naučno objašnjenje određenog broja pojava, činjenica ili pojmova koji su u naučnoj upotrebi“ (1967, p. 436).

Tubić (1974, p. 587) teoriju definira kao „sistem znanja o nekoj pojavi ili grupi pojava zasnovan na uočavanju njihove bitne zakonomjernosti“, a S. Kačapor, M. Vilotijević, R. Krulj i R. Kulić (2002, p. 277) pojmovno teoriju definiraju kao „skup pravila koja služe za predviđanje i objašnjavanje posmatranih pojava“. Iz navedenih definicija slijedi da je teorija jedan sistem znanja, pravila ili shvatanja o nekoj pojavi ili skupu pojava utemeljen na njihovom objašnjavanju i predviđanju o bitnim pravilnostima, zakonitostima i sl. Vilotijević (1997, p. 2) definira didaktičku teoriju kao „ukupno mišljenje koje sadrži ocenu o didaktičkoj praksi i predloge kako da se ona poboljša“. Ovakvo objašnjenje i pojmovno definiranje didaktičke teorije prihvatljivo je i u kontekstu našeg rada, jer smatramo da didaktička teorija sadrži mišljenje i ocjenu o praksi, prijedloge kako da se ona poboljša i unaprijedi.

Odnos između učenika i nastavnika u kontekstu Vinkelove kritičke teorije nastavne komunikacije analizirali smo sa aspekata ostvarenja njihove pozicije i uloge u nastavnom procesu, te sa stanovišta ostvarenja komunikacije i interakcije, pripreme, planiranja, realizacije, evaluacije nastavnih sadržaja, aktivnosti kroz odabir i upotrebu adekvatnih metoda i oblika rada, sistema i modela nastave. Pod didaktičkom teorijom u našem radu smo podrazumijevali *dosljedno objašnjavanje činjenica, procesa u odgojno-obrazovnom radu i nastavi, polazeći od nekoliko ili više usvojenih stavova neke određene pedagoške, filozofske, psihološke, sociološke i druge koncepcije*.

U težnji da se istraže i objasne rezultati i dometi obrazovanja, nastave i školskog učenja, posljednjih decenija XX vijeka nastali su mnogi didaktički pravci, škole, sistemi, teorije i projekti. Didaktičke teorije njemački didaktičar Herwig Blankerc razvrstao je u četiri grupe, i to:

- didaktiku kao teoriju obrazovanja,
- didaktiku kao teoriju informacija (informacijska didaktika),
- didaktiku kao teoriju učenja, i
- didaktiku kao teoriju nastavnog plana i programa (kulikularna didaktika)“ (Ilić, 2002, p. 82).

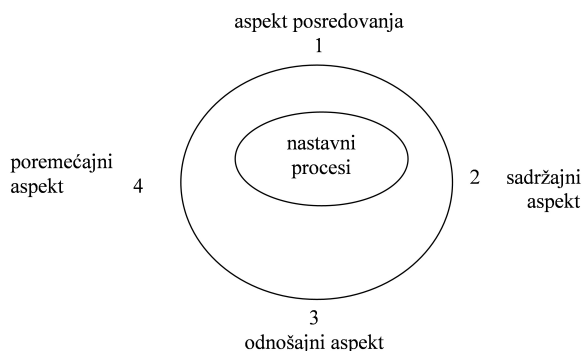
Osamdesetih godina XX vijeka pojavile su se sljedeće didaktičke teorije i pravci:

- kritičko-konstruktivna didaktika (V. Klafki, 1980),
- didaktika kao teorija učenja, tzv. Hamburška didaktička škola (Šulc, 1980),
- informaciono-kibernetička didaktika (F. B. Kube, 1980),
- kritičko-komunikativna didaktika (P. Vinkel, 1980), i
- didaktika kao teorija nastavnog plana i programa (kulikularna didaktika).

Didaktičke teorije koje su se pojavile osamdesetih godina XX vijeka shvatit ćemo kao savremene didaktičke teorije, jer osvjetljavaju interakcijske odnose učenika i nastavnika u odgojno-obrazovnom procesu.

ODNOS IZMEĐU UČENIKA I NASTAVNIKA U KONTEKSTU VINKELOVE KRITIČKE TEORIJE NASTAVNE KOMUNIKACIJE

Temelje kritičko-komunikativne didaktičke teorije položili su Šafer i Šeler, dok su Birman (1972) i Winkel (1976. i 1980) detaljno razradili i analizirali četiri strukturne komponente nastave, prezentovane na Slici 1.

Slika 1. Nastava u prikazu kritičko-komunikativne didaktike (preuzeto od: Gudjons, Teske i Winkel, 1993, p. 105)

Kao što možemo zapaziti, nastavni proces čine četiri aspekta, i to:

- *aspekt posredovanja*, obuhvata sve edukativne postupke, metode, zahvate i čino ve učenja; medije, artikulaciju i organizaciju nastave,
- *sadržajni aspekt*, ukazuje šta se obrađuje u nastavi; obuhvata programe na tri razine: strategije idealnih, službenih i skrivenih programa, odnosno kurikulum a,
- *aspekt strukture odnosa*, ne osvjetljava samo poučavanje i učenje nečega već i uspostavljene odnose, socijalne interakcije (zauzimanje ličnih stavova, davanje uputa, pružanje pomoći i sl.), njihov smjer (učenik-učenik — nastavnik — roditelj) i oblike (nevezani, jednostrano dirigirani ili komunikativni), i
- *poremećajni aspekt*, stavlja akcenat na vrstu (disciplinske smetnje, provokacije, akustičke, nervne i vizuelne smetnje, odbijanje učenja i sl.), određivanje (od strane nastavnika, učenika, nastavnog procesa) i smjer poremećaja (relacije učenik — učenik — nastavnik, objektivni ili normativni smjerovi), zatim posljedice (zastoj, prekid, blokada, neraspoloženje, organske, fizičke i socijalne povrede, povratno djelovanje) i uzroke smetnji (društveni, školski, psihofizički i socijalni).

Uočljivo je da je u nastavnom procesu kao cjelini izostavljena komponenta evaluacije. Prema shvatanju zagovornika kritičko-komunikativne didaktičke teorije u nastavi se ne radi samo o posredovanju, sadržajima, odnosima i smetnjama, već i o procesu evaluacije: procjenjivanju u postizanju određenih rezultata, njihovom mjerenju, vrednovanju, ocjenjivanju, ishodima, testiranju, dijagnosticiranju tekućih procesa učenja i savjetovanju o budućim. Evaluacija nije samo usmjerena na sadržaje, već i na odnose između učenika, učenika i nastavnika, nastavnika i roditelja, gdje se moraju zadovoljiti zahtjevi vezani za opravdanost vrednovanja, objektivnost, pouzdanost i valjanost. Planiranje nastave odvija se kroz pet faza koje je osmislio E. Mayer 1973. godine.

U prvoj fazi nastava se trostruko ritmizira posmatrajući sa aspekta organizacije, pružanja pomoći posredovanjem da bi se došlo do situacije sa rješenjima. U drugoj fazi planiranja nastave, svaki nastavni sat treba da bude karika u procesu poučavanja i učenja. Ovdje se akcenat stavlja na korelaciju nastavnih sadržaja, tematskih cjelina, predmeta i sl. U trećoj fazi ciljevi nastave postavljaju se uopćeno vezano za predmetna područja (područje predmeta društvenih, prirodnih znanosti, umjetnosti i sl.) ili konkretno za pojedine predmete. Četvrta faza vezana je za postizanje zatvorenih (put prema novim rješenjima), poluotvorenih (skriveni, kontraverzni, sumnjivi, nepredviđeni ciljevi koji se nameću) i otvorenih (koji se unaprijed ne zadaju u realizaciji nastavnih sadržaja) ciljeva kroz organizaciju nastavnog sata. Peta faza vezana je za osmišljavanje odnosa jedinstva planiranja, realizacije i analize nastave.

Možemo zaključiti da kritičko-komunikativna didaktička teorija, jednostranosti i ograničenja ranije obrazložene četiri teorije, uzima kao poticaj za izgradnju svog teorijskog utemeljenja. Problemi analize, planiranja, realizacije i evaluacije nastave u ovoj didaktičkoj teoriji međusobno se prepliću i uslovljavaju, tako da planiranje izrasta iz analize koja omogućava bolje planiranje, realizaciju i evaluaciju. Nastavniku i učenicima se ne uskraćuje nadležnost i odgovornost, participacija i simetrično djelovanje ovisno od njihove kompetetnosti. Ona se oslanja na kritičku teoriju škole i odgoja; proces poučavanja i učenja shvaća kao solidarnu emancipaciju (oslobođanje od neznanja, pogrešnog znanja, nehumanog načina života), imajući pri tom u cilju stalnu demokratizaciju i humanizaciju društvene prakse upravo u školi. Dakle, bitno obilježje modela kritičke teorije nastavne komunikacije je u tome što pretenduje da postojeću nastavnu stvarnost permanentno popravlja polazeći od shvatanja da nastava jeste i treba da bude u što većoj mjeri komunikacijski proces.

Zagovornici ove didaktičke teorije, kada govore o komunikaciji, smatraju da je nastava komunikacijski proces, da proces poučavanja i učenja treba da bude još komunikativniji i više usmjeren na učenika. Odnosi između učenika i nastavnika treba da budu kooperativniji, transparentniji. Njihovim partnerskim odnosima, očekivanjima, uputama i savjetima, osiguravaju se od mogućih smetnji, komunika-

cijski nenormalnog i neprihvatljivog ponašanja. Projekcijom i konkretizacijom ove didaktičke teorije, u osnovi se gleda na humanističku i emancipatorsku funkciju procesa poučavanja i učenja u školi, a teži se stvaralačkom ispoljavanju učenika i nastavnika, ravnopravnom demokratskom odlučivanju o nastavi i sebi samima, podijeljenim i jednakim odgovornostima za ishode vaspitno-obrazovnog procesa. U ovako koncipiranoj didaktičkoj teoriji prožimaju se demokratsko-participacijski odnosi, interakcija i komunikacija između učenika i nastavnika. Izražena je emancipatorska, socijalizatorska, razvojna i racionalna te edukacijska funkcija i suština procesa poučavanja i učenja. Ovim se obezbjeđuju emancipatorski, kreativno-kritički, dostojanstveni i slobodni demokratski odnosi između neposrednih činilaca u procesu poučavanja i učenja.

U procesu pripremanja, planiranja, programiranja, realizacije i evaluacije, nastavnik dobija drugu ulogu i poziciju. On napušta autoritarnu ulogu i odlučivanje o svemu, a sve je više posrednik, koordinator, saradnik, usmjerivač i sl. Sve više dolazi do izražaja sudjelovanje učenika u zajedničkim, partnerskim, jednako odgovornim odlučivanjima i postupanjima učenika u nastavi i vannastavnim aktivnostima, kao i podijeljenim odgovornostima za rezultate rada. U strukturi nastave uspostavljaju se složeni i višesmjerni demokratsko-interakcijsko-komunikacijski odnosi između neposrednih aktera nastave, koji nisu rezultat dirigovanih, autokratskih i manipulativnih postupaka. Oni su prije svega rezultat partnerskih, kooperativnih, ravnopravnih, odnosa neposrednih činilaca nastave, učenika i nastavnika, sa istim odgovornostima u svim fazama nastave, procesa poučavanja i učenja, koji su u sve većoj mjeri demokratski, humani, emancipatorski. To znači da učenici i čitava zajednica učenika nastupaju kao ravnopravni učesnici procesa poučavanja i učenja, povećava im se odgovornost, ali isto tako i demokratsko, interaktivno i slobodno ispoljavanje u svim etapama nastave, zajedničkom planiranju, izvođenju i evaluaciji.

Prema ovoj teoriji, u okviru etape vrednovanja, ne evaluiraju se samo ishodi nastavnog rada (obim, primjenjivost znanja, umijeća, napredak u razvoju sposobnosti i sl.) već i kvalitet procesa poučavanja i učenja (inicijativnost, osamostaljivanje učenika, integrativnost, privlačnost radne atmosfere, motiviranost učenika i nastavnika u nastavi, tolerancija u mišljenju i sl.) u cilju njihovog poboljšavanja.

Prema mišljenju zagovornika ove didaktičke teorije učenici i nastavnici stalno se samoevaluiraju, međusobno i zajednički procjenjuju se pojedinačni i kolektivni pokušaji zalaganja i radni rezultati. I Iznova se kritički promišljaju nastavne aktivnosti učenika i nastavnika, čime se stimulišu i poboljšavaju odnosi između učenika i nastavnika, nivo uspostavljene interakcije i komunikacije, kao i njihov angažman. Time vrednovanje nastavnog rada dobija didaktički stimulaturniji značaj i socijalizacijsko-društveni smisao. Vrednovanje dobija širu i novu dimenziju; ono je svrsishodnije, pouzdanije, objektivnije i valjanije te inspirira i pokreće učesnike nastavnog procesa na unapređivanje narednih demokratsko-interakcijsko-

komunikacijskih i participacijskih angažmana, predstojećih aktivnosti planiranja, pripremanja, programiranja, organizacije, realizacije i evaluacije procesa poučavanja i učenja, odnosno nastavnog rada u cjelini.

Ono što je specifično za organizaciju nastave, u sadašnjim uslovima, je da se učenicima u većini slučajeva ne daju ni minimalne mogućnosti odlučivanja o pripremanju, planiranju, realizaciji i evaluaciji nastave i vannastavnih aktivnosti, odnosno procesu poučavanja i učenja. Istina, imajući u vidu izvore, vrste informacija i sadržaja, uspostavljene odnose između učenika i nastavnika, način i karakter komunikacije i interakcije, sve se više naglašava potreba i nužnost inventivnijeg, produktivnijeg i kreativnijeg vaspitno-obrazovnog procesa. Učenici bi mogli u svakodnevnom nastavnom procesu da se dogovaraju sa nastavnikom o načinima pripremanja, planiranja, programiranja, kao i o realizaciji, evaluaciji, praćenju i ocjenjivanju rezultata rada, odabiru adekvatnih metoda, oblika i sredstava rada, načinima učenja, kao bi se proces nastave, poučavanja i učenja unaprijedio, a time i rezultati rada podigli na daleko veći nivo.

Uspostavljeni odnosi, interakcija i komunikacija između učenika i učenika, učenika i nastavnika, trebaju da se zasnivaju na zajedničkom posmatranju i obradi nastavnog gradiva, ispitivanju činjenica, zajedničkom radu u kabinetu, radionici, prirodi, utvrđivanju naučnih pojmova, sistematizaciji postignutog znanja i sl.

ZAKLJUČAK

Koristeći se stručnom literaturom izvršili smo komparativnu analizu odnosa između učenika i nastavnika u kontekstu Vinkelove kritičke teorije nastavne komunikacije, odnosno jedne od savremenih didaktičkih teorija, i na osnovu prikupljenih saznanja konstatovali da su odnosi između učenika i u kontekstu Vinkelove kritičke teorije nastavne komunikacije nastavnika u svjetlu savremenih didaktičkih teorija, izuzev Cubeove kibernetičko-informacione teorije, uglavnom, kooperativni, partnerski, humani, kreativno-kritički, dostojanstveni, slobodni, emancipatorski, demokratski, saradnički, gdje nastavnik dobija drugu ulogu i poziciju.

Nastavnik napušta autoritarnu ulogu i ne odlučuje o svemu, sve je više posrednik, koordinator, saradnik, usmjerivač, partner, saradnik, programer i sl. Do izražaja dolazi sudjelovanje učenika i nastavnika u zajedničkim aktivnostima, partnerski složeni i višesmjerni demokratsko-interakcijsko-komunikacijski odnosi između njih sa ravnopravnim odlučivanjem, istim odgovornostima u svim fazama nastave, procesa poučavanja i učenja, koji su sve demokratskiji, humaniji i emancipatorski.

Ravnopravno učešće u pripremanju i planiranju nastave učenika i nastavnika odvija se u demokratskoj interakciji i komunikaciji, što predstavlja svojevrsan model socijalnog učenja. Nastavnik dobija informaciju o tome koliko su učenici trebali i koliko su naučili u neposrednom odnosu i komunikaciji, kroz povratnu informaciju od učenika.

U kontekstu savremenih didaktičkih teorija, pa i Vinkelove kritičke teorije nastavne komunikacije, predviđa se zajedničko i ravnopravno učešće učenika i grupe nastavnika u planiranju, izboru i realizaciji nastavnih aktivnosti u jednoj demokratskoj komunikaciji i interakciji, uz ispoljavanje međusobne tolerancije, poštovanja, kritike i samokritike, solidarnosti i sl. Zato mladi nastavnici moraju biti pripremljeni i obučeni za zajedničko planiranje.

Većina općih pretpostavki koncepta planiranja nastave prema Vinkelovoj didaktičkoj teoriji sadrži jednu ili više kategorija demokratske participacije učenika i nastavnika. To su: samoodlučivanje, solidarnost, suodlučivanje, samoodređenje, obrazloženje, djelovanje, interakcijski proces, suočavanje, razumijevanje, otkrivanje, shvatanje, sudjelovanje, otvorena i usmjerena nastava prema učeniku, nastava shvaćena kao socijalni proces, kompromisi, prenošenje i opiranje, funkcionalno, socijalno i demokratsko učenje i vaspitanje.

Međusobnim uvažavanjem i dogovaranjem, saradničkim odnosom, interakcijom i komunikacijom između učenika i nastavnika razvija se unutrašnja i vanjska motivacija kao jedan od najvažnijih faktora uspjeha u učenju i poučavanju.

Nastavniku se postavlja zadatak da u procesu pripreme, planiranja, realizacije i evaluacije nastavnog procesa ne plaši učenike ocjenama, kaznama, ispitivanjima ili da im na drugi način „ulijeva strah u kosti“ već da se uspostavljanjem saradničkih odnosa između učenika i nastavnika, učenika i učenika, uvode u svijet znanja, pri tome uvažavajući njihove individualne mogućnosti, emocionalna stanja, prateći i osluškujući njihove padove i uspone u učenju, osjećanjima i potrebama.

LITERATURA

- [1] Babić, V. (1983). *Međuljudski odnosi u školi*. Svjetlost: Sarajevo.
- [2] Bandur, V. (1991). *Savremene didaktičke teorije*. Naša škola: Sarajevo, br. 3–4.
- [3] Bratinić, M. (1997). *Analiza interakcije između nastavnika i učenika*. Pedagoški rad: Zagreb, br. 3–4.
- [4] *Enciklopedijski riječnik pedagogije*, (1963). Matica Hrvatska: Zagreb.
- [5] Filipović, N. (1980). *Didaktika 2*. IGKRO Svjetlost: Sarajevo.
- [6] Guđons, H., Teske, R., Winkel, R. (1994). *Didaktičke teorije*. Eduka: Zagreb.
- [7] Havelka, N. (2000). *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- [8] Ilić, M. (2000). *Responsibilna nastava*. Univerzitet u Banja Luci: Banja Luka.
- [9] Vilotijević, M. (1999). *Didaktika 1, 2 i 3*. Učiteljski fakultet, Naučna knjiga: Beograd.

RELATION BETWEEN STUDENT AND TEACHER IN CONTEXT OF WINKEL'S CRITICAL THEORY OF EDUCATIONAL COMMUNICATION

ABSTRACT

Considering the possibilities of the position, role, work style, communication and interaction in the learning process, methods and participation in the preparation, planning, implementation, evaluation, teaching content and activities with regard to the application of selected methods, forms, educational resources, established classroom climate, motivation for work and so, this paper presents the results of a theoretical and comparative study of the relationship between pupils and teachers in the context of Winkel's critical theory of educational communication of didactic theory, considering the relationship between students and teachers as well as their interdependent perception, perception, reaction and treatment in mutual contacts and interactions in the process of teaching, school and beyond.

Key words: student, teacher, relation and didactical theory.

mr. Adnan Fočo

Fakultet za Javnu upravu Univerziteta u Sarajevu

UDK 343.21(497.6)

341.4

ODNOS IZMEĐU DOMAĆEG I MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG PRAVA – TEORIJA I PRAKSA NA PRIMJERIMA BOSNE I HERCEGOVINE

SAŽETAK

Na osnovu ovog malog poređenja i pregleda primjene načela i prakse domaće i međunarodnog krivičnog prava, jasno se vidi da postoji međunarodno krivično pravo, ne samo kao naučna, već i aplikativna disciplina čije se norme primjenjuju i u domaćem krivičnom pravnom procesu. Takva praksa i pravno iskustvo, kao što ćemo pokazati, ima svoju historiju koja seže u historiju ratovanja i državnih sukoba, ali ima i svoju sadašnjost i budućnost.

Teorijski sporovi, pa i osporavanja nekih autora o validnosti i snazi međunarodnog krivičnog prava i njegova inkorporiranost u domaće zakonodavstvo ili njegova usklađenost ostaje i dalje u sferi rasprava, pa i različitih pristupa.

Ključne riječi: krivično pravo, međunarodno pravo, krivični zakon, krivične norme, zakon i praksa, presuda, procesuiranje zločina, usklađenost normi i odredbi krivičnog prava, Dejtonski mirovi sporazum.

UVOD

Krivično pravo je u svojoj suštini državno pravo, jer iza njega stoji monopol države. Tako je i sa krivičnim pravom BiH. Stoga bismo mogli reći da u BiH postoji krivično pravo na nivou države, iako ga čini skup zakona koji su doneseni i koji se provode u okviru njena dva entiteta i Distriktu Brčko. U suštini, zakoni Entiteta i Distrikta zajedno sa krivičnim zakonom BiH čine jedinstveno krivično zakonodavstvo BiH. Za naše prilike je to bitnije i važnije nego za neke druge zemlje, jer se radi o složenim nadležnostima koje su povjerene entitetima i što su ovlasti centralnih organa države BiH u odnosu na druge vrlo reducirane. Pored te naznake i ograničenja, krivičnog prava zakonodavstvo kao jedinstven sistem ima za građane BiH veliko značenje, jer pomoću pravnih normi i procesa koji se pred sudovima vode, ima dalekosežno značenje kako za vladavinu prava tako i za pomirenje naroda i izlazak iz stanja društvene neodgovornosti za počinjena djela u toku rata na prostorima BiH.

Nije samo BiH složen oblik državnog uređenja i redistribuiranosti krivično-pravne legislative. To je specifičnost i mnogih drugih zemalja, kao što su: SAD-e, Švicarska, Njemačka i Austrija, koje također imaju složenu zakonodavnu regulativu. Većina zemalja nema jedinstveno, na jedan i u okviru jednog propisa ili pak nivoa vlasti, uređenu krivičnopravnu oblast.

Zahvaljujući nepostojanju unificiranog načina uređivanja krivičnopravne oblasti i razina na kojima se ona donosi i primjenjuje, u pravnoj teoriji razvile su se i dvije koncepcije ili pravca koji smatraju da se teško može govoriti o međunarodnom krivičnom pravu kada ono nije jedinstveno i unificirano u jednom broju zemalja i njihovoj pravnoj praksi. Drugi krug ili broj teoretičara smatra da nije važna pravna unifikacija već načelo koje u bitnome uspostavlja sistem krivičnog prava kao univerzalnog i obavezujućeg za sve zemlje koje ista krivična djela smatraju i tretiraju na načelima univerzalnih vrijednosti, a time i odgovornosti.

U ovom radu polazimo od stajališta da postoji međunarodno krivično pravo, jer takvom konceptu teži sve veći broj obavezujućih načela i rezolucija Ujedinjenih nacija, kao i unifikacija pravne legislative od strane Evropske zajednice.

Drugo naše polazište ogleda se u tvrdnji da bosanskohercegovačko međunarodno krivično pravo stoji u bliskom odnosu sa međunarodnim krivičnim pravom i da imaju zajedničku funkciju suzbijanja kriminaliteta. U Dejtonskom sporazumu i drugim međunarodnim sporazumima utvrđeno je da međunarodno krivično pravo ima prednost nad domaćim krivičnim pravom i to je, rekli bismo, velika novina u odnosu na druge Ustave i pravne sisteme.

Da bismo razumjeli ove postavke nužno je da поближе naznačimo ustavne norme posvećene ulozi države BiH i njenim nadležnostima u sferi uređivanja i izvođenja pravnog poretka.

USTAVNO USTROJSTVO BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina je Dejtonskim mirovnim sporazumom uspostavljena kao država sa dva Entiteta i sa veoma složenom pravnom strukturom i komplikovanim nadležnostima. Ono što je posebna karakteristika Bosne i Hercegovine jeste da je Dejtonski mirovni sporazum u suštini njen Ustav, kojim se uređuje državno-pravno uređenje i nadležnosti, te struktura vlasti i njena razdioba, ne samo u okviru zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, već, prije svega, nadležnosti između države Bosne i Hercegovine i njenih entiteta. Ustavne preambule ili načela predstavljaju značajan napredak u formalno pravnom, ali i suštinskom odnosu procesa demokratizacije društva. Ona polaze od temeljnih principa kojima se uspostavlja ustavnopravna načela poštivanja ljudskih prava i demokratski sistem vlasti. U preambuli se veoma jasno ističe da se poredak i sistem koji se izvodi kroz konkretne odredbe Ustava, oslanja na poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti, da su njegove odredbe posvećene miru, pravdi, toleranciji i pomirenju, da demokratski organi

vlasti i pravične procedure najbolje stvaraju miroljubive odnose unutar pluralističkog društva u želji da podstaknu opće blagostanje i ekonomski razvoj kroz zaštitu privatnog vlasništva i unapređenje tržišne privrede, vođeni ciljevima i načelima Povelje Ujedinjenih naroda, opredijeljeni za suverenitet, teritorijalni integritet i političku nezavisnost Bosne i Hercegovine u skladu sa međunarodnim pravom, odlučni da osiguraju puno poštovanje međunarodnog humanitarnog prava, inspirirani Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, međunarodnim paktovima o građanskim i političkim pravima, odnosno o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Deklaracijom o pravima lica koja pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, kao i drugim instrumentima ljudskih prava¹.

Daljim ustavnim odredbama se izvode i ustavnopravno uspostavljaju načela tako da je Bosna i Hercegovina definirana kao demokratska država koja funkcioniра u skladu sa zakonom i na osnovu slobodnih i demokratskih izbora.

U svom sastavu i teritorijalnoj organizaciji Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Ovu ustavnu odredbu smo naveli iz više razloga; prvi je što se iz navedenih načela izvodi i određuje sama priroda i karakter važenja krivičnog prava, drugi razlog je što je ratom i stradanjem stanovništva Bosne i Hercegovine došlo do velike migracije i što je demografska slika nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma velikim dijelom izmjenjena, a treći se ogleda u činjenici da je veliki dio stanovništva izvan zemlje i da su u međuvremenu stekli razne statusе u zemljama gdje su azilanti, izbjeglice ili borave po raznim drugim osnovama.

U članu dva Ustava Bosne i Hercegovine jasno su uspostavljeni Međunarodni pravni standardi tako što se prava i slobode predviđene u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Dakle, Ustav navedenu Konvenciju prihvata kao sasatvni dio Ustavnog sistema i kao obavezu na kojoj se temelje dalje pravne norme. Čak se u navedenom članu izričito navodi da Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ima prioritet nad svim ostalim zakonima.

Naveli smo samo nekoliko načela koja su Ustavom uspostavljena, a koja se odnose na prava i slobode građana. To je nužno da bi razumjeli primjenu konkretnih odredbi koje se odnose na mnogobrojne oblasti društvenog života i uspostavu pravnog sistema na novim demokratskim osnovama. Poznato je u teoriji da su pravne norme važne i valjane koliko se u praksi provode. Zato je pitanje implementacije veoma važno i od njega zavisi karakter vlasti, ali i validnost pravnih normi, a time i sam poredak i poštivanje ljudskih prava.

¹ *Preambula Ustava BiH*, „Ustav Bosne i Hercegovine“, OHR (Office of the High Representative): Sarajevo.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE KRIVIČNOG PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE

Da bismo napravili komparaciju i uočili bitne odlike međuzavisnosti i odnosa međunarodnog i bosanskohercegovačkog krivičnog prava, nužno je da prethodno sagledamo kako se definira i određuje samo krivično pravo i šta pod tim pojmom podrazumijeva pravna teorija i društvena praksa.

Krivično pravo se najčešće određuje ili definira kao sistem zakonskih pravnih propisa kojima se određuju krivična djela i krivične sankcije, kao i osnovni uslovi za primjenu krivičnih sankcija prema izvršiocima krivičnih djela u cilju zaštite ličnih sloboda i prava čovjeka, te drugih prava i društvenih vrijednosti zagarantiranih i zaštićenih Ustavom BiH i međunarodnim pravom. Ono predstavlja onaj dio pravnog sistema čija je osnovna funkcija zaštita društva od kriminaliteta, obezbjeđivanje uslova za zajednički život ljudi u društvu organizovanom u državi kao najvišem obliku društvene organizacije. Da bi se ta funkcija ostvarila, krivičnim pravom se određuje koja ljudska ponašanja predstavljaju krivična djela, koje krivične sankcije i pod kojim uslovima se mogu primjenjivati prema izvršiocima takvih djela. Krivično pravo sadrži materijalni i formalni elemenat koji se pojedinačnim zakonom uređuje, a u društvenoj teoriji pojmovno i sadržajno razrađuje i određuje.

Materijalni elemenat, tj. sadržinu krivičnog prava čini određivanje krivičnog djela, krivične odgovornosti i krivične sankcije u cilju ostvarenja zaštite. Formalni elemenat se ogleda u tome što se i krivična djela i krivične sankcije, kao i uslovi za njihovu primjenu mogu određivati samo zakonom, što znači da je krivično pravo zakonsko pravo i najčešće usklađeno sa međunarodnim normama koje važe za sve zemlje koje imaju demokratski poredak i sistem vlasti. Materijalna karakteristika krivičnog prava sastoji se u njegovoj funkciji zaštite najznačajnijih društvenih dobara i vrijednosti određene države. Ta zaštita se ostvaruje propisivanjem, izricanjem i izvršavanjem sankcija koje imaju prinudni karakter, a koje se primjenjuju prema izvršiocima krivičnih djela kojima se povređuju ili ugrožavaju zaštićene vrijednosti².

U pravnoj teoriji, krivično pravo se dijeli na domaće i međunarodno. Izvori domaćeg krivičnog prava su domaći krivični zakoni (KZBiH, KZRS, KZFBiH, KZ Distrikta Brčko), a izvori međunarodnog krivičnog prava su: međunarodni pravni akti (Statut Haškog tribunala, Statuti tribunala za: Ruandu, Siera Leone, Istočni Timor, Irak,...). U pravnoj teoriji za domaće krivično pravo se upotrebljava termin nacionalno pravo ili nacionalno zakonodavstvo.

² Slično stajalište iznose autori Nikola Srzentić, Aleksandr Stajić i Ljubiša Srzentić u djelu *Krivično pravo*, izdavač: Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet Kiseljak: 2009.

MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO

Danas se u krivičnopravnoj literaturi postavlja pitanje da li uopće postoji međunarodno krivično pravo. Jedna grupa teoretičara tvrdi da je domaće krivično pravo dovoljno i da ne postoji potreba definirati i uspostavljati međunarodno krivično pravo, dok, pak, druga grupa tvrdi da međunarodno krivično pravo postoji i da je ono, ne samo u historiji, već i u sadašnjosti uspostavljeno i da je doprinijelo da se mnoga djela i akti na jedinstven način tretiraju u krivičnopravnoj praksi kako pojedinih zemalja tako i u primjeni međunarodnih institucija, pa čak i posebnih sudova. Zato se pitanje međunarodnog krivičnog prava ograničava na pitanje prostornog važenja. Kada se spomene pojam međunarodno krivično pravo s pravom se postavlja pitanje na koje se zemlje odnose i kakvu snagu imaju međunarodni propisi, ko ih realizira i sprovodi.

U literaturi je pored međunarodnog krivičnog prava poznat i pojam međudržavnog ili supranacionalnog krivičnog prava. Ovaj pojam označava skup pravnih propisa koji određuju međunarodna krivična djela, iako bi naziv međudržavno krivično pravo, po mišljenju prof. Balića, bolje odgovarao današnjem stepenu razvitka krivičnog prava³. Većina autora danas pod pojmom međunarodnog krivičnog prava podrazumijeva skup pravnih pravila ustanovljenih od Organizacije Ujedinjenih nacija ili ugovorima između država kojima se određuju međunarodna krivična djela i odgovornost počinitelaca tih djela. Pod međunarodnim krivičnim pravom se podrazumijeva skup pravnih normi ustanovljenih od međunarodne zajednice ili ugovorom između država kojima se napadi na međunarodne odnose, izraženi u narušavanju mira ili u povredama čovječnosti u miru i ratu, kao i napadi na druge vrijednosti koje su od značaja za cjelokupno čovječanstvo, određuju kao međunarodna krivična djela i kojima se određuje odgovornost počinitelaca tih djela. S obzirom na tendenciju razvitka međunarodnog krivičnog prava, koja je ispoljena posljednjih decenija, može se pretpostaviti dalje proširivanje sadržine međunarodnog krivičnog prava. S obzirom na unifikaciju krivičnih djela u mnogim zemljama, postavilo se pitanje unifikacije krivičnog zakonodavstva. U krivičnopravnoj praksi se najčešće u međunarodna krivična djela, bez obzira kojim su aktom ustanovljena, ubrajaju: narušavanje mira, povrede čovječnosti u miru i ratu, kao i napadi na druge vrijednosti koje su od značaja za čovječanstvo u cjelini. Ovo su opća načela i djela koja svaka država prihvata i zato imaju snagu međunarodnog krivičnog zakonodavstva.

U dosadašnjem periodu više se insistiralo da neka društveno opasna djela, koja imaju međunarodni karakter, budu utvrđena kao kažnjiva u svim zemljama, nego što je govoreno o jednom kompleksnom međunarodnom krivičnom pravu. U takva djela prvenstveno spadaju ratni zločin, zločin genocida i neka krivična djela protiv međunarodnih odnosa. Načela međunarodnog krivičnog prava i pitanje

³ Vidjeti u: Hasan Balić, *Krivično pravo*. Pravni fakultet Kiseljak, 2009, str. 15.

unifikacije krivičnog prava doprinijela bi jedinstvenom odnosu prema krivičnim djelima za sve građane i njihove države. To je ideja koja se afirmira u teorijskom modelu uspostave jedinstvenog ili međunarodnog krivičnog prava i čemu teži evropski integracijski prostor. Ta ideja po mišljenju prof. Balića do sada nije mogla biti realizirana zbog razlika u društveno-ekonomskim uređenjima i u pravnim sistemima pojedinih država. Danas se sve manje govori o jednom kompleksnom međunarodnom krivičnom pravu, a više se insistira na tome da neka društveno-opasna djela, koja imaju međunarodni karakter, budu utvrđena kao kažnjiva djela u svim zemljama. To su u prvom redu ratni zločini, zločin genocida i neka krivična djela protiv međunarodnih odnosa.

U pravnoj teoriji postoji rašireno mišljenje da razvoj međunarodnog krivičnog prava počinje završetkom Drugog svjetskog rata. Tada se ozbiljno postavilo pitanje krivične odgovornosti agresorskih država i njihovih funkcionera i vojnih komandanta za rat i zločine počinjene u njemu. Istina, ta ideja nije nova i nije nastala nakon završetka Drugog svjetskog rata; bila je prisutna i nakon završetka Prvog svjetskog rata. U cilju privođenja licu pravde zločinaca i osoba odgovornih za zločine i genocid, nakon Drugog svjetskog rata (8. avgusta 1945. godine) potpisan je Sporazum savezničkih sila kojim je ustanovljen Međunarodni vojni sud za suđenje ratnim zločincima iz Drugog svjetskog rata „čija krivična djela nemaju nikakvu posebnu geografsku opredjeljenost, i to bez obzira da li su oni biti optuženi pojedinačno ili kao članovi organizacije ili grupe ili u oba svojstva“ (član 1. Sporazuma). Sporazumu je bio priložen Statut Međunarodnog vojnog suda kojim su bili određeni sastav, nadležnosti i funkcija Suda. Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih naroda od 11.12.1946. godine potvrđena su načela Međunarodnog vojnog suda i usvojen je Statut. Ti akti se danas uzimaju kao osnova međunarodnog krivičnog prava. Zločini protiv mira i ratni zločini uglavnom su bili predviđeni u Haškim i Ženevskim konvencijama iz 1907. i 1929. godine. Zločini protiv čovječnosti su prvi put predviđeni kao međunarodni delikti tek Statutom i presudom Njimeškog suda. Određujući zločine protiv čovječnosti, Statut je dao elemente posebnog zločina, nazvanog genocidom.

Genocid je definiran kao istrebljenje rasnih i nacionalnih grupa, usmjeren protiv civilnog stanovništva određenih okupiranih oblasti, a u cilju da se unište određene rase i klase stanovništva i nacionalne, rasne ili religijske grupe, naročito Jevreja, Poljaka, Cigana i drugih⁴. Statutom Međunarodnog vojnog suda zločini su bili razvrstani u tri kategorije, i to: a) zločin protiv mira (planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi, ili garancije, ili učestvovanje u nekom zajedničkom planu ili zavjeri za izvršenje ma kog gore navedenog djela); b) ratni zločin (povreda ratnih zakona ratnih običaja kao što su ubistvo, zlostavljanje ili odvođenje na prinudni rad ili za bilo koji drugi cilj civilnog stanovništva okupirane teritorije, ubistva ili zlostavljanje

⁴ Vidjeti više u: Hasan Balić, *Krivično pravo*. Pravni fakultet Kiseljak, 2009, str. 17.

ratnih zarobljenika ili lica na moru, ubijanje talaca, pljačkanje javne i privatne imovine, namjerno razaranje gradova, varoši ili sela, ili pustošenje neopravdano vojnim potrebama); c) zločin protiv čovječnosti (ubistvo, istrebljenje, porobljavanje, deportacija i ostala nečovječna djela izvršena protiv bilo kog civilnog stanovništva, prije ili za vrijeme trajanja rata ili proganjanja na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi u izvršenju, ili u vezi s bilo kojim zločinom koji spada u nadležnost Suda bez obzira da li se time vrše ili ne vrše povrede zakona one zemlje gdje su zločini izvršeni).

Navedeni Statut je značajan i po tome što je njime uspostavljeno načelo o nadmoćnosti međunarodnog prava nad nacionalnim pravom, kao i načela o individualnoj odgovornosti po međunarodnom pravu, odnosno o pojedincu kao subjektu međunarodnog prava.

SPOROVI O NADMOĆNOSTI I POSTOJANJU MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG PRAVA

Danas se u pravnoj teoriji vode ozbiljne rasprave o tome da li postoji međunarodno krivično pravo. Na te sporove posebno je ukazao i prezentirao ih je prof. dr. Antonio Kaseze, prvi predsjednik Haškog tribunala u djelu *Međunarodno krivično pravo* (izdanje Oxford 2003. godine). On ukazuje da „znanstvenici koji osporavaju postojanje Međunarodnog krivičnog prava, tvrde da je Međunarodno krivično pravo dio Međunarodnog javnog prava zbog toga što ne postoji Međunarodni krivični zakon i Međunarodni krivični zakon o postupku.“⁵

Suprotno njima, druga grupa znanstvenika, među kojima su: prof. dr. Hasan Balić, prof. dr. Hasan Bakalović, Aleksandra Stajić, Ambera Twice, Milan Baptuš i drugi, tvrdi da je međunarodno krivično pravo steklo status samostalne naučne discipline. Osim toga, postoje institucije koje već sada kreiraju međunarodno krivično pravosuđe. To su u početku bili ad-hoc sudovi, a danas već imamo i stalni Međunarodni sud sa sjedištem u Hagu. Dakle, nedostatak Međunarodnog krivičnog zakona nadoknađuju statuti i pravila procedure i dokazivanja ovih sudova. Načelo: „O Crime, sine leg“ je vladajuće načelo i u domaćem i u međunarodnom krivičnom pravu, na što je posebno upozorio Antonio Kaseze.⁶

Ovo načelo vodi porijeklo iz latinskog jezika, a u prijevodu znači da nema krivičnog djela ako nije propisano zakonom, a pošto još uvijek nema međunarodnog zakona, ta se djela i ne mogu tretirati kao krivična. Međunarodno krivično pravo je preuzelo ovaj institut iz domaćeg krivičnog prava i kao takvo ga primjenjuje i na domaćoj i na međunarodnoj razini. Time se održava autoritet međunarodnog krivičnog prava. Ovaj institut ili supsidijarnost potvrđuje postojanje, ali i povezanost domaćeg i međunarodnog krivičnog prava.

⁵ Antonio Cassece, *Međunarodno krivično pravo*. Centar za ljudska prava Beograd, 2005. godina.

⁶ Isto, str. 47.

Ako analiziramo institute međunarodnog krivičnog prava koji su stari više stotina godina, poput gore navednog načela, poput načela krivične odgovornosti (dolus, culpa), vidjet će se da su „mens rea“ i „actus rea“, kao izrazi za krivičnu odgovornost u anglo-saksonskom pravu, ustvari nit povezivanja domaćeg i međunarodnog krivičnog prava.

Danas se smatra da nema ozbiljnog razloga da se ospori teza o postojanju međunarodnog krivičnog prava, bez obzira na to što nema unaprijed jasno definiranih sankcija, pogotovo ako se radi o odnosima između država. Države jesu pravna lica, ali je krivična odgovornost u pravilu individualna. Odgovornost može imati samo fizičko lice, npr. za zločin za koji se tvrdilo da ga je počinila SRJ pred Haškim tribunalom nije optužena SRJ, nego njen „šef“ Slobodan Milošević. Istina, ni ta optužba nije dovedena do kraja, jer je u toku suđenja optuženi umro i postupak je obustavljen.

Krivično pravo je javno, državno pravo, jer ne postoji međunarodno privatno pravo, ne postoji ni privatni sud, niti privatni zatvor. Samo država raspolaže prinudom (vojska, policija). Ako se sve ovo prenese na teren međunarodnog krivičnog prava, vidjet će se da međunarodno pravo ima monopol i na zatvore i sudove, dakle, funkcionalno gledano, međunarodna zajednica ima svoje međunarodno pravo.

Iz svega ovog se može izvesti zaključak da su u pravu oni teoretičari koji smatraju da postoji međunarodno krivično pravo.

Između domaćeg i međunarodnog krivičnog prava postoji bliska i čvrsta veza. Ovo kažemo zbog toga što se i jedno i drugo pravo bavi pitanjem krivičnih djela. Krivično djelo i po jednom i po drugom pravu je društveno opasno djelo koje može izvršiti fizičko lice, bilo kao pojedinac ili udruženo u zločinačku organizaciju. Dakle, i jedno i drugo pravo poznaje institut izvršilaštva i saučesništva. Najnovije presude međunarodnih sudova čini se da su proširile pojam saučesništvo u domaćem krivičnom pravu. Presude Haškog tribunala su pojam „zločinački poduhvat“ proširile, i kao takva, kvalifikacija djela je prihvaćena i u domaćem krivičnom pravu.

U našem zakonodavstvu nije postojao pojam zločinačkog poduhvata, a sada je takva radnja i djelo prihvaćeno i institucionalizirano. Iz navedenog instituta i sudske prakse vidljivo je da se i jedno i drugo, i međunarodno i domaće pravo naslanjaju jedno na drugo. Međutim, kada dođe do kolizije ili sukoba pravnih kvalifikacija ova dva prava, prednost ima međunarodno krivično pravo.

ZAKLJUČAK

Na osnovu ovog malog poređenja i pregleda primjene načela i prakse domaćeg i međunarodnog krivičnog prava jasno se vidi da postoji međunarodno krivično pravo, ne samo kao naučna, već i aplikativna disciplina čije se norme primjenjuju i u domaćem krivičnom pravu. Takva praksa i pravno iskustvo, kao što

smo pokazali, ima svoju historiju koja seže u historiju ratovanja i državnih sukoba, ali ima i svoju sadašnjost i budućnost.

Teorijski sporovi, pa i osporavanja nekih autora o validnosti i snazi međunarodnog krivičnog prava i njegova inkorporiranost u domaće zakonodavstvo ili njegova usklađenost, ostaje i dalje u sferi rasprava, pa i različitih pristupa. Ova pitanja su svakako i dalje interesantna za istraživanje i proučavanje.

Praktična strana interesovanja jeste efikasnost domaćeg i međunarodnog krivičnog prava. Ključno pitanje koje traži odgovor jeste da li međunarodno krivično pravo sputava efikasnost nacionalnog krivičnog prava?! Rad Haškog tribunala i enormno dugo vođenje krivičnog postupka u pojedinim predmetima (Milošević, Karadžić) zahtjeva kritičku analizu međunarodnog krivičnog prava i njegov utjecaj na razvodnjavanje domaćeg krivičnog prava i uopće domaćeg krivičnog pravnog sistema.

LITERATURA

- [1] Ackerman, J. E., O'Sullivan, E. (2002). *Praksa i procedura Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (sa odabranim materijalima Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu)*. Sarajevo: Fond Otvoreno društvo BiH.
- [2] Balić, H. (2008). *Krivično pravo 1 i 2*. Pravni fakultet Kiseljak.
- [3] Balić, H. (2002). *Bosanska kataklizma studija slučaja Foča*. Magistarski rad.
- [4] Birdsall, A. (2006). *The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – Towards a More Just Order?*
- [5] Cassece, A. (2005). *Međunarodno krivično pravo*. Centar za ljudska prava: Beograd.
- [6] Čengić, A. (2007). *Težina genocida u svjetlu progona i istrebljenja kao zločina protiv čovječnosti*.
- [7] Josipović, I., Grapac, D., Novoselec, P. (2001). *Stalni međunarodni kazneni sud*. Narodne novine Zagreb - Hrvatski pravni centar.
- [8] Josipović, I. (2007). *Ratni zločini, priručnik za praćenje suđenja*. Centar za mir, nenasilje i ljudska prava: Osijek.
- [9] Nielsen, C. A. (2009). *Međunarodno kazneno pravo i povijest – Uvod u istraživački projekat*. Politička misao, god. 46, br. 4, str. 67 – 75.
- [10] Petrović, B., Jovašević, D. (2010). *Međunarodno krivično pravo*. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu: Sarajevo.
- [11] Srzentić, N., Stajić, A., Srzentić, Lj. (2009). *Prilagođeni tekstovi iz udžbenika Krivično pravo*. Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet Kiseljak.
- [12] Šarčević, E. (1996). *Ustav i politika*, Mladinska knjiga tiskarna: Ljubljana.
- [13] Zlatarić, B. (1979). *Međunarodno krivično pravo*. Informator: Zagreb.

Internet

- [1] Birdsall, A. (2006). *The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – Towards a More Just Order?* Peace Conflict & Development, Vol 8, January 2006. Dostupno na:
www.peacestudiesjournal.org.uk/dl/Feb%2006%20BIRDSALL.pdf, datum pristupa: 10. septembar 2011.
- [2] *Haški tribunal III*, Osnovna dokumenta/The Hague Tribunal III, Basic Legal Documents, (2001). Beograd: Fond za humanitarno pravo.
- [3] Tomašević, G. *Međunarodno pravo i kazneni postupak*. Dostupno na:
http://www.vus.hr/uploads/file/zbornik/rad_goran_tomasevic.pdf, datum pristupa 19.9.2011.
- [4] *Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*. Dostupno na:
www.icty.org, datum pristupa: 12.9.2011.
- [5] http://hr.wikipedia.org/wiki/Denevske_konvencije

RELATION BETWEEN DOMESTIC AND INTERNATIONAL CRIMINAL LAW –THEORY AND PRACTICE ON THE EXAMPLES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

ABSTRACT

On the basis of this little comparison and review of the principles and practice of domestic and international criminal law, it is clear that there is international criminal law, not only as research but also application disciplines whose standards are applied in the local criminal justice process.

Such practice and legal experience, as we have shown, has a history that goes back into the history of war and civil conflict, but also has its present and future. Theoretical disputes, including disputes of some authors over validation and effectiveness of international criminal law and its incorporation into domestic legislation or its alignment, remains in the sphere of debate and even different approaches.

Key words: criminal law, international law, criminal act, criminal standards, law and practice, verdict, crime processing, harmonization of standards and regulations of criminal law legislation, Dayton peace agreement.

mr. sc. Hatidže Burnić
 Univerzitet u Bihaću
 e-mail: hatidze_b@hotmail.com

UDK 811.163.4(497.6)'373.45
 81'37

SEMANTIČKE PROMJENE GERMANIZAMA NAKON INTEGRACIJE U BOSANSKI JEZIK

SAŽETAK

U radu će biti prikazani rezultati istraživanja germanizama u jeziku najčitanijih novina na bosanskom govornom prostoru Bosanske krajine.¹ U pitanju su dnevne novine „Dnevni avaz“ i sedmične lokalne novine „Krajina“, „Moja Sana“ i „Reprezent“ (objavljene u razdoblju između 2008. i 2011. godine). Istraživanje je provedeno na 6730 ekscerpiranih germanizama.²

Posuđivanje stranih riječi u bosanski jezik može se analizirati sa različitih aspekata. Riječ koja se posuđuje postaje model koji u jeziku primaoca dobiva svoju repliku. Replika se mora prilagoditi jezičkom sistemu u koji ulazi. Ona se prilagođava na različitim jezičkim razinama. Ovaj rad će prikazati prilagođavanje germanizama na semantičkoj razini. Glavni cilj rada je utvrđivanje značenjskih promjena koje njemačke posuđenice prolaze nakon integracije u bosanski jezički sistem.

Ključne riječi: germanizmi, semantička adaptacija, primarna i sekundarna faza.

UVOD

Posuđenice po pravilu ubrajamo u bosansko leksičko blago, smatramo ih udomaćenim zavisno od stepena njihove asimiliranosti u jeziku, a lingvističku, odnosno upotrebnost jezičku vrijednost određujemo im zavisno od njihove gramatičke adaptiranosti.

Pri primanju leksema iz jezika davaoca u jezik primaoca, u našem slučaju iz njemačkog jezika u bosanski jezik, događaju se određene promjene na različitim razinama.

¹ Tekst je segment iz magistarske radnje *Germanizmi u štampi Bosanske krajine*, Hatidže Burnić, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.

² Korpus je koncipiran samo germanizmima koji su registrirani u najmanje dva reprezentativna rječnika. Kao izvore koristili smo Klaićev, Anićev i Goldsteinov *Rječnik stranih riječi*, Čedićev *Rječnik bosanskog jezika* i Anićev *Rječnik hrvatskog jezika*, te Wahrigov *Jednojezički njemački rječnik* i Dudenov *Jednojezički njemački rječnik*.

Bez obzira na razine, sveukupne promjene mogu se globalno podijeliti u dvije skupine: primarne i sekundarne. Prema tome, razlikujemo primarnu i sekundarnu adaptaciju, prema modelu Filipovića. U fazi primarne adaptacije njemačka posuđenica se prilagođava sistemu bosanskog jezika, dok u fazi sekundarne adaptacije ona postaje podložna promjenama na različitim razinama kao i bilo koja druga bosanska riječ.

Primarna adaptacija je jasno određena. Ona počinje ulaskom njemačkog modela u bosanski jezički sistem i završava formiranjem replike. Sekundarna adaptacija je jasna samo što se tiče postanka. Završetak se ne može odrediti, jer se replika može mijenjati u toku razvoja bosanskog jezika. Te promjene se ne povezuju više sa njemačkim jezikom, jer su uvijek vezane samo unutar bosanskog jezičkog sistema i prema njegovim pravilima. Sekundarna adaptacija obuhvaća proširenje broja značenja i proširenje polja značenja.

PROŠIRENJE ZNAČENJA

U sekundarnoj fazi integrirana strana riječ može zadržati svoje značenje u jeziku primatelju, a može dobiti i nova značenja koja u jeziku davatelju ne postoje, te se radi o proširenju značenja. U ovoj fazi posuđenica gubi na preciznosti, a dobiva na širini značenja (Filipović, 1986, pp. 169–170). Za proširenje značenja potrebna su dva osnovna uvjeta: potpuna fonološka, morfološka i semantička integracija posuđenice u sistem jezika primatelja i njezina slobodna upotreba u sklopu tog jezika. Prema tome, proširenje značenja je pojava isključivo sekundarne adaptacije. Sekundarna semantička adaptacija obuhvata proširenje broja značenja i proširenje polja značenja. Filipović (1985, p. 179), polazeći od Hopeove definicije, navodi četiri tipa promjena zavisno od načina promjene značenja. Tako postoje četiri osnovna tipa: a) metafora (sličnost po značenju), b) metonimija (povezanost po značenju), c) pučka etimologija (sličnost po obliku), d) elipsa (povezanost po obliku).

Proširenje broja značenja

Kod proširenja broja značenja uvijek postoji neka veza između novog i starog značenja koja se zasniva na obliku ili na srodnosti značenja.

Naš korpus bilježi veliki broj potpuno adaptiranih posuđenica kod kojih dolazi do proširenja broja značenja pod utjecajem metafore, metonimije, elipse i pučke etimologije. Promjene se mogu kretati u smjeru pogoršanja (pejorizacije) i poboljšanja (melioracije) (Stojić, 2006, p. 57). Pejorizacija je česta pojava, dok melioracija nije pronađena ni u jednom od ekscerpiranih primjera.

Metafora

Među posuđenicama zabilježenim u korpusa se mogu utvrditi dvije vrste posuđenica kod kojih se odvijao proces metaforizacije.³

Prva vrsta posuđenica je ona čije se prvobitno značenje, odnosno značenje koje je preneseno u primarnoj adaptaciji, još uvijek koristi i svojom produktivnošću tvori nova metaforička značenja. Primjer za to je posuđenica *šlauf* < *Schlauch*. U primarnoj fazi su prenesena dva značenja iz njemačkog jezika: „crijevo“ i „pojas za plivanje“. Drugo značenje je poslužilo kao podloga za proširivanje značenja, odnosno stvaranje novog metaforičkog značenja riječi *šlauf* u smislu „naslage sala oko pojasa“. Posuđenica *šlauf* se koristi sa sva tri različita značenja.

Drugu vrstu čine posuđenice sa primijenjenom metaforizacijom, čija su se značenja odmakla od izvornog značenja koje se više ne koristi. Tako je riječ *fras* označavala u primarnoj fazi neku vrstu bolesti sa grčevima, dok se danas ne koristi u tom značenju, ali je došlo do upotrebe te riječi u smislu osjećaja bola, muke, grčenja od straha ili ljutnje. Koristi se također u sintagmi *dobiti ili doživjeti fras*. Sintagma ima novo preneseno značenje: *pretrpjeti strah koji ima posljedice*, a takvo značenje ili sintagma ne postoji u njemačkom jeziku.

Pored metaforike, riječ može ostati neutralnog značenja ili dobiti pejorativnu nijansu. Većinom uz upotrebu metaforike sljedi i pejorizacija.

Primjeri posuđenica koje su dobile metaforičko značenje, a nemaju nijansu pejorizacije su: *blenda* (pregrada) i *štos* (dosjetka).

Primjeri riječi koje imaju pored izvornih značenja i novotvorena metaforična značenja sa nijansom pejorizacije su: *cinkariti* (tužakati), *fasovati* (primiti nešto, biti kažnjen), *fora* (dobra dosjetka), *frajer* (bahata i umišljena osoba), *fras* (strah, strava), *ispumpati* (izvući nekome sav novac), *liferovati* (izdati, ocvikati), *peglanje* (gnjaviti, dosađivati), *šerafiti* (udariti nekoga ili poniziti), *šlauf* (naslaga sala oko pojasa), *šljam* (niža klasa ljudi), *šminker* (osoba koja pretjerano drži do svog izgleda), *štela* (veza, poznanstvo), *štos* (podvala), *švercer* (krijumčar), *vrbovati* (pridobiti na svoju stranu).

Frazemi po svojoj prirodi imaju preneseno značenje. Frazemi⁴ nastali upotrebom jedne integrirane posuđenice i evidentirani su u istraživački korpus su: *biti fora* (važna osoba), *herc da te opali* (dobiti srčani udar), *imati klikere* (biti pametan), *imati lufta* (imati vremena), *imati šlifa* (otmjenost), *imati pušku u ruci* (biti vojnik), *ispeglati stanje* (popraviti), *iz cuga* (jednim potezom), *kao iz puške* (odgovoriti

³ U ovu grupu se ne mogu svrstati posuđenice koje imaju metaforičko značenje u izvornom jeziku i taj element se u primarnoj fazi prenosi u jezik primaoca. Primjeri u našem korpusu su *biflati*, *štrebati*, koji pripadaju nultoj semantičkoj ekstenziji.

⁴ Frazemi koji su evidentirani u našem korpusu, a imaju status prevedenica, kao što su: *cakun-pakun* (sve je u redu), *imati pik na nekog* (okomiti se na nekoga) ili *dati korpu nekom* (nekome okrenuti leđa), ne ubrajaju se u proširenje značenja, jer su prevedeni u primarnoj fazi i kao takvi su integrirani. Oni se koriste u njemačkom jeziku sa istim značenjem.

odmah), *kao na feder* (vrijedan), *knedle u grlu* (stalo u grlu), *malo morgen* (nikada), *naći na tapetu* (uzeti u razmatranje), *nasjesti na štos* (biti prevaran), *platiti ceh* (pretrpjeti gubitak), *ubaciti u ler* (izbaciti motor iz brzine), *vruć krompir* (problem), *vreo krompir* (ogroman problem).

Metonimija

Integrirane posuđenice svojom slobodnom upotrebom ponašaju se kao i sve domaće riječi bosanskog jezika i koriste sve načine za formiranje novih značenja. Posuđenice čije se značenje proširilo, između ostalog i pod utjecajem faktora metonimije su: *cimer* (sustanar), *cener* (deset maraka), *cvaja* (dvije marke), *cvanciger* (dvadeset maraka), *cof* (vrsta udice), *štapići* (grickalice).

Njemačka posuđenica *cimer* < *Zimmer* preuzeta je u bosanski jezik u značenju sobe. Danas se rijetko koristi u tom značenju, jer je sekundarnom semantičkom adaptacijom proširila značenje, označavajući osobu s kojom se dijeli podstanarska soba ili soba u domu, i sl. Također se koristi frazem *cimer fraj* sa značenjem *izdaje se soba*.

Imenica *cener* < *Zehner* u njemačkom jeziku je sve što označava deset. U bosanski jezik je prenesena pod utjecajem unutarjezičke elipse, preuzimajući značenje drugog dijela složenice (*Zehnmarschein*) sa specifičnim značenjem deset njemačkih maraka. Riječ *cener* sa značenjem deset njemačkih maraka se prenosi na značenje deset konvertibilnih maraka, tako da se pod utjecajem elipse, a zatim metonimije, pod *cener* podrazumijeva i deset konvertibilnih maraka i deset njemačkih maraka.⁵ Isto pravilo vrijedi za posuđenice *cvaja* i *cvanciger* (*Zweimarkstück*, *Zwanzigmarschein*).

Naziv *cof* < *Zopf* u njemačkom jeziku ima značenje specifične frizure gdje se dio ispletene kose uzdigne na glavi. Također označava vrstu peciva koje se sastoji od tri dijela koja se prepletu i u takvom obliku ispeku.⁶ U bosanskom jeziku je posuđenica sa prvim značenjem proširila značenje na sve što asocira na taj način vezanja i uzdizanja. Tako se izraz *cof*, pored značenja vrsta *frizure*⁷, koristi za dijelove odjeće i obuće, ukoliko imaju oblik uzdignutog repića ili kuglice (na vrhu kape, na džemperima, čarapama i sl.). U ribolovu postoji vrsta udice nazvana *cof*⁸ i također se koristi u sintagmi *uloviti na cof*.

Posuđenica *griz* > *Grieß* je prenesena u primarnoj fazi sa specifičnim značenjem

⁵ Njemačka valuta „Deutsche Mark“ se ne koristi otkako je 1.1.2002. god. uvedena evropska valuta „euro“.

⁶ U bosanskom jeziku koristi se riječ „pletunica“ za pecivo koje je u njemačkom jeziku poznato pod „Zopf“.

⁷ Vrsta frizure „Zopf“ u njemačkom jeziku označava svezanu i uzdignutu pletenicu, a za kosu koja se veže neispletenu koristi se izraz „Schwanz“ ili „Pferdeschwanz“. Posuđenica „rep“ se također koristi u bosanskom jeziku i ima status prevedenice i isto semantičko značenje.

⁸ *Cof* je mamac koji se sastoji od kapice ili glave i zmijolikih krakova koji vise poput kose (tri ili više).

krupno mljeveno žito. U sekundarnoj fazi zadržalo se i prvobitno značenje, a koristi se i pod utjecajem metonimije sa značenjem puding.

Peti primjer u našem korpusu je *štapić* < *Stab* koji podrazumijeva *slane grickalice duguljastog oblika*. U primarnoj fazi adaptirana je posuđenica štap sa značenjem *pomagalo za hodanje*. Dodavanjem sufiksa -ić, koji tvori deminutiv, formirala se riječ *štapić* koja se koristi u raznim složenicama sa značenjem oblika malog štapa, poput: *riblji štapići*, *čarobni štapić*, *dirigentski štapić*... Sve te složenice su prevedenice iz njemačkog jezika: *Fischstäbchen*, *Zauberstab*, *Dirigentenstab*...

Termin štapići čini jedan izuzetak koji je formiran pod utjecajem metonimije. Riječ *štapići* u smislu *grickalice oblika malih štapova* u njemačkom jeziku ima naziv *Salzstangen*.

Pučka etimologija

Pučka etimologija je jezički faktor čije je djelovanje najčešće prisutno u procesu posuđivanja riječi. Neintegrirane ili nepotpuno integrirane riječi, ili pak dijelovi riječi, se naslanjaju na domaće riječi na formalno-jezičkoj i semantičkoj razini. U toku adaptacije riječi se glasovno i sadržajno približe nekoj domaćoj riječi. Takvu pojavu bilježe riječi: *auspuh*, *griz* i *lumpati*.

Kod posuđenice *auspuh* > *Auspuff* sa značenjem *ispušna cijev na motornim vozilima*, došlo je do preuzimanje prvog dijela riječi: aus-, dok je završetak drugog dijela riječi: -puff, primjenom glasovne asimilacije doživio promjenu f > h. Drugi dio -puh je, dakle, nastao pučkom etimologijom, naslanjajući se na bosansku riječ *puhati*.

Glagol *lumpati* (*lumpovati*) potječe od njemačke posuđenice *lump* > *Lump* koja se potpuno adaptirala našem jeziku značenjem *lutalica*. U sekundarnoj adaptaciji od imenice *lump* tvoreni glagol *lumpati* mijenja značenje, naslanjajući se snagom pučke etimologije na značenje bosanskog glagola *lupati*. Značenje glagola *lumpati* ne preuzima značenje *lutati* (analogno, ako *lump* znači *lutalica*, *lumpati* znači *lutati*), kao što bi se moglo očekivati, nego se mijenja značenje. *Lumpati* se povezuje sa sličnom bosanskom riječju, *lupati*, tako da dolazi do miješanja značenja, te riječ *lumpati* preuzima značenje bosanskog glagola *lupati* i zadržava značenja lekseme *lutati*. Dakle, pored integrirane posuđenice *lump* sa značenjem *lutalice*, došlo je do formiranja novotvorene riječi *lumpati* i *lumperaj* sa novim značenjem, *lutanje* i *lupanje uz uživanje alkohola*.

Posuđenica *griz* > *Grieß* [gri:s] sa značenjem *krupno mljeveno žito* istozvučna je sa bosanskom riječju *griz* u značenju *zalogaj*. Očito je da na semantičkoj razini nema povezanosti niti semantičkog naslanjanja dviju riječi. U tom slučaju je pod utjecajem pučke etimologije došlo do fonetskog naslanjanja na riječ *griz*, jer je tokom integracije primijenjeno pravilo glasovne asimilacije njemačkih posuđenica sa završetkom [s] koje u bosanskom jeziku dobivaju oblike sa zvučnim [z] (Talanga, 2002, p. 207).

Elipsa

Kada govorimo o elipsi kao semantičkoj promjeni, bitno je razlikovati dva oblika:

- a) unutarjezičku elipsu koja se u jezik primaoca prenosi nepromijenjena i koja pod istim uvjetima kao i svi drugi modeli podliježe promjenama, npr. *hauba* < *Haube* (*Motorhaube* > *Haube*).
- b) elipsu koja nastaje u toku transsemantizacije, izostavljajući jedan strukturalni dio, odnosno jednu tvorbenu osnovu čije se značenje prenosi na drugi dio, npr. *Kombinirke* < *Kombinier(zange)*.

Primjenom elipse dobiveni su od njemačkih složenica slijedeći germanizmi: *bir-tija* < *Wirtshaus*, *cener* < *Zehnmarkschein*, *cvaniger* < *Zwanzigmarschein*, *cvaja* < *Zweimarkstück*, *cimer* < *Zimmerkamerad*, *drucker* < *Druckknopf*, *gepek* < *Gepäckraum*, *hauba* > *Haube*, *kombinirke* < *Kombinierzange*, *ler* < *Leerlauf*, *lozinka* < *Lösungswort*, *lug* > *Laugenbad*, *mider* < *Miederhöschen*, *pegla* < *Bügeleisen*, *terna* < *Backröhre*, *šiber* < *Schiebedach*, *šlag* < *Schlagsahne*, *štikla* < *Stöckelschuhe*, *štok* < *Türstock*, *štrample* < *Strampelhöschen*, *šverc* < *Schwarzhandel*, *treger* < *Gepäckträger*, *urar* < *Uhrmacher*, *ziherica* < *Sicherheitsnadel*.

Proširenje polja značenja

Kao i kod proširenja broja značenja, tako i kod promjene u značenjskom polju uvijek postoji neka veza između novog i starog značenja. Proširenje može nastati pod utjecajem raznih faktora, kao što su metafora, metonimija, pučka etimologija i elipsa. Promjene se, također, mogu kretati u smjeru pogoršanja (pejorizacije) i poboljšanja (melioracije).

Dok u proširenju broja značenja ima mnogo primjera sa tendencijom da će se i dalje proširivati broj, u značenjskom polju se jako malo mijenja. Naš korpus evidentira samo pet primjera: *bofl*, *puška*, *marka*, *Švabo* i *šerpa*.

Posuđenica *bofl* > *Bovel* potječe od riječi *Bovel* koja u njemačkom jeziku već ima pejorativno značenje niža klasa ljudi. Pod utjecajem metonimije, odnosno asocijacijom na nešto što je druga klasa, preneseno je i proširilo se značenje na ljude i na sve ostalo što može biti druga klasa ili škart.

Primjer zabilježen u našem korpusu je također leksem *puška* < *Büchse*. U njemačkom jeziku prvo značenje riječi *Büchse* je kutija ili limenka. Drugo značenje je lovačko oružje. Riječ *puška* je posuđenica koja je prenesena sa značenjem *lovačko oružje*, te se polje značenja proširilo na svako vatreno oružje.

Riječ *marka* > *Mark* u njemačkom jeziku označava *novčanu jedinicu u Njemačkoj*. Primjenom elipse došlo je u njemačkom jeziku do skraćivanja riječi i upotrebe eliptičnog izraza *Mark* sa značenjem *Deutsche Mark*. U bosanski jezik riječ je prenesena i potpuno integrirana, sa identičnim značenjem. Nakon što se u Bosni i Hercegovini uvela valuta *konvertibilna marka*, za bosansku novčanicu proširilo

se polje značenja te riječi na značenje *konvertibilna marka*, a također je ostalo i značenje *njemačka marka*.

Njemačka riječ *Schwabe* znači stanovnik pokrajine Schwaben u Njemačkoj. U bosanskom jeziku se pod pojmom *Švabo* > *Schwabe* podrazumijeva svaki Nijemac. Pridjev švapski se odnosi na opisivanje nečega specifičnog za Nijemce i cijelu Njemačku. U našem korpusu je riječ *Švabo* za razliku od *Nijemac* uvijek upotrebljavana sa pejorativnim značenjem. Ukoliko se govori o nečemu neutralnom ili ako se želi istaknuti neka primjerena osobina, koristi se riječ *njemački*, a neka negativnost se iskazuje riječju *Švabo* ili *švapski*.

Njemačka riječ *Scherbe* znači dio ili komad porculanske ili staklane posude. Riječ *Scherben* ima značenje saksije za cvijeće. Taj izraz se rijetko koristi u njemačkom jeziku jer je zamijenjen terminom *Vase* (vazna). Značenje riječi *Scherben* je zastupljeno samo u smislu polupani dijelovi neke posude. U bosanskom jeziku značenjsko polje te riječi se proširilo, pa se riječ šerpa odnosi na bilo koju posudu, porculansku, staklenu i slično, u kojoj se hrana iznosi ili priređuje miješanjem ili sličnim postupcima.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja adaptacije germanizama na semantičkoj razini pokazuju koliko je adaptacija germanizama u ovom polju složena, s obzirom da se ne radi o mehaničkom prilagođavanju, nego da ovo područje pripada ljudskom umu.

U korpusu je zabilježen jedan relativno neočekivan velik broj riječi kod kojih je došlo do proširenja značenja nakon integracije u bosanski jezik. Naime, istraživanjem produktivnosti integriranih njemačkih posuđenica pronašli smo, pored očekivane tvorbe novih riječi na fonološkoj i morfološkoj razini, jedan broj riječi kod kojih se tvori novo značenje jedne, već prihvaćene njemačke riječi. Ukupno smo pronašli 60 (13.2%) riječi kod kojih se semantičko značenje germanizma u bosanskom jeziku ne podudara sa značenjem izvornog njemačkog modela. Pronašli smo četiri jezička faktora koja su utjecala na promjene registriranih germanizama. To su: metaforika, metonimija, pučka etimologija i elipsa.

Posmatrajući rezultate koje smo dobili nakon detaljnog istraživanja adaptacije germanizama našeg korpusa, zaključili smo da na polju semantičke razine dolazi do najvećih promjena i da se germanizmi ne uklapaju uvijek u već postojeća semantička polja, nego stvaraju sebi nova mjesta. Možemo konstatirati da su integrirani germanizmi postali aktivni leksemi i sastavni dio bosanskog leksika, te se pravilima gramatičkih zakona razvijaju kao i sve ostale bosanske riječi.

LITERATURA

- [1] Anić, V., Goldstein, I. (1999). *Rječnik stranih riječi*. Novi liber: Zagreb.
- [2] Čedić, I. et al. (2007). *Rječnik bosanskog jezika*. Institut za jezik: Sarajevo.

- [3] Dragičević, D. et al., (2005). *Sustavna obrada posuđenica u hrvatskom jeziku*. Globus: Zagreb.
- [4] Drosdowski, G. (1989). *Deutsches Universalwörterbuch*. Dudenverlag: Mannheim.
- [5] Ernst, P. (2004). *Germanistische Sprachwissenschaft*. UTB basics: Wien.
- [6] Filipović, R. (1977/78). *Tuđice i jezična kultura*. Jezik, god XXV, 5, Zagreb, str. 138–142.
- [7] Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*. JAZU – Školska knjiga: Zagreb.
- [8] Isaković, A. (1993). *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*. Svjetlost: Sarajevo.
- [9] Kapetanović, A. (2005). *Historizmi i semantičke promjene*. Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 31: Zagreb, str. 153–163.
- [10] Klaić, B. (1974). *Veliki rječnik stranih riječi*. Zora: Zagreb.
- [11] Memić, N. (2006). *Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo*. Peter Lang: Frankfurt am Main.
- [12] Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU: Zagreb.
- [13] Stojić, A. (2006). *Semantička prilagodba nadregionalnih njemačkih posuđenica na primjeru imenica*. Fluminensia, god. 18, br.1, Rijeka str. 53–63.
- [14] Talanga, T. (2002). *Pučka etimologija među nekim njemačkim posuđenicama*.

SEMANTIC CHANGES OF GERMANISMS AFTER INTEGRATION INTO BOSNIAN LANGUAGE

ABSTRACT

This paper will present the results of research of Germanisms used in the language of the most widely read newspapers in Bosnian-speaking region of Bosnian Krajina.⁹ These are the daily newspaper "Dnevni Avaz" and weekly local newspapers "Krajina", "Moja Sana" and "Reprezent" (published in the period 2008–2011). The study was conducted on 6730 extracted Germanisms.

The integration process of foreign words into Bosnian language can be analyzed from different aspects. Word that is lent becomes a model which gets replicated

⁹ This text is an excerpt from the MA thesis *Germanisms in the press of Bosnian Krajina*, Hatidže Burnić, Faculty of Humanities of „Džemal Bijedić“ University of Mostar.

in the language of the recipient. Replica must be adapted to the linguistic system to which it is introduced. It adapts to different language levels. This paper will show the adjustment of Germanisms on the semantic level. The main objective of this paper is to determine the semantic changes through which the loanwords from German language pass after integration into the system of Bosnian language.

Key words: Germanisms, semantic adaptation, primary and secondary phase.

Sanja Merzić

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

e-mail: sanja.merzic@unmo.ba

UDK 811.163.43 *' 342

811.111'342

ALOFONI U BOSANSKOM I ENGLESKOM STANDARDNOM JEZIKU

SAŽETAK

U radu smo prikazali upotrebu alofona u standardnom bosanskom i engleskom jeziku, ukazali smo na primjere alofonije u oba jezika te smo usporedili prisustvo alofona u bosanskom jeziku u odnosu na hrvatski i srpski jezik. Također smo prikazali koje uslove je neophodno ispuniti da bi došlo do ovog procesa.

Kako bismo mogli govoriti o alofoniji, definirali smo pojmove fonologije, fonetike, fonema i, posebno, alofona.

Ključne riječi: alofoni, bosanski, hrvatski, srpski i engleski standardni jezik, status, funkcija.

UVOD

Zašto upravo da odaberemo alofoniju kao temu rada? Da li je moguće uporediti ovu pojavu u dva jezika, bosanskom i engleskom? Zašto do nje dolazi, odnosno koji se preduslovi moraju ispuniti za njenu realizaciju? Koje alofone pronalazimo i kakav je njihov status i funkcija u oba izučavana jezika? Kako alofonija utječe na glasovni sklop jednog jezika te u kojoj mjeri je zastupljena u analiziranim primjerima su neke od tema koje smo izučavali u toku rada.

Da bismo mogli govoriti o alofonima u bosanskom i engleskom jeziku, najprije je potrebno spomenuti šta su to fonetika i fonologija kao lingvističke discipline koje se bave izučavanjem ove gramatičke jedinice, a zatim i šta su fonema i glas, kao neminovnosti za postojanje alofona.

Prema *Gramatici bosanskoga jezika* riječ fonologija dolazi od grčke riječi phone = glas i logos = riječ, govor, nauka, a označava *lingvističku disciplinu koja proučava glasove kao razlikovne jedinice*, dok fonetika *posmatra glas kao fiziološko-akustičku pojavu* (Jahić, Halilović, Palić, 2000, p. 84).

Dok je fonem najmanja jedinica koja je nosilac razlike u značenju u fonologiji, koja se glasovno ostvaruje kao glas, alofon nije nosilac razlike u značenju, već samo različita mogućnost izgovora istog glasa.

ALOFONI U BOSANSKOM JEZIKU

Alofoni u hrvatskom i srpskom jeziku

Budući da je u dostupnoj literaturi koja se bavi tematikom alofona u bosanskom jeziku jako malo rečeno o ovoj oblasti, kao „nužno zlo“ javlja se potreba da konsultiramo literaturu iz drugih jezika, srpskog i hrvatskog, čiji su lingvisti mnogo više pisali na navedenu temu.

Smatram da takvu privilegiju sebi možemo dopustiti na osnovu poređenja koje smo izvršili izučavajući literaturu iz sva tri jezika. Usporedbom je učeno da je o alofonima pisano gotovo isto u svim standardima, što će biti i prikazano u radu.

Što se tiče bosanskog jezika, jedini izvor koji smo uspjeli pronaći, a vezan je za pojavu alofona, je prethodno spomenuta *Gramatika bosanskog jezika*. Njeni autori navode alofone triju fonema: /n/, /g/ i /š/. Ove foneme se ostvaruju kao alofoni [ŋ], [k] i [š'] u sljedećim primjerima:

1. U riječima *Ana* i *Hanka*, fonem /n/ se ostvaruje različito. U prvom primjeru to je dentalni fonem /n/, a u drugom velar, odnosno alofon [ŋ] koji se na ovaj način realizira jer se našao ispred velarnog /k/.
2. U rečenici *On je moj dobar drug*, fonem /g/ je izgovoren zaista onako kako se i izgovara, dok će u rečenici *Moj dobar drug će doći*, fonem /g/ biti ostvaren kao [k], odnosno kao alofon foneme /g/, jer našao ispred suglasnika /ć/.
3. Ako usporedimo riječi *šuma* i *iščem*, primijetiti ćemo da se fonem /š/ drugačije realizira u obje riječi. U prvom slučaju to je zaista fonem /š/, a u drugom slučaju radi se o alofonu foneme /š/, tj. [š'], čiji je izgovor, kao i u slučajevima prethodnih glasova, uslovljen pojavom glasa poslije njega, u ovom slučaju umekšanog, palatalnog glasa /ć/.

Za razliku od *Gramatike bosanskog jezika* u *Hrvatskoj gramatici* navodi se šest alofona: [ŋ], [ʒ], [ɣ], [F], [š], [ž]. Navedeni alofoni predstavljaju različit izgovor fonema /n/, /c/, /h/, /f/, /š/, /ž/. Budući da je o alofonima [ŋ] i [š] nešto više rečeno kada smo govorili o ovoj pojavi u bosanskom jeziku, te da su isti potkrijepljeni primjerima, smatramo da njihovo tumačenje nije potrebno ponavljati. Stoga ćemo se fokusirati na preostale alofone:

1. Alofon [ʒ] predstavlja različito ostvarenje foneme /c/ kada se ovaj fonem nađe na kraju jedne riječi, a ispred druge koja počinje zvučnim suglasnikom. Npr. *Zec bi ušao u kućicu* [Zeʒ_bɪ...].
 2. Alofon [ɣ] predstavlja različito ostvarenje foneme /h/, a alofon [F] foneme /f/. Do različitog izgovora ovih fonema dolazi kada se nađu u istoj poziciji kao i fonem /c/. Npr. *Ugledah ga* [Ugledaɣ_ga], odnosno *Šef ga je pohvalio* [šeF ga....].
 3. Fonem /ž/ ostvaruje se kao alofon [ž] ispred fonema /đ/, npr. *grožđe* [grožđe].
- Što se tiče srpskog jezika, kao osnovnu literaturu koristili smo knjige *Gramatika*

srpskoga jezika, udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole, autora Živojina Stanojčića i Ljubomira Popovića i *Osnovi fonologije srpskoga književnog jezika*, autora Radoja Simića i Branislava Ostojića. Obje grupe autora kao primjer alofonije navode upotrebu foneme /n/, pa Simić i Ostojić kažu da: „Velarni izgovor nazala u „banka“, „Anka“, „danga“, „rang“ nije slobodan već uslovljen dodirom sa velarnim *k*, odn. *g* — *glasovnim kontekstom*“ (Simić, Ostojić, 1998, p. 127), a Stanojčić i Popović da „Jedino fonema *n* ima dva načina izgovora i oni zavise od foneme koja dolazi posle nje. Tako je *n* u reči *nana*, *nena*, *neću*, *nisam* — alveolarno-nosna, a u rečima *banka* i *parking*, tj. ispred *k* i *g* — zadnjonepčano-nosna varijanta foneme što je za njenu funkciju obeležavanja značenja bez uticaja“ (Stanojčić, Popović, 2005, p. 39).

Na osnovu navedenog, možemo zaključiti da autori iz sva tri jezika kao primjer alofonije uglavnom navode različito ostvarenje foneme /n/ kao alofona [ŋ]. Također moramo istaknuti da u proučavanju navedene oblasti prednjači *Gramatika hrvatskog jezika* već spomenutih autora.

Iako je naslov ovog poglavlja *Alfoni u bosanskom jeziku*, iz prethodno spomenutih razloga bilo je nužno spomenuti njihovu pojavu u hrvatskom i srpskom jeziku. Nakon što smo to i učinili, kao imperativ se javlja potreba da prikažemo njihovu upotrebu i u engleskom jeziku, budući da je to jedna od osnovnih tema ovog rada.

ALOFONI U ENGLESKOM JEZIKU

Kao i u bosanskom jeziku, alofoni u engleskom jeziku predstavljaju drugačiju realizaciju iste foneme. Suprotno od fonema, oni ne unose razliku u značenje i govornici ih čuju kao iste zvukove. Dva ili više zvukova su alofoni iste foneme ako ispunjavaju sljedeće uslove:

- a) imaju predvidljivu, komplementarnu, odnosno dobru raspodjelu,
- b) ne stvaraju suprotnost u značenju; i
- c) fonetski su slični. (Kačmaz, prezentacija u PowerPointu)

Kaçmaz navodi primjer alofonije foneme /t/ u engleskom jeziku. Ovaj fonem se ostvaruje u četiri varijante i to kao: [t^h], [ɾ], [tʰ], [t]. Kao alofon [t^h] se realizira na početku riječi i ispred naglašanih slogova: *table* (stol), *until* (dok, do). Kao alofon [ɾ] se realizira između vokala kada je drugi vokal nenaglašen: *better* (bolji), *butter* (maslac). U obliku [tʰ] se pojavljuje na kraju riječi: *caught* (uhvaćen), *pit* (jama, rupa), a u obliku [t] u ostalim pozicijama: *stop* (stati), *street* (ulica).

Isti autor navodi i primjer alofonâ foneme /l/, koji se se ostvaruju kao [ɫ], [l̥], [ɫ̥], [l]. U obliku [ɫ] se javlja na kraju riječi: *file* (dokument, spis), *all* (svi), u obliku [l̥] kada je suglasnik koji prethodi bezvučan: *flight* (let), *discipline* (disciplina), u obliku [ɫ̥] kada je glas koji slijedi [θ]: *wealth* (bogatstvo), *health* (zdravlje), a u obliku [l] u ostalim pozicijama: *listen* (slušati), *allow* (dozvoliti).

Nakon što smo prikazali upotrebu alofona u bosanskom i engleskom jeziku, idući korak je da prikažemo status i funkciju alofona u bosanskom u odnosu na engleski standardni jezik, što je tema narednog poglavlja

STATUS I FUNKCIJA ALOFONA U BOSANSKOM STANDARDNOM JEZIKU U ODNOSU NA ENGLISKI STANDARDNI JEZIK

Na osnovu prikazanog u prethodnim poglavljima možemo zaključiti da je položaj, odnosno status alofonâ u oba jezika najprije uslovljen etimologijom same riječi u kojoj se javljaju, a naročito mjestom fonema u toj riječi, tj. fonemima koji se javljaju prije ili poslije njih.

S tim u vezi, ako bismo posmatrali riječi *Hanka* i *mana* sa aspekta ekspresivnosti u bosanskom jeziku, mogli bismo reći da prva riječ postiže bolju izražajnost, privlači više pažnje i nosi mnogo više leksičke punoće u odnosu na drugu. Druga riječ, posmatrana iz tog ugla, odaje dojam uobičajenosti, nečega što čujemo svaki dan, što u nama ne budi nikakvu posebnu emociju. Prema tome, za alofone u bosanskom jeziku možemo reći da imaju i izvjesnu funkciju otvaranja i oslobađanja naše misli i jezika kojim se ta misao prenosi. Oni, usuđujemo se reći, djeluju onomatopečki, oživljavaju naš izraz i dopuštaju mu da oživi.

S druge strane, po našem mišljenju, alofoni ne postižu ovu funkciju u engleskom jeziku, npr. *table*, *caught*. Kao i bosanska riječ *mana* zadržavaju svojstvo običnosti i bezekspresivnosti.

Još nešto što je privuklo našu pažnju jeste da u engleskom jeziku jedan fonem ima mnogo više alofona nego u bosanskom jeziku, za koji je karakteristično da jedan fonem ima i jedan alofon. Primjera radi, u engleskom jeziku fonem /t/ ima četiri različita ostvarenja, kao i fonem /l/, dok u bosanskom jeziku fonem /n/ ima samo jedno različito ostvarenje.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U ovom radu prikazali smo pojavu alofonije u bosanskom i engleskom jeziku s osvrtom na istu pojavu u hrvatskom i srpskom jeziku. Prikazali smo status i funkciju alofona u bosanskom jeziku u odnosu na engleski jezik. Uočili smo da je o alofonima mnogo više pisano u hrvatskom u odnosu na bosanski i srpski jezik. Naveli smo primjere alofonije u analiziranim jezicima te uslove u kojima do nje dolazi.

Primijetili smo, kao što smo već spomenuli, da pojava alofonije u svim navedenim jezicima zavisi prvenstveno od fonema koji okružuju glas koji se ostvaruje kao alofon. Uočili smo da se fonemi i alofoni obilježavaju isto u oba jezika, fonemi kosim crtama (/ /), a alofoni uglastim zagradaama ([]).

U zaključku rada istaknut ćemo potrebu za daljnjim istraživanjem alofona u bosanskom jeziku, te potrebu komparacije njihove upotrebe u svjetskim jezicima,

a sve s ciljem širenja obzora i jezičkog znanja. Mi smo učinili jedan korak poređenjem alofona u bosanskom i engleskom jeziku te se nadamo da će slična/ista tema biti predmetom i budućih istraživanja.

LITERATURA

- [1] Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević V., Zrika, M. (1997). *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Školska knjiga: Zagreb.
- [2] Jahić, Halilović, Palić, (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe: Zenica.
- [3] Kačmaz, T. (preuzeto 7.5.2012). *Allophones*, prezentacija u PowerPoint-u.
- [4] Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (2005). *Gramatika srpskoga jezika, udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Beograd.
- [5] Simić, R., Ostojić, B. (1998). *Osnovi fonologije srpskoga književnog jezika*. ODP Štamparija Trebinje: „Trebinje“; Univerzitet Crne Gore, Podgorica, Trebinje.

ALLOPHONES IN BOSNIAN AND ENGLISH STANDARD LANGUAGE

ABSTRACT

In our study we have shown the use of allophones in standard Bosnian and English language. We have drawn attention to examples of allophony in both languages and compared presence of allophones in Bosnian in reference to Croatian and Serbian language. Also, we presented conditions needed for the occurrence of this process.

In order to analyze allophony, we gave definitions of phonology, phonetics, phoneme and, especially, allophone.

Key words: allophones, Bosnian, Croatian, Serbian and English standard language, status, function.

doc. dr. Ljubomir Milutinović
Filozofski fakultet, Banja Luka
e-mail: jubomilutinovic@yahoo.com

UDK 371.3 : 821

METODIČKI PRISTUP PRIPOVIJECI KAD JEČAM ZAŽUTI, ALEKSE MIKIĆA, U TRADICIONALNOJ I INTERAKTIVNOJ NASTAVI

SAŽETAK

U radu se razmatra metodički pristup pripovijeci „Kad ječam zažuti“, A. Mikića, u tradicionalnoj i interaktivnoj stvaralačkoj nastavi, s osvrtom na metodičku strukturu po kojoj bi čas imao uvod, glavni dio i završni dio. Međutim, mnogo funkcionalniju podjelu časa na metodičke etape ponudio je prof. Vuk Milatović. Veoma je operativna i cjelovita, a uz to se može modelirati i prilagođavati prirodi svakog proznog teksta.

Ponučene etape upućuju na sažeto kazivanje osnovnih podataka o piscu, izražajno čitanje koje podstiče učenika na razumijevanje pripovijetke, saznavanje književnoumjetničkih vrijednosti i isticanje osjećanja koja su podstakla ličnost na plemeniti postupak.

U radu se dalje naglašava odnos savremene škole i dosadašnje nastave koja se uglavnom temeljila na predavačko-ispitivačkoj ulozi profesora razredne nastave. Savremena škola nudi nove metode i oblike rada, i rad u parovima, koji omogućava učenicima razgovor i razmjenu mišljenja kako bi samostalno mogli da rješavaju postavljene probleme na nastavnim listićima.

Ključne riječi: tradicionalna nastava, interaktivna nastava, pripremni razgovor, izražajno čitanje, rad u parovima, nastavni listići.

UVOD

Na strukturu časa i metodičku organizaciju utiče priroda samog teksta. Profesor razredne nastave treba da zna i da osjeti šta je zajedničko u metodičkom pristupu književnim tekstovima, a šta posebno analizi određenog teksta. Postoje različita mišljenja o tome kako treba da izgleda metodička struktura časa obrade pripovijetke. Najprihvatljivija je pedagoška struktura po kojoj bi čas obrade pripovijetke imao tri dijela: uvod, glavni dio i završni dio časa. Mnogo je funkcionalnija i operativnija podjela časa na metodičke etape. Jednu takvu strukturu časa po metodičkim etapama ponudio je Vuk Milatović. Ona je veoma operativna i cjelovita, a uz to može se modelirati, tj. prilagođavati prirodi svakog teksta.

Intelektualno-emocionalna priprema (pripremni razgovor)

Ova etapa časa svodi se na sažeto kazivanje osnovnih podataka o autoru i njegovom stvaralaštvu, s akcentom da je u njegovim zbirkama pripovijedaka naglašena tematika iz NOB-a. Treba upoznati učenike da je oslobodilačka borba u Drugom svjetskom ratu imala narodni karakter, jer je narod shvatajući značaj borbe pomagao vojsku i masovno se uključivao u njene redove. Istaknućemo da ova pripovijetka zahvata poslijeratnu tematiku, pripovijedajući o nemaštini i gladi, ljudskom razumijevanju i praštanju, o djeda Simi i dječaku čiji je strah bio neizmjeran. Zainteresovaćemo učenike da se zapitaju šta sve čovjeka podstiče da pomogne kad zatreba. Zahtjevaćemo od učenika da razmisle kako pomoći drugome i kako to učiniti kada mora i sam za isto da se žrtvuje. Upitaćemo ih da li su čuli za slučajeve identične navedenom, u kojima je čovjek pomagao čovjeku u nevolji, kao što je to činio djed Simo. Na osnovu nekih primjera saznaćemo šta sve čovjeka može podstaći na iskreno saosjećanje sa nekim plemenitim ljudskim činom.

Izražajno čitanje

Izražajno čitanje podstiče učenika na razumijevanje pripovijetke i njene umjetničke vrijednosti. Izražajnim čitanjem se izazivaju mnogi doživljaji, sjećanja, bolne slike djetinjstva, plodovi krušaka, veliko srce djeda Sime i dječakova kajanja zbog svojih postupaka. Jednom riječju, izražajnim čitanjem se postiže doživljaj umjetničke pripovijetke.

Razgovor o doživljenosti priče

Doživljavanje pripovijetke i saznavanje umjetničkih vrijednosti umnogome zavisi od izražajnog čitanja nastavnika. Prvo čitanje treba da bude izražajno i doživljeno kako bi se otkrilo ljudsko razumijevanje i praštanje.

Tok časa

Sjećanje

Nakon izražajnog čitanja za očekivati je da će učenici prihvatiti pripovijetku kao dubok emocionalni i potpun estetski doživljaj. Naravno, u tome ćemo im pomoći odgovarajućim pitanjima, koja moraju biti kratka i jasna. Mišljenja smo da bi ranije generacije učenika daleko bolje odgovarale na ova pitanja iz razloga što su mnogi i sami doživljavali ovakve, ako i ne teže situacije.

Šta je natjeralo pisca da se sjeća, čak i nehotice djeda Sime i njegove kruške? Odgovor je: glad, bolno djetinjstvo i doživljaji vezani za to, koji su ostavili neizbrisive tragove na osjetljivoj dječakovoj duši. Gledano sa ove vremenske distance, kod čovjeka se bude emocije i saznanja da je na ovim prostorima bilo uvijek patnje i stradanja. Preživjeti, opstati i nastaviti težak životni put, bila je hrabrost i umjetnost. Ipak, ovakvi događaji obogaćuju ljudsku dušu. Sjećanjem na te dane pisac nam je iznjedrio jednu predivnu priču iz koje je moguće izvući puno pouka.

Bolna slika djetinjstva

Veći broj učenika će se identifikovati sa dječakom. Koristeći narasle emocije kod učenika, možemo ih iskoristiti za razvijanje vaspitnih komponenti. Na primjer: kad jedeš sendvič, tvoj te drug gleda. Razmisli o tome da li je gladan? Podijeli sa njim, biće obojici slađe. Pobudiće to, nekada u životu sjećanje (prijatno ili neko drugo). Svaka rečenica iz ovog dijela priče je slikovita, jasna, izaziva dublje razmišljanje i saosjećanje: „Te godine bilo je mnogo dana kad u kući nije bilo ni trunke brašna. A zaraditi novaca za hranu otac nije mogao” (Mikić, 1999, p. 110). Međutim, u toj bijedi nije bio svako u istoj situaciji. Neko je bijedu podnosio lakše (ko je imao voće), neko teško. I ovdje se može vaspitno djelovati na djecu dopunjujući tumačenje stihovima Jovana Jovanovića Zmaja:

*“Gdje god nađeš zgodno mjesto,
tu drvo posadi!
A drvo je blagorodno,
pa će da nagradi.”
(Sadi drvo)*

Plodovi krušaka su neodoljivo mamili

Prethodi jedan dio priče koji ima posebnu specifičnu težinu. „Kruške su na granama sve žutjele, mamile nas iz daljine, a mi djeca, na njih željno gledamo preko plota” (Mikić, 1999, p. 110). Ove riječi govore sve. Ipak, ne bi bilo neprimjerno ako bismo s ovim povezali dječja iskustva. I u ovom dijelu priče moguće je formulisati nekoliko vaspitnih momenata. Jedan od njih bio bi: Ne uzimaj tuđe bez pitanja! Ali, ovdje je glad i sve ono što je prati prisutno. Analiziraćemo razgovor piščevih roditelja. Dvoje ljudi, oboje zreli, imaju potpuno suprotna mišljenja. Iliju Radina vodi milicija, jer je obio prodavnicu, uzeo vreću brašna, jer mu djeca danima nisu okusila parče hljeba: „Nije, kažu, više mogao da gleda očima kako se djeca previjaju od gladi” (Mikić, 1999, p. 110). Ovdje je prilika da isprobamo dječja mišljenja – da li je ili nije Ilija Radin lopov!?

Veliko srce djeda Sime

U trenucima iskušenja poznaju se pravi ljudi, ili: “U dobru je lako dobro biti, /Na mucu se poznaju junaci!”, rekao je veliki pjesnik. I djed Simo je takav. On je brinuo o krušci. Kada su plodovi sazrijevali opleo je kolibicu i sačuvao rod.

Dječak/pisac je iskoristio jedan momenat kada je djed Simo ušao u kuću (nabrao je puna njedra krušaka). I ovaj dio veoma je pogodan za analizu. Opisujem kako dječak prilazi drvetu, kako se brzo penje, bere kruške, baca pogled prema Siminoj kući, sjeća se očevih riječi i Ilije Radina kako ga vodi milicija brašnjavog i postidehog.

Posebni su momenti kad djed Simo izlazi iz kuće, dešavanja sa dječakom i, najzad, plemeniti Simin postupak.

Dječak se postidio zbog svojih postupaka

Patrijarhalno vaspitan dječak je doživio veliku neprijatnost. Stid do bola, strah od posljedica. I, ko zna šta bi sve sa njim bilo da se nije pojavio plemeniti čovjek kao što je djed Simo. Koliko bi se djece danas postidjelo u sličnoj situaciji!? No, to je pitanje koje zaslužuje posebnu analizu.

Ovaj dio priče sadrži i neke momente, pomalo komične prirode. Između ostalih to su zbunjenost dječaka, otkopčavanje kaiša i prosipanje krušaka. I ovdje postoje mogućnosti da testiramo djecu, šta bi ko i kako uradio u sličnoj situaciji.

Iskrsne mi pred očima visoka kruška sa žutim plodovima

Kakve su ožiljke na dječakovoj psihi ostavili događaji iz djetinjstva, ilustruje nekoliko rečenica na samom kraju priče: „Ali uvijek kad ječam počne da žuti, ja se sjetim tog doživljaja. Pred očima mi iskrsnu gladne oči moje braće i sestara koje nijemo traže, mole... Iskrsne mi pred očima i visoka kruška sa žutim plodovima. I djed Simo kako me miluje i svojim rukama trpa kruške u moja njedra” (Mikić, 1999, p. 112).

Poslije ovakve slike, mišljenja smo da treba obazrivo postupati sa djecom i mladim ljudima. Ono što dijete zapamti, što ga opeče, ko mu nanese nepravdu, doživotno ga se sjeća i u njemu budi mržnju i revanšizam.

Prepričavanje teksta

Pretpostavljamo da će učenici nakon izražajnog čitanja shvatiti pripovijetku kao jedan emocionalni doživljaj, pa ćemo ih adekvatnim pitanjima podstaći da prvo razumijevanje teksta iskažu ka analitičkosintetičkom proučavanju kompozicionih elemenata njegove umjetničke strukture.

Domaći zadatak

Podstaći ćemo učenike da se sjetе primjera ljudske solidarnosti iz života ili književnoumjetničkog djela i da o tome napišu domaći zadatak. Težište zadatka treba da bude na prikazivanju osjećanja koja su ličnost podstakla na plemeniti postupak. Tema bi mogla da glasi: Ko dobrotu sije, ljubav žanje.

INTERAKTIVNO UČENJE U STVARALAČKOJ NASTAVI, KAD JEČAM ŽUTI ALEKSE MIKIĆA

Savremena škola ne može se zamisliti bez krupnije promjene uloge profesora razredne nastave i učenika u nastavnom procesu. Dosadašnja nastava uglavnom se temeljila na predavačko-ispitivačkoj ulozi profesora. Ovaj prevaziđeni oblik

rada mora ustupiti mjesto profesoru organizatoru, instruktoru i koordinatoru čiji je osnovni zadatak stvaranje uslova za stvaralački rad učenika.

Nove metode i oblici rada omogućavaju učeniku da postaje subjekat obrazovnog rada, da se kod njega razvija samostalnost, nezavisnost i sposobnost iznalaženja većeg broja ideja i rješenja u radu. Rad u parovima omogućava učenicima razgovor i razmjenu mišljenja kako bi samostalno mogli da rješavaju postavljene probleme na nastavnim listićima. Smatramo da ovakav oblik rada ne bi trebao da predstavlja veći problem za učenike.

Nastavni predmet: Srpski jezik

Razred: III

Nastavna jedinica: *Kad ječam žuti* Alekse Mikića

Tip časa: obrada (dva časa)

Prvi čas: sadržajna analiza pripovijetke

Drugi čas: estetska, psihološka i etička analiza pripovijetke

Oblici rada: frontalni, rad u parovima, individualni i grupni rad

Nastavne metode: razgovor, učenje otkrivanjem, rad na tekstu

Nastavna sredstva: čitanka, nastavni listići, kreda

Ciljevi

Vaspitni: Doživljavanje jednog izuzetno teškog doba, „života i smrti“, kada je u ime straha i stida, ukrasti ili ne, život bio ugrožen.

Obrazovni: Razvijanje verbalno-lingvističkih, stvaralačkih i vizuelno-prostornih sposobnosti učenika, te mogućnost transformacije teksta u nešto novo i drugačije; razvijanje sposobnosti zaključivanja i apstraktnog rezonovanja; doživljavanje i razumijevanje književnoumjetničkog teksta.

1. korak: Motivacija za rad

Na plakatu ili na tabli ispisana je narodna poslovice Ko dobro sije, ljubav žanje. Omogućiti svim učenicima da pročitaju tekst. Vodi se kratak razgovor o tome kako su razumjeli ovu poslovice.

2. korak: Isticanje cilja časa i stvaranje uslova za nastavak rada

Zatražiću da neko još jednom glasno pročita narodnu poslovice. “Djeco, danas ćemo učiti priču Alekse Mikića u kojoj se govori o čovjeku koji je sijao dobrotu, kako kaže narodna poslovice. Ako je vjerovati u to što kaže narodna poslovice kad neko posije dobrotu, šta on žanje? Da vidimo, da li je tako bilo, u priči koja slijedi? Pažljivo slušajte!” Na tabli pišem naslov priče Kad ječam žuti.

3. korak: Interpretativno čitanje

Interpretativno čitanje profesora izaziva mnoge doživljaje, sjećanja, bolne slike djetinjstva, plodove krušaka i dječakova kajanja zbog svojih postupaka.

4. korak: Razgovor o doživljaju

Vodim kratak razgovor u kojem provjeravam kako se učenicima dopala priča, kako se osjećaju (da li su tužni, veseli, ravnodušni), da li su spremni i raspoloženi da rade i budu aktivni, da li su razumjeli priču.

5. korak: Formiranje parova Formiranje parova (26 učenika – 13 parova) prema mjestu sjedenja. Dijelim listiće na kojima su napisana pitanja.

Parovi: 1, 4, 7, 10 i 13
(listić sa pitanjima)

1. Navedi likove priče:

a) glavne _____

b) sporedne _____

2. U koje doba se dešava radnja ove priče?

3. Šta je dječaka neodoljivo mamilo?

4. Onaj ko priča ovu priču, odavno je odrastao čovjek. Koga se on uvijek rado sjeća?

a) samo oca

b) samo djeda Sime

c) i oca i djeda Sime

Zaokruži šta je tačno.

Parovi: 2, 5, 8 i 11
(listić sa pitanjima)

1. Porodica o kojoj govori dječak bila je:

a) bogata

b) siromašna

Zaokruži što smatraš ispravnim!

2. Navedi ime čovjeka koga su sprovođili žandarmi!

3. Pronađi dio priče i rečenicu koja govori o odluci dječaka da se popne na djeda Siminu krušku. Prepiši je!

4. Onaj ko priča ovu priču, odavno je odrastao čovjek. Koga se on uvijek rado sjeća?

- a) samo oca
- b) samo djeda Sima
- c) i oca i djeda Sima

Zaokruži što smatraš ispravnim!

Parovi: 3, 6, 9 i 12

(listić sa pitanjima)

1. Kada je nabrao kruške, dječak se u strahu odjednom sjetio:

- a) oca
- b) vezanog, brašnjavog susjeda Ilije
- c) i jednog i drugog

2. Otac je saznao istinu o onom što se desilo:

- a) tačno
- b) netačno

Zaokruži što smatraš neispravnim!

3. Napiši ime pisca ove priče.

4. Onaj ko priča ovu priču, odavno je odrastao čovjek. Koga se on uvijek rado sjeća?

- a) samo oca
- b) samo djeda Sima
- c) i oca i djeda Sima

Zaokruži što smatraš ispravnim!

6. korak: Samostalni rad parova

Svaki par se dogovara i utvrđeni odgovor piše na listić. U sklopu ovog (centralnog) dijela časa biće i odgovora na pitanja. Po jedan član svakog para čita pitanje i napisani odgovor. Ako nije tačan, profesor bilježi broj pitanja i broj listića. Ispravne odgovore na takva pitanja zajednički će pronaći u razgovoru sa profesorom.

7. korak: Domaći zadatak

Pročitajte kod kuće još jednom priču i otkrijte čemu nas ona uči. Napišite to svojim riječima.

Drugi čas*Estetska, psihološka i etička analiza štiva*

Razgovor o radu na proteklom času. Najaviti cilj časa. Danas ćemo raditi u grupama. Formirati četiri grupe (tri grupe po sedam učenika i jedna grupa od pet učenika) s nastojanjem da u svakoj grupi budu zastupljeni učenici svih nivoa znanja i sposobnosti.

*Zadaci po grupama***I grupa**

Na hamer papiru izdvojite riječi i kraće rečenice koje opisuju i dočaravaju ljude, prirodu i pojave u prirodi, a spominju se u priči (estetska analiza). Primjeri: polje ječma, zreli plodovi kruške, izgled susjeda Ilije koga vezanog sprovode žandarmi, preplašeni i uplakani dječak.

II grupa

Pronađi riječi i kraće rečenice koje opisuju sjećanja (stanja) zabrinutog oca, uhapšenog susjeda Ilije, dječaka (dok je brao kruške u susretu sa djedom Simom). Zatim, na nivou koji je primjeren djeci ovog uzrasta, pokušati analizirati postupke: dječaka, djeda Sime, susjeda Ilije (etička analiza); možda utvrditi razloge „za“ i „protiv“ tih i takvih postupaka, i slično.

III grupa

Na hamer papiru ispisati rečenicu iz priče Jednog popodneva, gledajući u krušku, primijetih da djed Simo uđe u kuću. Djeco, vi znate kako se priča završila. Pokušajte osmisliti drugačiji kraj priče i kratko to napišite na ovom listiću.

IV grupa

Ova grupa će na hamer papiru ilustrovati priču. Papir će biti podijeljen na četiri dijela.

1.	2.
3.	4.

Predviđeno vrijeme za rad iznosi oko 30 minuta, dok je preostalih 10–15 minuta namijenjeno za izvještavanje.

LITERATURA

- [1] Bajić, L.J. (1998). *Odabrane nastavne interpretacije*. Beograd.
- [2] Cicmil, R. (1999). *Umetnička pripovetka u nastavi književnosti: metodološki i metodički pristup*. Novi Sad.
- [3] Dimitrijević, R. (1955). *Nastava maternjeg jezika i književnosti*. Sarajevo.
- [4] Ilić, P. (1983). *Učenik, književno delo, nastava*. Zagreb.
- [5] Milatović, V. (1993). *U knjizi: Metodika razredne nastave*. Đorđe Lekić. Beograd.
- [6] Nikolić, M. (1998). *Metodika nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti*. Beograd.
- [7] Rosandić, D. (1986). *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb.
- [8] Vučković, M. (1993). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti u mlađim razredima osnovne škole*. Beograd.

IZVORI

- 1) Mikić, A. (1999). *Kad ječam žuti*. Cit. po: Branko Savić, Vuk Milatović, Petar Đaković, Čitanka za treći razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva: Srpsko Sarajevo.

A METHODOICAL APPROACH TO THE STORY *WHEN BARLEY BECOMES YELLOW*, BY ALEKSA MIKIĆ, IN TRADITIONAL AND INTERACTIVE TEACHING

ABSTRACT

This paper discusses a methodical approach to the story When barley becomes yellow, by A. Mikić, in traditional and interactive creative teaching, with emphasis on methodical structure in which the class has an introduction, main part and final part. However, a more functional division of the methodic stages of a class was offered by professor Vuk Milatović. It is very operational and complete, and it can be modeled and adapted to the nature of any prose text. The offered stages refer to a concise narration of the basic data on the writer, expressive reading that encourages students to understand the story, learning literary and artistic values and highlighting the feelings that have inspired the character to perform a noble deed. The paper further emphasizes the connection between contemporary school and previous teaching practice which was mainly based on a lecturing and examining role of a primary school teacher. The contemporary school offers

new methods and forms of work and pairwork, which allows students to talk and exchange views in order to be able to independently solve problems set in instructional sheets.

Key words: traditional teaching, interactive teaching, preparatory conversation, expressive reading, pairwork, instructional sheets.

mr. sc. Elmida Burina

UDK 32 : 355.356 NATO

„SMART DEFENSE“ („PAMETNA ODBRANA“) KAO MOGUĆNOST RAZVOJA REGIONALNE SARADNJE

SAŽETAK

Zbog teške finansijske i ekonomske krize, koja za direktnu posljedicu ima restrikciju budžetskih sredstava za sistem odbrane, i jaza između Amerike i EU, NATO razvija koncept „Smart Defense“ („Pametna odbrana“) kao način da se za manje novca dobije više i postigne veća kooperativnost između država članica Saveza.

Autor u svom radu, kroz dijelove i prioritete „Pametne odbrane“, predstavlja mogućnost razvoja regionalne saradnje između zemalja članica Saveza i kandidata za članstvo, vodeći se realizacijom novog akcionog programa NATO-a u okviru koncepta „Pametne odbrane“, a da se pri tome utjecaj nedostatka sredstava ne odrazi negativno na sistem odbrane. Državni, odnosno nacionalni odbrambeni prioriteti se postavljaju kao cilj i u saradnji sa NATO-om traže se zajednička rješenja za multilateralne probleme.

Ključne riječi: NATO, „Pametna odbrana“, regionalna saradnja, nacionalni suverenitet.

UVOD

NATO (North Atlantic Treaty Organisation), tj. Sjevernoatlanski vojni savez, je organizacija međunarodnog karaktera, vojno-političke prirode, osnovana Vašingtonskim sporazumom 4. aprila 1949. godine, sa sjedištem u Bruxelles (Belgija), čija je prvenstvena uloga bila odbrana Evrope od napada Sovjetskog Saveza. Danas broji 28 država članica¹ koje su se obavezale na sudjelovanje i u rizicima i u odgovornostima, kao i u uspostavljanju zajedničke odbrane.

Finansijska i ekonomska kriza koja je zahvatila cijeli svijet, odrazila se i na odbrambenu potrošnju zemalja članica, kao i na politiku NATO-a. Kao odgovor na ovaj problem javlja se novi strateški koncept NATO-a, nazvan „Smart Defense“ (u

¹ Države osnivači: Belgija, Kanada, Danska, Francuska, Island, Italija, Luksemburg, Holandija, Norveška, Portugal, Velika Britanija, SAD-e, a kasnije su se pridružile: Turska i Grčka 1952, Njemačka 1955, Španija 1982, Češka, Poljska i Mađarska 1999, Bugarska, Estonija, Latvija, Litvanija, Rumunija, Slovačka i Slovenija 2004, Albanija i Hrvatska 2009. godine, dok su kandidati za članstvo: Bosna i Hercegovina, Makedonija i Crna Gora. (Izvor: <http://bs.wikipedia.org/wiki/NATO>, preuzeto: 11.10.2012)

daljem tekstu: „Pametna odbrana“), koji potiče saveznice na saradnju u razvoju, sticanju i održavanju vojne sposobnosti djelovanja kako bi se prevazišli trenutni sigurnosni problemi i samim tim uštedio svaki novčić koji je od velike važnosti budžetskom proračunu saveznica.

Pametna odbrana je koncept koji nudi više za manje novca, ideja koja je na snazi već 10 godina, od Samita u Pragu² održanog 21. i 22. novembra 2002. godine, a kome je prethodila pojava novih prijetnji na globalnom nivou i potreba reakcija na iste, kao što su terorizam, konvencionalne oružane snage, prijetnja od balističkih raketa, oružja za masivno uništavanje, cyber napada, zaštite energetske sigurnost i dr.

Na Samitu je odlučeno da se stvore konkretne snage za buduće operacije, odnosno NATO snage za brzi odgovor³ (NRF – The NATO Response Force), zajedničko finansiranje vojnih projekata i udruživanje vojnih sposobnosti. Evropskoj uniji se omogućava da ima pristup NATO sredstvima za upravljanje krizama, utvrđuje se ranije započeto partnerstvo sa EU oko stvaranja Evropskog sigurnosnog i odbrambenog identiteta⁴ (ESDI - European Security and Defence Identity) unutar

² The Prague Summit and NATO's Transformation – A Reader's Guide, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2003.

³ NATO snage za brzi odgovor razvijene su kao posljedica promišljanja novog strategijskog koncepta u kojem je brzina djelovanja jedan od presudnih čimbenika za uspješnost provedbe misije. One su koncipirane kao snage koje će se iznimno brzo razviti, a sastoje se od multinacionalnih kopnenih, pomorskih, zračnih i komponenti specijalnih snaga. Kada budu u potpunosti razvijene, a to se očekuje u listopadu 2006. godine, brojat će više od dvadeset tisuća pripadnika koji će biti spremni za razmještanje u roku od pet dana od zaprimanja zapovijedi i bit će samodostatne za operacije u trajanju od trideset dana ili duže ukoliko je to potrebno. NRF su predviđene za razmještanje na bilo kojem području u skladu s odlukama Sjevernoatlantskog vijeća. Skala mogućih misija pokriva područja od misija neborbenih evakuacija, humanitarnih misija, operacija odgovora na krize, očuvanja mira, protuterorizma, operacije embarga do borbenih operacija. (Izvor: <http://www.hrvatski-vojnici.hr/hrvatski-vojnici/0912006/nato.asp>, preuzeto: 16.10.2012).

⁴ Europska sigurnosna i obrambena politika uključuje konačno uobličenje zajedničke obrambene politike koja s vremenom može rezultirati zajedničkom obranom. Uspostavljen 1999. na Europskom vijeću u Kolnu, ESDP ima za cilj omogućiti Uniji da razvije svoje civilne i vojne sposobnosti za rješavanje krize i sprečavanje sukoba na međunarodnoj razini te da na taj način pomogne održavanju mira i međunarodne sigurnosti, u skladu s Poveljom Ujedinjenih naroda. ESDP, koji ne uključuje stvaranje europske vojske, razvija se na način da bude usklađen i koordiniran s NATO-om. Sa stupanjem na snagu Ugovora iz Amsterdama, novi su zadaci uključeni u Ugovor o Europskoj uniji (Glava V). Ova važna inovacija odnosi se na humanitarnu pomoć i operacije spašavanja, mirovne operacije i korištenje borbenih snaga u rješavanju krize, uključujući operacije uspostavljanja mira (poznate kao „Zadaci iz Petersburga“). Uz ove operacije rješavanja civilnih i vojnih kriza, ESDP uključuje komponentu sprečavanja sukoba. Politički i sigurnosni odbor (Political and Security Committee - PSC), Vojni odbor EU-a (EU Military Committee - EUMC) i Vojno osoblje EU-a (EU Military Staff - EUMS) stalne su političke i vojne strukture odgovorne za autonomnu, operativnu obrambenu politiku EU-a. Europsko vijeće u Helsinkiju uspostavilo je „globalni cilj“ - drugim riječima, Unija mora biti u stanju rasporediti do 60.000 osoba u roku od 60 dana i to barem na godinu dana. (Izvor: Pojmovnik - Institucije, politike i proširenje Europske unije, Tiskara Puljko, Zagreb, 2003, str. 28).

kojeg bi jačao evropski stup odbrane unutar Savezništva, što će kasnije dovesti do sklapanja „Berlin plus sporazuma“.

Vazdušni nadzor (air policing) nekih baltičkih zemalja se navodi kao primjer realizacije Pametne odbrane. Uspostavljen je nakon prijema ovih zemalja (v. fusnotu br. 1) u članstvo 2004. godine, čime su te zemlje pošteđene nabavke borbenih aviona. Zauzvrat su dobile zaštitu od većih i razvijenih članica NATO-a, a njima je ostavljena mogućnost specijaliziranja unutar drugih oblasti. Tako imamo situaciju da NATO vrši vazdušni nadzor neba nad Estonijom, Litvanijom, Latvijom, Slovenijom, Luksemburgom i Islandom.

DIJELOVI PAMETNE ODBRANE

Pametna odbrana se temelji na sposobnosti djelovanja u područjima koja su ključna za NATO, posebno onim područjima utvrđenim na historijski najvažnijem skupu Saveza, Samitu u Lisabonu, održanom 19. i 20. novembra 2010. godine. Ta područja podrazumijevaju balističku raketnu odbranu, inteligenciju, nadzor i izviđanje, održavanje spremnosti, obuku i pripremu snaga, te učinkovito uključivanje i zaštitu snaga.

Za potrebe Pametne odbrane članice Saveza moraju dati prednost onim područjima koje NATO najviše treba, specijalizirati se na one što rade najbolje i tražiti multinacionalna rješenja za zajedničke probleme. NATO može djelovati kao posrednik pomažući članice tako što će utvrditi šta one zajedno mogu uraditi po nižoj cijeni, efikasnije i sa manje rizika. Ovim programom NATO postaje efikasniji i isplativiji.

Pored ovoga, neće se izgubiti primarna uloga NATO-a, a to je koncept kolektivne odbrane, gdje će sve zemlje članice i dalje solidarno da brane jedna drugu u slučaju napada na neku od njih. Samim tim se ovaj koncept može nazvati dodatnim načinom razvoja sistema kolektivne sigurnosti. Htjeli priznati ili ne, Pametna odbrana implicira veću međuzavisnost zemalja u sistemu odbrane.

Novim akcionim planom doći će do jačanja postojećih odnosa između država članica i prilagođavanja zaštite od novih modernizovanih prijetnji.

PRIORITETI PAMETNE ODBRANE

Usklađivanje nacionalnih prioriteta sposobnosti djelovanja s onima u NATO-u je izazov za nekoliko narednih godina. Pametna odbrana je prilika za transparentan, kooperativan i ekonomičan pristup kako bi se zadovoljili osnovni zahtjevi sposobnosti djelovanja.

Zbog budžetskog ograničenja moraju se donijeti unilateralne odluke kojima bi se odustalo od nekih aktivnosti. Kada se to dogodi, druge države bi imale veću obavezu da podržavaju te kapacitete. Takva specijalizacija je neizbježan rezultat smanjivanja nekoordiniranih aktivnosti. NATO treba podržavati specijalizaciju

tako što će se članice fokusirati na svoje nacionalne snage, usaglasiti i koordinirati smanjenje odbrambenih budžetskih troškova u skladu sa saveznicama, istovremeno održavajući nacionalni suverenitet do njihove konačne odluke.

Djelujući zajedno, članice Saveza mogu imati pristup mogućnostima koje im nisu dostupne kao pojedinačnim članicama, i time postići bolje rezultate na ekonomskoj skali. Saradnja može poprimiti različite oblike, kao mala skupina zemalja vođena nacionalnim okvirom ili strateškom razmjenom zemalja koje su bliske u geografskom i kulturnom pogledu, kao i u zajedničkoj opremi.

Zajednički rad članica Saveza također podrazumijeva saradnju sa zemljama koje nisu članice NATO-a. NATO i EU se suočavaju sa sličnim izazovima, a to podrazumijeva hitnost i važnost štednje u cilju očuvanja moderne odbrane. Oni, posebno Evropske agencije za odbranu, rade zajedno kako bi se izbjeglo nepotrebno dupliciranje u prikupljanju i dijeljenju inicijativa.

Konkretno mogućnosti za saradnju već su određene, a to su borba protiv improviziranih eksplozivnih naprava, hemijskih, bioloških i nuklearnih oružja i medicinska pomoć. Saveznice bi također trebale sarađivati sa partnerima od slučaja do slučaja, u skladu sa svojim načelima i procedurama.

MOGUĆNOST REGIONALNE SARADNJE

Regionalna saradnja zemalja članica NATO-a i zemalja aspiranata u okviru Pametne odbrane je kvalitativni napredak kompletnog projekta kolektivne sigurnosti. Trenutna finansijska i ekonomska kriza reflektuje se na odbrambene sisteme zemalja naše regije i na taj način uslovljava tješnju saradnju i koordinaciju odbrambenih projekata koji imaju podršku NATO-a. Jedan od projekata koji je trenutno u razvoju jeste da se u Crnoj Gori postavi sistem zajedničke kontrole vazdušnog prostora Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Makedonije koji će biti stručno i savjetodavno podržan od strane NATO-a.

Partnerstvo triju balkanskih zemalja, realizovano u okviru Američko-jadranske povelje⁵ (A-5), odnosi se na uspostavu regionalnih radarskih sistema koji bi međusobno bili uvezani u jedinstven sistem nadzora pod kontrolom NATO-a i predstav-

⁵ Američko-jadranska povelja je formalno utemeljena 2. maja 2003. godine, kada su ministri vanjskih poslova SAD-a, Albanije, Hrvatske i Makedonije u Tirani potpisali dokument „Američko-jadranska povelja“. Cilj ove inicijative je jačanje sigurnosti i stabilnosti, kao preduslova za što brže uključivanje u euro-atlantske integracije, te jačanje demokratije i manjinskih prava. Kao glavna područja saradnje ističu se suzbijanje terorizma, prekograničnog kriminala i oružja za masovno uništenje, korupcije i trgovine drogom. Dokument podstiče i tekuće reforme oružanih snaga u zemljama članicama i njihovu međusobnu vojnu suradnju. U decembru 2008. godine Bosna i Hercegovina je, zajedno sa Crnom Gorom, pristupila u punopravno članstvo Američko-jadranske povelje i od tada aktivno učestvuje u ovom regionalnom forumu, gdje je popularna krilatica A-3 preimenovala u A-5. Pored Albanije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Makedonije kao punopravnih članica, Republika Srbija ima status posmatrača u ovoj inicijativi. (Izvor: Internet: <http://www.mod.gov.ba/hr/text.asp?id=37>, preuzeto: 18.10.2012)

ljaju prvi projekat realizacije Pametne odbrane predstavljen na Samitu u Lisabonu 2010. godine.

Drugi projekat, u koji su uključene Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Albanija, jeste zajednički angažman u okviru misije Međunarodnih sigurnosnih snaga (ISAF — International Security Forces in Afghanistan) u Afganistanu, također u okviru koncepta NATO akcijskog programa pametna odbrana. Ovaj projekat ima svoju praktičnu primjenu na terenu, gdje se instruktori vojne policije navedenih zemalja angažuju u okviru NATO vođene misije ISAF za obuku vojne policije Afganistana. Liderstvo u ovom projektu pripalo je Hrvatskoj.

I ovo je dio projekta A-5, Jadransko-jonske povelje, gdje se komparativne prednosti regionalne saradnje koriste za zajedničko djelovanje u operacijama podrške miru na globalnom nivou. Ovo je značajan regionalni iskorak imajući u vidu da je navedena regija ne tako davno bila konzument te vrste međunarodne pomoći.

Ovakvi i slični regionalni projekti imaju višenamjenski značaj, poput smanjenja troškova, međusobne koordinacije i povezanosti, kao i izgradnje međusobnog povjerenja.

ZAKLJUČAK

Pametna odbrana, kao strateški projekat NATO-a, ima višestruk značaj i primjenu. Redukcija finansijskih izdvajanja za odbrambene sisteme može biti nadomještena kroz ovaj strateški pristup, na način da međusobna koordinacija aktivnosti i realizacija dodijeljenih misija korištenjem resursa uključenih partnerskih zemalja dovodi do toga da svi ne moraju imati sve nego međusobnom koordinacijom razmatraju se mogućnosti ko će da razvija koje kapacitete i koje sposobnosti.

Sa aspekta regionalne saradnje ovaj koncept daje novi impuls izgradnji međusobnog povjerenja na ovim prostorima, što je bitan preduslov za normalizaciju odnosa i unapređenje istih.

Pametna odbrana posebno ide na ruku zemljama koje nemaju mogućnost značajnijih finansijskih izdvajanja za odbrambene potrebe, jer omogućava obuku i dostupnost sistemâ koji ne bi mogli biti dostupni iz vlastitih izvora.

LITERATURA

- [1] A Reader's Guide (2003). *The Prague Summit and NATO's Transformation*. NATO Public Diplomacy Division: Brussels.
- [2] *NATO Handbook* (2001). NATO Office of Information and Press: Brussels.
- [3] *Pojmovnik - Institucije, politike i proširenje Europske unije* (2003). Tiskara Puljko: Zagreb.
- [4] <http://www.mod.gov.ba/hr/text.asp?id=37>, Američko-jadranska povelja.

[5] <http://bs.wikipedia.org/wiki/NATO>, Države osnivači NATO-a.

[6] <http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/0912006/nato.asp>., NATO snage za brzi odgovor.

”SMART DEFENSE” AS A POSSIBILITY FOR DEVELOPMENT OF REGIONAL COOPERATION

ABSTRACT

Because of severe financial and economic crisis, whose direct consequence is reduction of the budget necessary for defense system, and because of discordance between the USA and EU, NATO is developing a “Smart Defense” concept, trying to get more and to obtain better cooperation between Alliance member states with less money.

Through parts and priorities of the Smart Defense, the author in this paper presents possibility to develop regional cooperation among both, Alliance members and membership candidates, led by realization of a new NATO action plan within the concept of Smart Defense, where lack of funds does not have negative effects on the defense system. State or national defense priorities are being set as a goal, and, in cooperation with NATO, mutual solutions for multilateral problems are being sought.

Key words: NATO, „Smart Defense“, regional cooperation, national sovereignty.

KULTURA I MEDIJI

mr. sc. Ivka Grbešić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

e-mail: ivka_mo@hotmail.com

UDK 32.019.5(497.6)

JAVNA MNIJENJA U BOSNI I HERCEGOVINI

SAŽETAK

Uvođenjem višestranačkog društvenog sustava i institucije demokratskih izbora, mnijenje javnosti o različitim društvenim pitanjima i događajima postaje i u nas sve aktualnijim predmetom istraživanja. Zanimanje za različite vidove javnih mnijenja u Bosni i Hercegovini datira iz povijesti, sa različitim društvenim i stručnim dometom, a namjera mu je utvrditi političke preferencije temeljene na etničkoj osnovi. Da bismo utvrdili povijesne činjenice nastanka etniciziranih javnih mnijenja u Bosni i Hercegovini, koristit ćemo se usmenim metodama istraživanja kao i pregledom znanstvene literature. Politička i društvena osjetljivost istraživanja javnog mnijenja jedan je od glavnih razloga zbog kojih se pred tu vrstu empirijskih istraživanja postavlja strogi zahtjev u pogledu valjanosti i preciznosti rezultata istraživanja.

U vrijeme globalizacije i moderne komunikacije, interakcija među ljudima izvršila je značajan utjecaj na racionalne interese u poimanju čovjekovih mišljenja, vjerovanja i stavova. Rezultati istraživanja su nam potvrdili činjenicu da u Bosni i Hercegovini postoje tri javna mnijenja temeljena na etničkoj osnovi. Pri tome treba uzeti u obzir i povijesne činjenice koje su uvjetovale nastanak etniciziranih javnih mnijenja, a koje i danas postoje na tlu međunarodno priznate Bosne i Hercegovine. Realnost Bosne i Hercegovine je da postoji više javnih mnijenja čiji su nositelji pojedinci i političke stranke, pri čemu se može teško doći do važnih odluka za korist cjelokupne društvene zajednice.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, javno mnijenje, etnicizam, globalizacija i političke stranke.

UVOD

U modernim demokratskim društvima ispitivanje javnog mnijenja ima vrlo važnu ulogu, iz koje proistječe i velika društvena odgovornost. Posebice se to odnosi na predtranzicijska društva u koja se ubraja i Bosna i Hercegovina, gdje ispitivanje javnog mnijenja nije bilo izraženo u mjeri koja bi omogućila konstituiranje javnosti o bitnim pitanjima društvenih zbivanja. Lista vrijednosti koja odlikuje kulturnu podstrukturu formira se s malim izmjenama mjesta fenomena, kojoj se

u određenom trenutku i na određenom mjestu daje minimalna prednost, dok je s druge strane uočeno nazadovanje, iz razloga njegove trenutne (ne)važnosti. To je pitanje misaono-emocionalne aktivnosti pojedinca i društvenih grupa, koja se može odnositi na cjelokupnu društvenu realnost kao stavovi o bitnim pitanjima društvene egzistencije. Stoga, istraživanje javnog mnijenja nije samo sociološki fenomen, nego i politološki, pravni, ekonomski, psihološki ili neki drugi disciplinirano pojedinačno određeni konkretni odnos ljudi prema određenim tekućim akterima, akcijama i zbivanjima.

Vrlo velika odgovornost ispitivanja javnog mnijenja proizlazi od učinka javnog prezentiranja rezultata istraživanja na oblikovanje stavova i mišljenja ljudi, pa samim time i na različite oblike njihovog političkog i javnog ponašanja. Za teorijsko i empirijsko istraživanje javnog mnijenja najvažniji su stavovi pripadnika društvenih zajednica. Na našim prostorima, unatoč skromnoj tradiciji istraživanja javnog mnijenja, dosada prikupljena iskustva, ipak, omogućavaju da se u našim skromnim uvjetima provede sustavna analiza njihovog realnog, metodološkog i spoznajnog domena. Potaknuti civilizacijskim i kulturološkim vrednotama, kao i registriranjem individualnih i kolektivnih stavova, društvenom fenomenu u prostoru i vremenu u kojem živimo od izuzetnog je interesa, za istraživanje javnog mnijenja, raznolikost kultura i njihovi pogledi na određena društvena pitanja.

POVIJESNE DETERMINANTE JAVNOG MNIJENJA

Činjenica koja je nepobitna u izučavanju i definiranju javnosti i javnog mnijenja je povijesni uzrok nastanka i proučavanja javnosti i javnog mnijenja. Pod javnošću se smatra „sveukupno društveno okruženje, odnosno veće ili manje organizirane ili neorganizirane skupine uglavnom međusobno nepoznatih ljudi koji sudjeluju u procesu ponašanja“ (Habermans, 1969, p. 9). Javno mnijenje dobiva različito značenje prema tome da li se na njega računa kao na kritičku instancu u odnosu na normativno postulirani publicitet vršenja političke i društvene vlasti ili kao na receptivnu instancu u odnosu na demonstrativno i manipulativno postignut publicitet. Stoga se za javno mnijenje kaže da je „formalno, subjektivna sloboda da pojedinci kao takvi imaju i izražavaju svoje vlastite sudove, mnijenja i savjete o općim poslovima javlja se u zajedništvu, koja se zove javno mnijenje“ (Hegel, 1964, p. 263). Stoga je za bolje razumijevanje javnosti neophodno da je svim građanima jedno prirodno pravo zajamčeno, a to je egzistencija, s jasnom distinkcijom od onog što je osobno i onog što je zajedničko u društvu.

Budući da javnost kao i javno mnijenje u Bosni i Hercegovini datira još iz turskih vremena, a svoju potpunu afirmaciju je doživjelo u vrijeme vladavine Austro-Ugarske, ipak se javno mnijenje ne može objasniti samo značenjem javnosti, jer nije riječ o bilo kakvom mišljenju nego se tu radi o jasnom razgraničenju i odvojenoj analizi samog značenja „javnog mnijenja“. Društvena uloga javnog mnijenja je „volja svih“ (Lamza-Posavac, 1995, p. 15). Za potrebu adekvatnog

razumijevanja determinanti javnog mnijenja u Bosni i Hercegovini od velike je važnosti prezentiranje kratke retrospektive kontinuiteta državne, potpune, djelomične i zamrznute suverenosti od prvog poimanja pojma Bosna u državnom smislu ranog srednjeg vijeka, pa sve do restitucije bosanskohercegovačke državnosti disolucijom Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Srednjovjekovne države Bosna i Hum bile su afirmirane na političkom, vjerskom i kulturnom polju. Bosna i Hum su sadržavale veći broj pojedinačnih elemenata, kao što su prostor, narod, vlast, običaji, vjerovanja, kulturna baština i drugo. Već je tada uloga vladara uvelike imala utjecaja na cjelokupni gospodarski ali i društveni život. Bosna i Hercegovina je bila podijeljena, bilo službeno „bilo de facto“ (Ibrahimagić, 2003, pp. 169–173).

1878. godina obilježila je slobodu vjeroispovijesti. Stanje pod austrougarskom okupacijom okarakterizirala je opća i politička nestabilnost, koja je uzrokovana prvenstveno neriješenim nacionalnim i agrarnim pitanjima, ali i brojnim vanjskim faktorima. Stoga je Bosna i Hercegovina sama po sebi postala poprište prelamanja političkih interesa zapadnih zemalja. Ovakva situacija vodila je do potpunog izjednačavanja vjerskog s nacionalnim, kao i podvajanja unutar gradskog stanovništva. Moglo bi se reći da je Bosna i Hercegovina „mit o vječnim, iracionalnim i neobuzdanim vjerskim i etničkim sukobima, pravim tribalističkim ratovima koji su od pamtivijeka razdirali i pustošili bosanske i balkanske prostore“ (Kasapović, 2005, p. 10). Politička povijest okarakterizirana je stalnim sukobljavanjima triju glavnih vjerskih i etničkih blokova, i to: muslimansko-bošnjačkog, pravoslavno-srpskog i katoličko-hrvatskog, iako se vjerska podjela formirala mnogo ranije, i to podjelom Istočne i Zapadne crkve, da bi na poslijetku uslijedila islamizacija pod vlašću Osmanlija 1463. godine.

Velike promjene dogodile su se u sad već bivšoj Jugoslaviji, i to u pogledu vjerskih i etničkih zajednica, koje su bile uzrokovane promjenama strane državne vlasti. Utjecalo se na stvaranje posebnih državnih rascjepa kao i specifičnih oblika povijesne polarizacije između svih organizacija unutar države. Posebno je bilo teško utvrditi stavove pripadnika pojedinih vjerskih i nacionalnih zajednica u Bosni i Hercegovini prema socijalističkoj republici Jugoslaviji. Jedan od razloga je reguliranje političke i društvene elite. Unutarnji partijski odnos moći prema pripadnicima triju nacionalnih zajednica u velikoj mjeri se preslikava na društvo i državu. U vrijeme već sada bivše Jugoslavije, u Bosni i Hercegovini je postojalo jedno javno mnijenje, te je došlo do „procesa narušavanja religije“ (Čimić, 1971, p. 208). „Bosna i Hercegovina je bila trajna pojava, ne samo za vrijeme Austro-Ugarske već i za vrijeme stare Jugoslavije, postojanje ovakvog trijaliteta koji je proizlazio iz postojećeg narodnog diferenciranja“ (Hadžijahić, 1974, p. 131), a zasebno društveno i političko organiziranje bosanskih društvenih segmenata bilo je obuhvatno i traje još i danas.

Prvi put, u povijesti bosanskohercegovačkog društva, javno mnijenje je imalo presedan 1992. godine kada su na referendumu građani hrvatske i muslimanske

nacionalnosti pristali na odcjepljenje od Jugoslavije, a Srbi su u potpunosti bojkotali izbore. Tijekom rata započet je, a ujedno i dovršen proces teritorijalizacije nacionalnih segmenata u Bosni i Hercegovini. Konstruktivna uloga rata očitovala se u stvaranju modernih nacionalnih zajednica, a Bosna i Hercegovina je tijekom rata bila potpuno teritorijalno i institucionalno dezintegrirana na tri dijela. Takva podjela je utemeljena na „unutarnjoj podjeli utemeljenoj na predratnom demografskom stanju“ (Klemenčić, 1994, p. 53), a Daytonski sporazum je učvrstio takvu etničku podjelu te je postojeća i danas.

Iz navedene konstatacije je vidljiva očita podjela javnog mnijenja prema etničkoj osnovi, ali je i očito da se ne uvažavaju interesi građana, te javnost nema nikakvog utjecaja na vladajuću političku scenu u Bosni i Hercegovini. Danas je upitno koja je funkcija javnog mnijenja u odnosu na društvena zbivanja, te da li političke elite uvažavaju interese građana koji su ih izabrali? Na području Bosne i Hercegovine uočljiv je i religijski konflikt koji je prouzročio i brojne građanske konflikte, te je potrebno raditi na izgradnji koncepta građanskog društva i njegovih sustavnih vrijednosti. Bosna i Hercegovina kao multinacionalna zajednica triju naroda, nacionalnih manjina i građana, može biti uspješna država, „stabilna, samoodrživa i dugoročno perspektivna samo ukoliko građansko i nacionalno stavi u istu ravan po njihovoj važnosti“ (Žepić, 2005, p. 265), a unutarne uređenje i opstojnost države prepusti javnosti uz uvažavanje volje javnog mnijenja.

POLITIČKI PLURALIZAM

Pluralno društvo podijeljeno je na „osnovi segmenata“ (Eckstein, 1996, p. 34), a rascjepi mogu imati različite osnove; političke stranke, interesne grupe, sredstva komunikacije, škole i udruge obično se organiziraju u skladu s njima. „Ovo se javlja gdje ih u stopu prate političke podjele, a najbolje su vidljive kroz linije objektivnog podvajanja društva, i to posebno značajnim u svakom društvu“ (Schermerhorn, 1970, p. 123). Neki od najizrazitijih rascjepa su religijske, ideološke, jezične, religijske, kulturne, rasne ili etičke naravi. Sve prethodno navedene segmente političkog pluralizma zadovoljava i Bosna i Hercegovina. Međutim, konsocijaciju treba razlikovati od segmentiranog pluralizma kao i demokracije kroz pristanak, te ovakvo stanje pitanja reakcije elite kao i pitanja posljedica dubokih rascjepa ostavlja otvorenim. Demokracija kroz pristanak smatra se strategijom upravljanja konfliktima uz pomoć suradnje i dogovora među raznim elitama, a ne većinom odlučivanja.

Politički razvoj uz demokraciju uključuje i nacionalnu integraciju ili izgradnju nacije, te razvoj podijeljenih funkcija i specijaliziranih i efikasnih struktura. Značajan aspekt političkog razvoja je slijedeći: politički razvoj jest izgradnja nacije; slijedi da izgradnja nacije mora imati prioritet; misli se da će izgradnja iskorijeniti primarnu privrženost i zamijeniti je nacionalnom, premda je zabluda zanemarivanje uspjeha konsocijacije u stvaranju stabilnih demokracija u Europi te shvaćanje

da zamjena privrženosti rješava probleme pluralnog društva, jer takvi pokušaji često imaju suprotne posljedice, kao što je to trenutno na bosanskohercegovačkom podneblju. Sam tip homogene političke kulture, interesnih grupa i komunikacijskih medija, podrazumijeva nestabilnost zbog razlomljene kulture i međusobne ovisnosti političkih stranaka i grupa u funkcionalnom smislu i pristupu poredbenoj politici. Za političku stabilnost bitna je umjerenost pri donošenju odluka važnih za širu društvenu zajednicu. Šanse za otvaranje stabilne demokracije moguće su u političkim sustavima u kojima vlada suradnja, za koju možemo reći da ne postoji na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni te se kompromis smatra jednim od najvažnijih procesa djelovanja grupa koje se križaju, a to bi bile političke stranke i javnost. Političku stabilnost konsocijacijske demokracije valja pojasniti dodatnim faktorom, a to je suradnja vođa različitih grupa koja nadrađa masovne supkulturne rascjepke ili one koji nastaju iz prethodno navedenih segmenata. Prednost jasnih granica među segmentima (odvojenosti) leži u ograničavanju kontakata, što ograničava mogućnost da postojeći antagonizmi prerastu u otvoreno neprijateljstvo. Upravo je takvo stanje na teritoriju BiH, gdje su se stvorila neprijateljstva među etničkim skupinama, a političke elite iskorištavaju takvu situaciju. Prijeko potrebna komunikacijsko-integrativna ravnoteža opsega i intenziteta kontakata ne smije prelaziti odgovarajući stupanj homogenosti.

KONSTRUKCIJA JAVNIH MNIJENJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosanskohercegovačko javno mnijenje po našem uvjerenju nema diferentnu, a niti posebnu formulu izražavanja, osim ako je riječ isključivo o političkoj javnosti. Naime, javno mnijenje u BiH, od „novog svjetskog poretka“, po svemu sudeći predstavlja ideološki fenomen javnog mnijenja, iako „ono (...) ne treba da bude pomiješano sa drugim funkcijama društvenog duha, koje ga istovremeno i hrane i ograničavaju, koje su sa njim trajno na granici međusobnog trvenja i ograničavanja, koje su s njim trajno na granici međusobnog trvenja, a jedna od tih 'frakcija duha' je moral, pa time i sistem vrijednosti sudova“ (Tarde, 1901, p. 64). Očigledno je da su javna mnijenja kao takva nametnuta građanima Bosne i Hercegovine ovisno o njihovoj nacionalnoj pripadnosti. Iako se bosanskohercegovačko društvo može okarakterizirati brojnim društvenim problemima iniciranim od strane političkih elita, složili bismo se s tvrdnjom da se „javno mnijenje tiče samo onih tema koje su kontroverzne i diskutabilne u okvirima odgovarajuće javnosti, a ne odnose se na aspekte umnog života, koji su komparativi i fiksirani“ (Albig, 1956, p. 92).

Važno je naglasiti kako je nacionalno iz religijske osnove odigralo veliku ulogu u formiranju triju javnih mnijenja u Bosni i Hercegovini, iako je religija sfera ljudskog duha i vjerovanja, a javno mnijenje jedan oblik ljudske prakse koja proizlazi iz političke prakse. To se posebice očituje u uspostavi komunikacije između populacije koja čini javnost, odnosno mase i njihovih vođa u formiranju kolektivnih stavova i opredjeljenja, te imaju istu funkciju, a to je oblikovanje javnog

mnijenja. Glavni cilj je ovladavanje čovjekom, njegovim osjećajima, mišljenjima i moralnim shvaćanjima. Koliko god da se trudili objasniti pojave u svijetu i koliko je vjerovanje pretpostavka njegove opstojnosti, isto tako njegova komunikacija nužna je radi formiranja čovjekove pretpostavke o realnom svijetu, o svakodnevnim potrebama i životnim pitanjima, a to je jedna od formi stvaranja javnog mnijenja.

GRAĐANI O JAVNIM MNIJENJIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Pretpostavlja se da su tri javna mnijenja uzrokovana političkim pluralizmom, slobodnom mogućnošću političkog izbora u Bosni i Hercegovini, a uvjetovana su od strane pripadnika određene nacije. Političke stranke su glavno institucionalno sredstvo prenošenja segmentiranih rascjepa na području politike. Odnos između rascjepa u političkom sustavu i ostali rascjepi u društvu su vrlo značajni za izučavanje i definiranje javnog mnijenja. Homogenost društvenog i političkog konsenzusa je uvjet za stabilnu demokraciju, kao i niz čimbenika koji do nje vode uz uvažavanje svih postojećih društvenih i inih razlika u bosanskohercegovačkom društvu. Uz postojeću podjelu na tlu Bosne i Hercegovine teško će biti održati stabilnu demokraciju, jer postoji niz društvenih segmenata koji se u političkom sustavu bitno razlikuju i s dubokom namjerom produbljuje se njihov konflikt. Takvi rascjepi su ponajprije religijski, ideološki, jezični, kulturni i etički, koji svakodnevno postaju sve složeniji i uočljiviji na društvenom području.

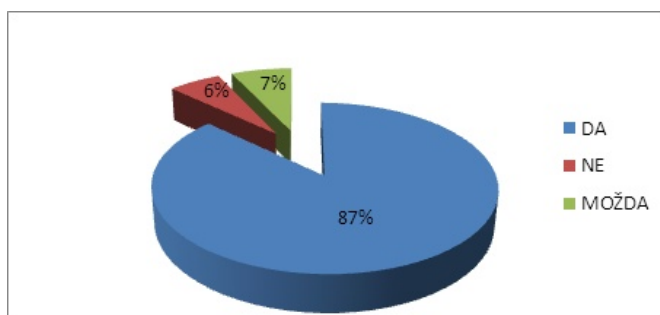
Istraživanje javnog mnijenja u Bosni i Hercegovini, kao hipoteza koja je postavljena, a govori o postojanju tri javna mnijenja bazirana na etničkoj razini, nakon analize prikupljenih podataka trebala bi biti potvrđena. Očekuje se da će postavljena hipoteza potvrditi postojanje niz razlika na vjerskom, jezičnom, religijskom i političkom području, a slijedom toga bi se trebao utvrditi niz drugih društvenih razlika koje su dio političkog pluralizma i konsocijacijske demokracije. Uz uvažavanje svih razlika koje postoje, poštivanjem ljudskih prava i sloboda, kao i cjelokupnog sustava vrijednosti, te društvenom ulogom građana, Bosna i Hercegovina se može izgraditi kao etnički pluralna zajednica triju naroda, nacionalnih manjina i građana.

Istraživanje smo proveli u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, a jedno od pitanja je:

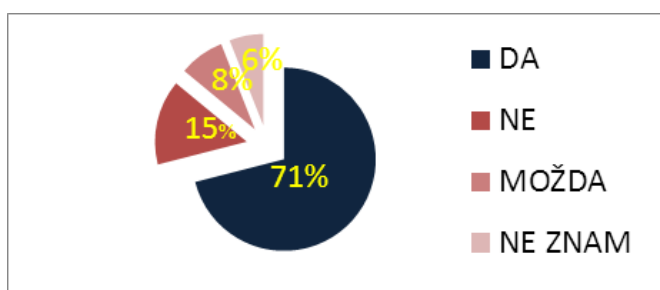
1) Smatrate li da je BiH podijeljena po etničkoj osnovi?

Iz ankete je vidljivo da je BiH podijeljena prema etničkoj osnovi, i prema tome svaka politička stranka kreira zasebna javna mnijenja koja prave još veći razdor među bosanskohercegovačkim stanovništvom. 87% građana bez obzira na etničku pripadnost smatra da je BiH ne samo teritorijalno podijeljena nego se i društvo u cijelosti podijelilo i kao takvo teško funkcionira, gotovo nikako. Građani su itekako svjesni vjerskih podjela i njihovog utjecaj na svakidašnji način i uvjete življenja na svim društvenim područjima.

2) Da li su aktualni političari krivci podijeljenog društva u BiH?

Graf 3. Stav ispitanika o etničkoj podjeli BiH

Graf 4. Krivica političara za podjeljenost društva

Uzorak koji je podvrgnut anketiranju smatra da su aktualni političari izuzetno krivci podijeljenog javnog mnijenja, ali nema niti dvojbi da su u povijesti političari „krojili“ i oblikovali javno mnijenje sebi u korist, a nikako za građane. Ispitanici su kao razlog ovakvog mišljenja naveli nemarnost političkih elita za građane, loše postupanje na vlasti, veliki nerad izabranih političara, nemogućnost provedbe izbornog zakona, kao i niz loših političkih poteza na političkoj “sceni“ bez uvažavanja javnosti i javnog mnijenja. Sa punom sviješću i točno precizirano, političke elite imaju predodređen cilj koji nije nikako usklađen s ciljem građana. Očitovanje javnog mnijenja nije vidljivo niti na jednom polju političkog, a ni na društvenom polju, te su stoga nužne reforme kako bi se u politički i ini život uključili građani i na taj način sudjelovali u kreiranju političkog života kroz adekvatnu primjenu javnog mnijenja.

ZAKLJUČAK

Da bi Bosna i Hercegovina bila prepoznatljiva kao građansko društvo, uz uvažavanje javnih mnijenja, potrebno je ponajprije osvještavanje na političkoj sceni uz uvažavanje svih prava građana koja proizlaze iz zakonskih odredbi. Nema dvojbi da je bosanskohercegovačko društvo stotinu i pedeset godina opterećeno često i

vrlo burnim promjenama društvenog odnosa. Cilj istraživanja je, između ostalog, prepoznati i kritički analizirati spomenute činjenice s namjerom potpunijeg sagledavanja ukupne problematike u kontekstu socijalno-političke, povijesne i kulturološke uvjetovanosti na javna mnijenja. Ako se osvrnemo na činjenicu što je uvjetovalo vrlo naglašeno etniciziranje društvenog odnosa, tada razloge prvenstveno tražimo u nekontroliranoj i stihijskoj pluralizaciji društva, što je ponudilo mogućnost izbora, pa su se tako etnije odredile za nacionalnu a manje za državnu homogenizaciju. Očigledno je da novonastali društveni odnosi nisu izraz volje i želje bosanskohercegovačkih građana, ili su pak rezultat političkih manipulacija, što je vrlo vjerojatno. Dakle, građani su dali svoje povjerenje određenoj političkoj opciji, s tim u svezi nisu uvažavana javna mnijenja nego je riječ o manipulativnim javnim mnijenjima u kojima se ne može prepoznati građanin u svoj punoći značenja tog pojma, nego prvenstveno pripadnik etniciteta. Najvažniju ulogu u ovakvim složenim bosanskohercegovačkim uvjetima bi trebali imati kako mediji tako i obrazovanje na svim društvenim nivoima. Tada bi bilo moguće definirati određene društvene ciljeve kao zajednički interes najvećeg dijela bosanskohercegovačke javnosti, vodeći pri tome jasnu brigu o zaštiti održavanja nacionalnog identiteta. Sigurno je da bi u takvim okolnostima imali postojanje više različitih javnih mnijenja, ali bi ona bila konstituirana na osnovama građanskog, a ne etničkoga.

LITERATURA

- [1] Albig, W. (1956). *Modern Public Opinion*. McGraw Hill: New York.
- [2] Ćimić, E. (1971). *Socijalističko društvo i religija*. Svjetlost: Sarajevo.
- [3] Ecston, H. (1996). *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*. Princeton University Press: Princeton.
- [4] Grbešić, I. (2012). *Javnost i javna mnijenja u Bosni i Hercegovini*. Magistarski rad, Sveučilište u Mostaru.
- [5] Habermans, J. (1964). *Javno mnijenje*. Kultura: Beograd.
- [6] Hadžijahić, M. (1974). *Od tradicije do identiteta-Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Svjetlost: Sarajevo.
- [7] Hegel, G. W. (1964). *Osnovne crte filozofije prava*. Veselin Maslaša: Sarajevo.
- [8] Ibrahimagić, O. (2003). *Bosanska državnost i nacionalnost*. VKBI: Sarajevo.
- [9] Kasapović, M. (2005). *Bosna i Hercegovina-podijeljeno društvo i nestabilna država*. Politička kultura: Zagreb.
- [10] Klemenčić, M. (1994). *Teritorial proposals for the settlement of war in Bosnia-Herzegovina*. University of Durhman: Durhman.
- [11] Posavac-Lamza, V. (1995). *Javno mnijenje*. Alineja: Zagreb.
- [12] Porfirogenet, K. (1994). *O upravljanju carstvom*. Impresa: Zagreb.

- [13] Schermerhorn, R. A. (1970). *Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theory and Research*. Random Haus: New York.
- [14] Tarde, G. (1901). *L'Opinion et la Foule*. PUF: Paris.
- [15] Žepić, B. (2005). *Pat u Bosni i Hercegovini*. Matica hrvatska: Mostar.

PUBLIC OPINION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

ABSTRACT

With the introduction of multiparty social system and the institution of democratic elections, public opinion of different social questions and events becomes an increasingly popular research subject. Interest in different types of public opinion in Bosnia and Herzegovina dates from the early history, with different social and professional scope, and the intention is to establish political preferences on ethnical basis. In order to find historical facts of the origin of ethnicized public opinion in Bosnia and Herzegovina, the oral research methods, as well as the overview of the scientific literature will be used. Political and social sensibility of the public opinion research represents one of the main reasons for which the strict requirements are set before this kind of empirical research, regarding the validity and accuracy of the research results.

In times of globalization and modern communication, the interaction among people made significant impact on rational interests in understanding human opinions, beliefs and attitudes. The research results confirmed the fact that there are three public opinions in Bosnia and Herzegovina on ethnical basis. Hereby it is necessary to take into account the historical facts which conditioned the origin of ethnicized public opinions and which still exist on the territory of internationally recognized Bosnia and Herzegovina. Reality of Bosnia and Herzegovina is that there is more public opinion headed by individuals and political parties in which it can be difficult to reach important decisions for the benefit of the entire community.

Key words: Bosnia and Herzegovina, public opinion, ethnicism, globalization and political parties.

Miroslav Vasilj

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
miroslav.vasilj@sve-mo.ba

UDK 070.13(497.6)

PRIMJENA TEORIJE SELEKCIJE VIJESTI U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM DNEVNIM NOVINAMA

SAŽETAK

Kako određeni događaji pronalaze mjesto u medijima? Koji su kriteriji odabira vijesti? O teorijama selekcije vijesti napisane su brojne studije, no rijetka su istraživanja o tome u bosanskohercegovačkim okvirima. U radu će biti prezentirana teorija selekcije vijesti te istraživanje koje se odnosi na primjenu selekcije vijesti u bosanskohercegovačkim tiskanim medijima. Rad sadrži i istraživanje koje se odnosi na učestalost određenih elemenata iz teorije selekcije vijesti u različitim rubrikama: unutarnjoj i vanjskoj politici, gospodarstvu, religiji, znanosti... Istraživanje je temeljeno na dvjema dnevnim novinama koje izlaze u Mostaru: „Večernjem listu“ i „Dnevnom listu“. Korištena je metoda analize sadržaja u razdoblju od tjedan dana. Rezultati pokazuju da mediji kao kriterije odabira vijesti najčešće koriste: aktualnost, blizinu, konflikt i istaknutost. Posebice se to odnosi na teme iz unutarnje politike.

Ključne riječi: teorija selekcije vijesti, elementi vijesti, aktualnost, „Večernji list“, „Dnevni list“.

UVOD

Dnevno se u svijetu, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, odvija na tisuće događaja. Samo manji dio njih doći će do recipijenata. No, kroz kakvu provjeru prolaze ti događaji i na osnovu čega se odlučuje što će biti objavljeno, a što ne? U gotovo svakoj redakciji postoji hijerarhija. Najveću odgovornost za objavljivanje ili neobjavljivanje vijesti snose glavni urednik, izvršni urednici, njihovi zamjenici, urednici rubrika, novinari, izvori, no, često i vlasnici medija, unatoč pozivanju na tzv. „Kineski zid“ koji razdvaja menadžment od uredništva.

U vremenu kada dio teoretičara najavljuje gašenje dnevnih novina zbog prodora novih medija, tisak pokušava naći svoje mjesto na tržištu. Sve više se prilagođava činjenici da je najsporiji medij i da sukladno tome recipijentima treba ponuditi drukčiji sadržaj od onoga koji nude radio, televizija i novi mediji. U svemu tome utjecaj ima i teorija selekcije vijesti.

Rad je temeljen na elementima vijesti iz teorije selekcije koji se najčešće pojavljuju kod teoretičara koji su se bavili tom temom. Drugi dio rada zasniva se na rezultatima istraživanja – koji elementi se najčešće koriste kao kriterij odabira vijesti te u kojim rubrikama su određeni elementi najčešći kriteriji. Treći dio pokušat će dati osnovne smjernice na što bi svi oni koji utječu na selekciju vijesti u dnevnim novinama trebali obratiti pozornost.

TEORIJA SELEKCIJE VIJESTI

Na samim počecima novinarstva postavljalo se pitanje što je vrijedno objaviti, a što ne. Način (metoda) na koji se radi primarna selekcija događaja jest ključno pitanje komunikologije masovnih medija i polazište u svim razmatranjima metodologije novinarske spoznaje stvarnosti (Kurtić, 2009, p. 39). Zbog toga su teoretičari medija razradili brojne teorije selekcije vijesti. No, još 1949. godine Wilbur Schramm vijesti je razlikovao prema odgođenim i trenutačnim nagradama za čitatelje. U vijesti s trenutačnim nagradama ubrojao je one o korupciji i kriminalu, nezgodama i katastrofama, sportu i zabavi. U vijesti s odgođenim nagradama naveo je informacije od javnog interesa vezane za politiku, javne poslove i gospodarstvo.

Teorija „ogledala“ ističe kako događaji određuju selekciju vijesti, a da novinari samo drže ogledalo i javnosti prenose odraz takve stvarnosti. Jedna od teorija je ona o gatekeeperima – vratarima. „Gatekeeper je istoznačan s ograničenjem informacija, tj. s odabirom tema koje se drže komunikacijski vrijednim“ (Tomić, 2012, p. 430). Vratari odlučuju koji će događaji postati javni, a koji ne. Marshall McLuhan je naveo kako snažne društvene skupine kreiraju javna zbivanja koja novinari objavljuju. No, Michael Kunczik i Astrid Zipfel, za razliku od drugih teoretičara, drže kako se teorija o vratarima ne može ubrajati u teorije selekcije vijesti. Prema Herbertu J. Gansu selekcija vijesti je zatvoreni kružni ciklus u kojem sudjeluju izbor vijesti, novinar i primatelj, to jeste čitatelj dnevnih novina. Zbog ogromnoga utjecaja medijske industrije, ograničenja u novinarskoj profesiji od strane oglašivača, vlasnika, ali i politike, „vijesti nisu odraz stvarnih događaja; one su djelo kreatora vijesti koji su izloženi brojnim utjecajima i ograničenjima“ (Potter, 2011, p. 262).

No bez obzira na brojne teorije, većina mediologa, politologa, komunikologa, sociologa i teoretičara medija suglasna je oko osnovnih elemenata koji utječu pri procesu selekcije vijesti. Teoriju je postavio šezdesetih godina komunikolog Einar Ostgaard koji je zaključio da na novinsko izvješćivanje osobito utječu tri čimbenika: pojednostavljivanje, identifikacija i senzacionalizam. Njegovu teorijsku osnovu nadogradili su Johan Galtung i Marie Holmboe Ruge. Oni su sačinili listu od dvanaest čimbenika o tome može li se određeni događaj definirati kao vijest i hoće li ga mediji uzeti u obzir. Vinfried Schulz je usustavio tu listu sredinom sedamdesetih i sveo je na šest elemenata (Kunczik & Zipfel, 2006, p. 132). Oni važe i danas.

Razlike kod teoretičara medija nisu velike po tom pitanju. Na osnovu radova više teoretičara profilirali su se slijedeći elementi:

1. značaj – mjeri se zanimanjem auditorija. Događaj je značajniji ako u njemu sudjeluje više ljudi ili ukoliko svojim učinkom utječe na živote više ljudi. Takvi događaji su ratovi, političke odluke, veliki gospodarski projekti, socijalna politika, prirodne katastrofe. Ovaj čimbenik povezuje se i s javnim interesom „nasuprot privatnome, parcijalnom, pojedinačnom, skupnom“ (Perišin, 2010, p. 182).
2. utjecaj – odnosi se na pitanje na koji način drugi ljudi, događaji i ideje mogu utjecati na život recipijenata? Procjena utjecaja radi se na osnovu poznavanja svojih čitatelja. „Što je veći učinak koji neka informacija ima na njene korisnike, njihovu prirodu i emocije, utoliko će njen značaj biti veći“ (Boyd, 2002, p. 41).
3. aktualnost – jedan od najvažnijih elemenata u selekciji vijesti. Vijest treba učiniti dostupnom čitateljima u trenutku kada su oni zainteresirani za nju. „Ono što nije u vremenskoj dimenziji aktualno ili se ne pojavljuje u formi jubileja, dakle tako da se može aktualizirati, skoro da nema izgleda ući u izvješće“ (Russ-Mohl, 2005, p. 109).
4. blizina – čitatelje u pravilu više zanimaju događaji koji su se dogodili u njihovom gradu, regiji, državi, nego na drugom kraju svijeta. Blizina može biti zemljopisna, politička ili kulturna. Zbivanja koja se pak događaju na velikoj udaljenosti, izazivaju zanimanje publike ukoliko se prezentacijom izazove pseudoblizina, sličnost s lokalnim stanjem.
5. neuobičajenost – novinarima se već na fakultetu sugerira da nauče prepoznati neobičnosti. Prema teoretičarima, sve što nije uobičajeno publici će biti zanimljivo. Upravo je ovaj element između ostaloga zaslužan za sve češću pojavu „zaglupljivanja vijesti“ (Street, 2003, p. 40).
6. istaknutost – recipijenti vole čitati o poznatim ličnostima, ljudima koji su bogati, utjecajni, moćni, herojima, ljudima koji su ostvarili veliki uspjeh. Ovdje se radi o fenomenu identifikacije: uz velikog i poznatog i ja sam velik i poznat. Upravo se zbog istaknutosti ili personalizacije tisak optužuje za neobjektivnost i produbljenje jaza između govora i realnosti” (Balle, 1997, p. 109–110).
7. konflikt – kriterij koji se odnosi na sukob, dinamiku, natjecanje, proturječnost. Recipijente privlače negativne vijesti, no konflikt može biti i kada se znanstvenici ne slažu glede znanstvenog otkrića. Konflikt može biti i sportsko natjecanje, rasprava u parlamentu, ali i fizičko nasilje. Uzrečicu “Bad news is good news” – “Loša vijest je dobra vijest” – uvela je kronika Penny Pressa (Gozzini, 2001, p. 182). Mnogi danas medije optužuju zbog “nemilosrdne kulture negativnosti”.

8. humor – smiješne stvari se događaju svakodnevno, a mediji ih često bilježe i objavljuju. No tanka je linija između humora i ismijavanja, pa novinari trebaju paziti kako nekoga ne bi uvrijedili.

Postoje i drugi kriteriji koji također utječu na selekciju vijesti u novinskim redakcijama. To su: „urednički i novinarski instinkt, publika, prostor za vijesti, vijesti na raspolaganju, uređivačka politika novine, pritisak izdavača, utjecaj oglašivača, balansiranje između obveznih i neobveznih vijesti, medijska konkurencija i demografske promjene“ (Itule & Anderson, 2001, p. 17–18).

KONCEPT ISTRAŽIVANJA

Strukturalna obilježja analize bazirala su se na:

1. broj tekstova u kojima su uočeni elementi selekcije vijesti – zbirno i pojedinačno.
2. broj različitih elemenata vijesti koji su uočeni u različitim rubrikama – unutarnja i vanjska politika, gospodarstvo, znanost, religija. . .

Uzorak i metodologija

Istraživanje je temeljeno na dvjema bosanskohercegovačkim dnevnim novinama: „Večernjem listu“ i „Dnevnom listu“. Razdoblje istraživanja je tjedan dana, od 7. do 13. siječnja 2013. godine. Analizirano je po sedam brojeva jednoga i drugoga lista. Istraživanje je temeljeno na prvih pet stranica te na posljednjoj stranici. Ukupno je analizirano 248 tekstova.

„*Večernji list*“

Prvobitno je u sklopu hrvatskoga izdanja Bosni i Hercegovini posvećivano nekoliko stranica. Danas je riječ o samostalnom pravnom subjektu registriranom u Bosni i Hercegovini. Jedna je od tri dnevne novine u BiH sa najvećom nakladom. Najveći broj čitatelja „Večernjeg lista“ nalazi se u Hercegovini, središnjoj Bosni, Posavini i Sarajevu.

„*Dnevni list*“

Riječ je o jednoj od najmlađih bosanskohercegovačkih dnevnih novina. Najveći broj čitatelja nalazi se u Mostaru i ostalom dijelu Hercegovačko-neretvanske županije. Cjelokupni novinski sadržaj se proizvodi u Bosni i Hercegovini.

Rezultati

Istraživanje pokazuje da dvije navedene bosanskohercegovačke dnevne novine koriste gotovo sve poznate elemente kod kriterija odabira vijesti. No, velika su odstupanja od učestalosti pojavljivanja određenih elemenata. Također je uočeno da se određeni elementi češće pojavljuju u različitim rubrikama. Veći dio tekstova sadrži po nekoliko elemenata.

Učestalost korištenja elemenata u „Večernjem listu“ i „Dnevnom listu“

Gledajući zbirno, i kod „Večernjeg lista“ i kod „Dnevnog lista“ kao najčešći element u kriteriju odabira vijesti pojavljuje se aktualnost. I jedna i druga novina žele zadržati taj element iako se tisak glede brzine ne može natjecati s ostalim medijima. Zbog toga dnevne novine sve češće teme obrađuju kao časopisi, ne obazirući se primarno na element aktualnosti. Drugi element po učestalosti je konflikt, čime novine žele privući što veći broj čitatelja. Slijedeći kriterij je blizina, koja se najčešće odnosi na zemljopisnu blizinu. Čimbenik istaknutost je četvrti po učestalosti, što je uz konflikt, također jedan od snažnijih elemenata u privlačenju recipijenata. Slijede utjecaj, neuobičajenost i značaj, dok je posljednji kriterij po učestalosti humor.

Tablica 1. Učestalost korištenja elemenata u „Večernjem listu“ i „Dnevnom listu“

Elementi	Broj korištenja	%
Aktualnost	120	31%
Konflikt	74	19%
Blizina	56	14%
Istaknutost	52	13%
Utjecaj	33	9%
Neuobičajenost	29	7%
Značaj	20	5%
Humor	3	1%

Tablica 7. Učestalost korištenja elemenata u „Večernjem listu“ i „Dnevnom listu“

Učestalost korištenja elemenata u „Večernjem listu“

U „Večernjem listu“ prvi kriterij je aktualnost. Tu su znatna odstupanja u odnosu na „Dnevni list“. Također znatno odstupanje je i kod čimbenika blizina i konflikt. „Večernji list“ na prvim stranicama u znatno većoj mjeri pridaje važnost događajima iz Hercegovine od „Dnevnoga lista“.

Elementi	Broj korištenja	%
Aktualnost	74	33%
Blizina	41	18%
Konflikt	29	13%
Utjecaj	24	11%
Istaknutost	20	9%
Neuobičajenost	19	9%
Značaj	12	5%
Humor	3	1%

Tablica 8. Učestalost korištenja elemenata u „Večernjem listu“

Učestalost korištenja elemenata u „Dnevnom listu“

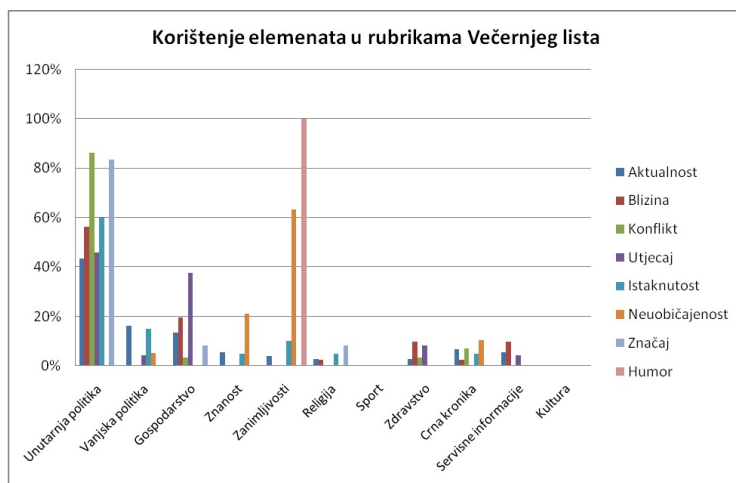
I kod „Dnevnoga lista“ prvi element je aktualnost, no u znatno manjoj mjeri u odnosu na „Večernji list“. To znači da list u većoj mjeri ulazi u sferu časopisa, što je trend koji trenutačno koriste najuglednije europske i svjetske dnevne novine želeći time izboriti svoje mjesto na tržištu. Znatno odstupanje je i kod čimbenika konflikt. Tim elementom većinom se želi pridobiti što veći broj čitatelja. U nijednom tekstu nije pronađen element humor.

Elementi	Broj korištenja	%
Aktualnost	46	28%
Konflikt	45	27%
Istaknutost	32	19%
Blizina	15	9%
Neuobičajenost	10	6%
Utjecaj	9	5%
Značaj	8	5%
Humor	0	0%

Tablica 9. Učestalost korištenja elemenata u „Dnevnom listu“

Korištenje elemenata u rubrikama „Večernjeg lista“

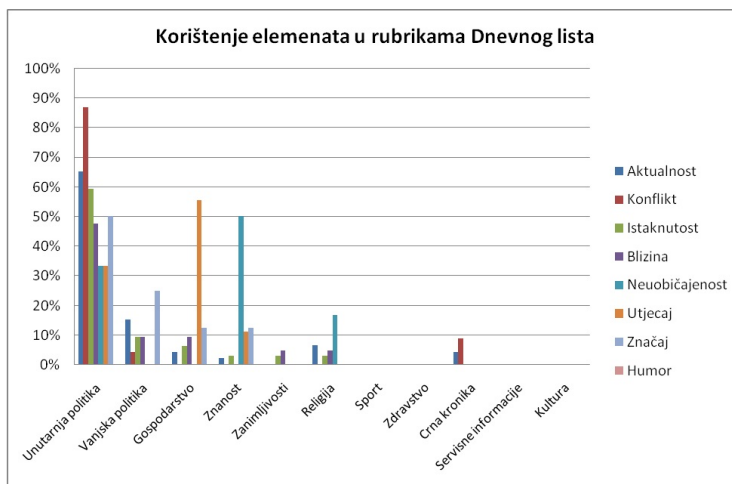
„Večernji list“ kao najčešće elemente kod tema iz unutarnje politike koristi aktualnost, konflikt i blizinu. Kod gospodarstva je vidljivo da se koristi element utjecaja, što je razumljivo s obzirom na njegov učinak na svakodnevni život građana. Zamjetan je i značajan broj elementa neuobičajenosti kod tema iz rubrike zanimljivosti, što se posebice odnosi na posljednju stranicu novine.

Grafikon 1. Korištenje elemenata u rubrikama „Večernjeg lista“ izraženo u postotcima

Korištenje elemenata u rubrikama „Dnevnog lista“

„Dnevni list“ se kod tema iz unutarnje i vanjske politike najviše bazirao na čimbenik i konflikt. Značajan je i broj elemenata istaknutosti kod tema iz unutarnje politike, čime se pokušava privući veći broj čitatelja. Kod tema iz gospodarstva najčešći čimbenik je utjecaj, a iz znanosti neuobičajenost.

Grafikon 2. Korištenje elemenata u rubrikama „Dnevnog lista“ izraženo u postocima

ZAKLJUČAK

Problem kako opstati na tržištu, s obzirom na sve veću popularnost novih medija i veliki postotak opadanja prodaje, ali i oglasa, nameće potpuno novu ulogu dnevnim novinama. Dnevne novine neće izumrijeti iako dio teoretičara medija nagovještava i takvu mogućnost. No, dnevne novine nisu samo doživjele udarac u padu naklade i marketingu, nego i u vlastitom utjecaju na recipijente.

Pa ipak, istraživanja pokazuju da taj medij ponajviše čitaju obrazovaniji i imućniji čitatelji. S obzirom na tu činjenicu, dnevne novine se ne bi trebale natjecati s ostalim medijima kada je riječ o senzacionalizmu, crnoj kronici, žutilu. . . To ne znači da u primjeni selekcije vijesti treba zapostaviti elemente konflikta, aktualnosti, neuobičajenosti i istaknutosti. Umjesto toga, urednici i novinari bi trebali znatno veću pozornost posvetiti elementima značaju i utjecaju. Istraživanje pokazuje da su ta dva elementa u slučaju „Večernjeg lista“ i „Dnevnoga lista“ gotovo zanemariva. Slični rezultati bi vjerojatno bili i kod ostalih dnevnih novina s područja bivše Jugoslavije.

Također, ta dva elementa pogoduju i žanrovskoj promjeni koja se dogodila u dnevnim novinama. Urednici u dnevnim novinama sve manje od novinara traže vijesti i izvješća, a sve više događaje plasiraju kroz formu članaka, analiza, portreta,

intervjua i komentara, što znači da su dnevne novine, prilagođavajući se tržištu, u znatnoj mjeri ušle u sferu časopisa. Žanrovski je, dakle, došlo do potpune promjene u pristupu, no ne i kada je riječ o svakodnevnoj uporabi teorije selekcije vijesti.

Čitatelji će od dnevnih novina sve više tražiti da im na zanimljiv, objektivan (pošten), analitičan način predoče informacije koje su već pročitali na internetskim portalima, vidjeli na televiziji ili čuli na radiju. Čitatelji u većini slučajeva, osim ako je riječ o ekskluzivnoj informaciji, u dnevnim novinama ne traže vijesti nego njihovo dublje značenje, moguće implikacije, njihovu pozadinu te cjelokupni kontekst u kojem se odvijaju.

Upravo teorija selekcije vijesti urednicima i novinarima u dnevnim novinama može pomoći da taj medij opstane na tržištu te da ne bude prvi medij, nakon filmskog žurnalca, koji će biti ugašen u povijesti čovječanstva.

Internet

- [1] Balle, F. (1997). *Moć medija, mandarin i trgovac*. Clio: Beograd, 109–110.
- [2] Boyd, A. (2002). *Novinarstvo u elektronskim medijima: metodi pripreme radio i televizijskih vesti*. Clio: Beograd, 41.
- [3] Gozzini, G. (2001). *Istorija novinarstva*. Clio: Beograd, 182.
- [4] Itule, D. B., Anderson, A. D. (2001). *Pisanje vesti i izveštavanje za današnje medije*. Medija centar: Beograd, 17–18.
- [5] Kunczik, M., Zipfel, A. (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zaklada Friedrich Ebert: Zagreb, 132.
- [6] Kurtić, N. (2009). *Osnovi pisanja za medije*. Media plan institut: Sarajevo, 39.
- [7] Perišin, T. (2010). *Televizijske vijesti*. Naklada medijska istraživanja: Zagreb, 182.
- [8] Potter, J. (2011). *Medijska pismenost*. Clio: Beograd, 262.
- [9] Russ-Mohl, S. (2005). *Novinarstvo*. Clio: Beograd, 109.
- [10] Street, J. (2003). *Masovni mediji, politika i demokracija*. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu: Zagreb, 40.
- [11] Tomić, Z. (2012). *Osnove političkog komuniciranja*. Synopsis: Mostar, 430.

THE APPLICATION OF THE NEWS SELECTION THEORY IN DAILY NEWSPAPERS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

ABSTRACT

This paper will present a research on presence of elements from news selection theory in daily newspapers of Bosnia and Herzegovina: "Večernji list" and "Dnevni list". The results show that the common used elements are: timeliness, proximity, conflict and prominence.

Key words: news selection theory, news elements, timeliness, „Večernji list“, „Dnevni list“.

